

**СТРАТЕГИЈА ЗА РАЗВОЈ НА ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО
ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
ДО 2005 ГОДИНА**

Експертски тим:

координатор:

акад. Георги Ефремов,

раководители:

проф. д-р Тодор Галев

проф. д-р Александар Мурарцалиев

соработници:

проф. д-р Борис Анакиев

проф. д-р Иван Ангелов

проф. д-р Ефтим Анчев

проф. д-р Звонко Божиновиќ

проф. д-р Јорде Јакимовски

проф. д-р Христо Поповски

проф. д-р Владимир Цабирски

рецензенти:

акад. Ксенте Богоев

акад. Никола Кљусев

Лидија Симовска-Поповска, *секретар*

Лилјана Угриновска, *јазична редакција*

Виолета Јовановска, *јазична редакција*

**МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
МИНИСТЕРСТВО ЗА ЗЕМЈОДЕЛСТВО, ШУМАРСТВО
И ВОДОСТОПАНСТВО**

**СТРАТЕГИЈА ЗА РАЗВОЈ
НА ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО
ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
ДО 2005 ГОДИНА**

Скопје, јули 2001 година

СОДРЖИНА

	Стр.
КРАТЕНКИ	9
ПРЕДГОВОР	11
ВОВЕД	13
I. МАКРОЕКОНОМСКА СОСТОЈБА	15
1. Економската состојба во Македонија	15
2. Земјоделството во македонската економија	16
2.1. Значењето на земјоделството во вкупното сѐопанство	16
2.2. Структура на земјоделството	16
3. Значење на агрокомплексот во трговската размена со странство	17
II. СОСТОЈБИ ВО ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО	21
1. Природни услови	21
1.1. Земјоделски реони	24
1.2. Хидро-мелиоративни системи	26
2. Социо-демографски карактеристики	31
3. Земјоделско население и работна сила	37
3.1. Земјоделско население	37
3.2. Работна сила во земјоделството	38
4. Аграрна структура	39
4.1. Индивидуални земјоделски стопанства	40
4.2. Земјоделски организации	44
4.2.1. Земјоделски претпријатија	44
4.2.2. Земјоделски задруѓи	48
5. Растително производство	49
5.1. Земјоделска површина и нејзиното корисење	49
5.2. Полјоделство	53
5.3. Овчарство	77
5.4. Козарство	84
6. Сточарско и рибно производство	87
6.1. Говедарство	88
6.2. Овчарство	91
6.3. Свињарство	94
6.4. Козарство	96
6.5. Живинарство	96
6.6. Рибарство	98
7. Преработка и маркетинг на земјоделското производство	99
7.1. Пазарен приод	99
7.2. Значење на прехранбената и индустријата	101
7.3. Капацитетите	102
7.4. Асортиман и обем на производство	103
8. Производство, увоз - извоз и биланси	104
9. Аграрна политика	109
9.1. Земјината политика	109
9.2. Буџети и мерки на аграрната политика	112
9.3. Меѓународна материјална и техничка помош	116
9.4. Усогласување на аграрната политика во Македонија со СТО и ЕУ	116

III. ИНТЕГРИРАЊЕ И АДАПТИРАЊЕ НА АГРАРНИОТ СЕКТОР ВО ЕУ	121
1. Општи принципи за адаптирање кон Заседничкиот европски пазар и кон заседничката аграрна политика	121
2. Механизми и инструменти на поврзување	122
3. Ефекти од интеграцијата	127
4. Предмет и задачи	130
IV. СТРАТЕГИЈА ЗА РАЗВОЈ НА ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО	135
1. Цели и опции на стратегијата за развој на земјоделството	135
1.1. Цели	135
1.2. Опции	136
2. Стратешки цели, претпоставки и ограничувања за развојот на земјоделството	137
3. Развој на растителното производство	137
3.1. Развој на ѓолјоделството	137
3.2. Билансно насочување на растителното производство	140
3.3. Развој на овоштарството	154
3.4. Развој на лозарството	157
4. Развој на сточарското производство	159
4.1. Производство на кравјо млеко	160
4.2. Производство на говедско месо	161
4.3. Производство на свинско месо	162
4.4. Производство на овчо млеко	163
4.5. Производство на јагнешко и овчо месо и волна	164
4.6. Производство на јајца и живинско месо	166
4.7. Биланс на сточарското производство и добиточната храна	169
5. Биланси на производството и потрошувачката	169
V. МЕРКИ ЗА СПРОВЕДУВАЊЕ НА СТРАТЕГИЈАТА ЗА РАЗВОЈ НА ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО И НА РУРАЛНИОТ РАЗВОЈ	171
1. Стратешки приоритети	171
1.1. Промени во сојственичката структура на земјоделските капацитети	171
1.1.1. Земјините преходно било во приватна сопственост	172
1.1.2. Земјоделски задруѓи	172
1.1.3. Плодно земјините кое не е трансформирано со комјензација	172
1.1.4. Примена на планови за трансфер на земјините	172
1.1.5. Државни фарми	173
1.1.6. Фарми со целосна приватизација	173
1.1.7. Државни фарми за кои има потреба од планска приватизација	173
1.2. Развој на системите за наводнување	173
1.3. Ревитализација на земјоделството и на селото	175
1.4. Финансирање на развојот на селото и земјоделството	180
1.5. Заштитата и еколошки аспекти на земјоделското производство	183
2. Фундаментални мерки	187
2.1. Земјоделската наука	188
2.1.1. Образование	188
2.1.2. Научни и апликативни истражувања во земјоделството	189
2.1.3. Советодавни услуги на земјоделците	191
2.2. Образование и обучување на менаџери во земјоделството	191

2.2.1. Испиравувачки центри во руралниите подрачја	192
2.2.2. Селски претприемачки зони	192
2.2.3. Претприемништвојто во агробизнисот	192
2.2.4. Центри за развој на селското стопанство	192
2.2.5. Индустриски услужни центри од мал обем	193
2.2.6. Селски "инкубатори"	193
2.2.7. Селски финансиски институции	193
2.2.8. Активности за проширување	194
2.2.9. Образовни програми во селското претприемништво	194
2.2.10. Земјоделски колеџи	194
2.2.11. Земјоделски општини станици	194
2.2.12. Приватни советници	194
2.3. Организација на земјоделското производство	195
2.3.1. Облици за организирање на приватните фарми	195
2.3.2. Трансформација на кооперативите	195
2.3.3. Здружја и здруженија	196
2.3.3.1. Земјоделски здружја	197
2.3.3.1. Земјоделски здруженија	202
2.3.4. Трансформација на прехранбената индустрија и насоки за идниот развој	203
VI. ИНСТИТУЦИОНАЛНА ПОДДРШКА	207
1. Поддршка на производствената цена	207
1.1. Даночен систем	210
1.2. Царински систем	212
1.3. Систем за општинувачки мерки	212
1.4. Инвестирање и кредитирање	214
1.5. Пазарни пјојиси и регулирањето на земјоделскиот пазар	215
1.6. Пензиско-инвалидско и здравствено осигурување на земјоделците	215
1.6.1. Пензиско-инвалидско осигурување	216
1.6.2. Здравствена заштита	217
1.7. Поддршка на приватното фармерство	218
1.8. Цената на земјиштето	219
1.9. Цената на водата за наводнување (надоместок за вода)	219
2. Меѓународна техничка помош	220
2.1. Организација за исхрана и за земјоделство на ООН	220
2.2. Евројска економска комисија	221
2.3. Организација за економска соработка и развој	222
2.4. Меѓународна федерација на земјоделските производители	222
2.5. Меѓународен здружен сојуз	223
2.6. Меѓународна конференција на инженерите и земјоделските техничари	223
2.7. Евројско друштво на агрокономистите	223
VII. ПОЛИТИКА НА НАДВОРЕШНОТРГОВСКА РАЗМЕНА	224
1. Политика во извозот	225
2. Политика во увозот	228
3. Политика на надворешнотрговската размена кон републиките на поранешна Југославија	230
4. Политика на надворешнотрговската размена кон ЕУ и Светската трговска организација	231

5. Политика на надворешнотрговската размена кон другите земји	232
6. Влијание на царинската заштита и степенот на отвореност.....	233
VIII. НОСИТЕЛИ НА ПОЛИТИКАТА НА РАЗВОЈОТ, НА ИЗВОЗОТ И НА УВОЗОТ	237
1. Институции на системот	237
1.1. Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство	237
1.2. Друѓи позначајни владини и невладини институции	238
2. Стопански субјекти	239
2.1. Трговски претставничества на домашните субјекти, основани во странство	239
2.2. Агроберза на земјоделско-прехрамбени производи.....	241
IX. МАТРИЦА НА МЕРКИ ЗА СПРОВЕДУВАЊЕ НА СТРАТЕГИЈАТА	242
X. ЛИТЕРАТУРА	249

КРАТЕНКИ

АРМТПОК – Агенција на Република Македонија за трансформација на претпријатијата со општествен капитал

БДП – Бруто домашен производ

в.о. – вештачко осеменување (оплодување)

ГАТТ – Генерална спогодба за тарифи и трговија

ДДВ – Данок на додадена вредност

ЕУ – Европска унија

ЕУРОСТАТ – Статистика на ЕУ

ИЛО (ILO) – Меѓународна организација на трудот

МЗШВ – Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство

МАМА – Проект за агробизнис маркетинг во Македонија (Land O'Lakes)

МАНУ – Македонска академија на науките и уметностите

СТО (WTO) – Светска трговска организација

УСАИД (USAID) – Американска агенција за меѓународен развој

ФАДН (FADN) – Мрежа на сметководствени податоци за земјоделски стопанства

ХМС – Хидромелиоративни системи

ЦЕФТА (CEFTA) – Спогодба на централно европска слободна трговија

ЦЕЕЦ (CEEC) – Централно-источни европски земји

IFOAM – Меѓународна федерација за движењето за биолошко (еколошко) земјоделство

ПРЕДГОВОР

Ништо што создал човекот не е совршено и ништо што од него е создадено не е толку добро да не може да биде уште подобро. Тоа, да го наречам, максималистичко барање не мотивираше сите нас од експертскиот тим што работевме врз „Стратегијата за развој на земјоделството во Македонија до 2005 година“. Експертскиот тим – чија што дејност имав чест да ја координирам, составен од еминентните професори на Земјоделскиот факултет и научни работници од Економскиот институт и Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања: проф. д-р Тодор Галев, проф. д-р Александар Мурарцалиев, проф. д-р Борис Анакиев, проф. д-р Иван Ангелов, проф. д-р Ефтим Анчев, проф. д-р Звонко Божиновиќ, проф. д-р Јорде Јакимовски, проф. д-р Христо Поповски и проф. д-р Владимир Цабирски – појде во реализацијата на ова истражување токму од таа идеја – да ги вгради во него својата висока научна компетентност, но и своето големо и долгогодишно искуство во истражувањето на земјоделството во Македонија, заедно со сознанијата на македонската и светска наука релевантни за оваа проблематика. Со еден збор, настојувавме да создадеме дело во кое да нема големи празнини и во кое да биде опфатен секој, дури и најмал сегмент во големиот систем какво што е земјоделството во Македонија и во еден подолг временски период, но и особено во последнава деценија. На тој начин авторите ја потпишуваат „Стратегијата за развој на земјоделството во Македонија до 2005 година“ со голема професионална совест и научна доблесност. Тие со голем научен елан му пристапија на истражувањето и на проектирањето на развојот на овој базичен систем за стопанството на нашата држава во идните пет години. Но, иако времето во кое се проектира развојот на земјоделството во Република Македонија зафаќа временски раздел од само пет години, примената на мерките што се предлагаат, очекуваме, доколку и се реализираат, да имаат долгосежни последици, а нивните ефекти да се почувствуваат подолгосрочно, бидејќи *Ситраиџеџијаиџа* ја гледа Македонија како модерна аграрна земја која може брзо да ги достигне европските стандарди и во производството и во пласманот на европскиот и светскиот пазар.

Инаку, на чисто методолошко рамниште истражувачкиот тим се потпираше во прв ред врз емпириските анализи, т.е. врз т.н. позитивистички пристап, секогаш поаѓајќи од непосредното соочување со самите факти на

развојот на овој голем систем со сите негови подсистеми, но не замарувајќи го и т.н. вредносен (аксеолошки) пристап, бидејќи сметаме дека светот на науката е неразделно поврзан со светот на вредностите. Во науката, се разбира, тие никогаш не се третираат по себе и за себе. Напротив, вредностите во неа се длабоко засновани врз позитивните факти и ја докажуваат својата валидност единствено во практиката, која е врвен критериум на секоја научна вистина. На тој начин „Стратегијата за развој на земјоделството во Македонија до 2005 година“ поаѓа од состојбите, од фактите и постигањата во овој базичен систем од развитокот на стопанството на нашата држава, но, заедно со тоа, предлага цел кохерентен систем од мерки за негово вистинско унапредување, т.е. понудува своја научно финансирана перспекција за неговиот сегашен и иден развој. Експертскиот тим, значи, се раководеше (како воопшто во науката) од фактите за на тој начин да дојде до вредностите, за на крајот тие, вредносно просудени и валоризирани, повторно да станат непобитни и трајни факти, кои настојуваме во ова истражување да имаат нагласена апликативна димензија. Ние сакавме да создадеме *Стратегија* која, доколку биде прифатена и позитивно оценета, може, така да се рече, веднаш да стане делотворна и непосредно применета во самата практика на развитокот на земјоделството во Македонија од денес па најмалку до 2005 година.

Од името на експертскиот тим и од свое лично име како носител на оваа иницијатива, чувствувам долг да му изразам благодарност на Министерот за земјоделство, шумарство и водостопанство во Владата на Република Македонија, господинот м-р Марјан Ѓорчев на неговиот сесрден ангажман и поддршка во изготвувањето на „Стратегијата за развитокот на земјоделството во Република Македонија до 2005 година“ која, еве, по долга истражувачка работа на нејзината реализација денес ѝ ја предаваме на увид на нашата научна и стручна јавност.

Во Скопје, јуни 2001 г.

акад. Георѓи Ефремов

СТРАТЕГИЈА ЗА РАЗВОЈ НА ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО ВО МАКЕДОНИЈА ДО 2005 ГОДИНА

ВОВЕД

Во 1996 година беше објавена публикацијата на МЗШВ¹ за *Стратегијата за развојот на земјоделството, шумарството и водостопанството на Република Македонија*, за период од 1995–2010 година.

Во средината на 1996 година беше изработена студија за состојбата и стратегијата на развојот на земјоделството во Република Македонија² – за периодот до 2020 година, од која скратена верзија е објавена како секторски дел на *Националната стратегија за економскиот развој на Република Македонија*³.

Споменатите студии-документи, иако не беа предмет на одлучување во Парламентот, дадоа одредени показатели за состојбата на општите цели на долгорочниот развој на земјоделството, односно на агрокомплексот во Република Македонија.

Со овој текст авторите се надоврзуваат на наведените изработени долгорочни стратегии за развој на земјоделството, со цел да се даде среднорочна стратегија, со поопределени конкретни цели и мерки за развој на агрокомплексот во рамките на петгодишниот период од 2001–2005 година, период во кој се очекува засилено усогласување на нашиот развој со стандардите на аграрната политика на ЕУ.

Содржината на среднорочната стратегија за развој на земјоделството е поделена во осум поглавја.

Во *првото поглавје* се дава оценка за макроекономската состојба на земјоделството, односно на агрокомплексот, како во македонската економија така и во трговската размена со странство.

Во *второвото поглавје* се врши анализа на расположливите ресурси, на компаративните предности, на состојбата на земјоделството и на билансите на понудата и побарувачката на агроиндустриските производи, како основа за конципирање на среднорочниот развој на земјоделството. Исто така, се анализира актуелната аграрна политика и усогласувањето со аграрната политика на СТО и ЕУ.

---

¹ *Стратегијата за развојот на земјоделството, шумарството и водостопанството*, МЗШВ, Скопје, 1996.

² Т. Галев, Б. Анакијев и Р. Лозановски, *Состојба и стратегија за развој на земјоделството во Република Македонија*, МАНУ, Скопје, 1996.

³ *Национална стратегија за економскиот развој на Република Македонија, развој и модернизација*, МАНУ, Скопје, 1997.

Во *тредото поглавје* е елабориран приодот за интегрирање и адаптирање на македонскиот аграрен сектор кон ЕУ. Притоа, потенцирани се општите принципи за адаптирање кон заедничкиот европски пазар и кон заедничката аграрна политика, механизмите и инструментите на поврзување, ефектите од заедништвото и клучните задачи за поврзување.

Во *четвртото поглавје* се разработува стратегијата за глобалниот среднорочен развој на агрокомплексот до 2005 година, со оптимално можно користење на расположливите ресурси, компаративните предности и подобрената технологија.

Во *петтото поглавје* се презентирани мерките за спроведување на стратегијата за развој на земјоделството и на руралниот развој на Република Македонија.

Во *шестото поглавје* експлицитно е презентирана потребната институционална поддршка за среднорочниот развој на агрокомплексот и организациите кои можат да понудат меѓународна техничка помош за предвидениот развој.

Во *седмото поглавје* е прикажана политиката на надворешно-трговската размена на аграрниот сектор.

Во *осмото поглавје* се назначени носителите на политиката на развојот на земјоделството и агрокомплексот во целина, на извозот и на увозот на примарни земјоделски производи и преработки.

I. МАКРОЕКОНОМСКА СОСТОЈБА

1. Економската состојба во Македонија

По осамостојувањето, македонската економија помина низ повеќе кризни периоди од кои сè уште тешко заздравува. Така, според макроекономските показатели во таб. 1. ќе се забележи дека од 1996 г. на повидок е мала, но позитивна стапка на раст на БДП (1,2% – 2,9%).

Табела 1 – Макроекономски показатели

	1994	1995	1996	1997	1998
БДП (тек. цени) мил. денари	146.409	169.521	176.444	184.982	190.827
БДП (тек. цени) мил. САД \$	3.389	3.351	3.390	3.439	3.540
БДП стапка на промени (во %)	- 1,8	- 1,1	1,2	1,4	2,9
БДП/жител САД \$	1.742	1.705	1.709	1.722	1.763
БДП дефлатор	251,9	117,1	102,9	103,4	100,2
Невработеност според Завод за вр.	186	216	238	253	-
Невработеност според ILO	-	-	251	288	284
Невработеност во % според Зав. за вр.	32,0	37,7	41,1	44,2	-
Невработеност во % според ILO	-	-	31,8	36,0	34,5
Трговски биланс мил. САД \$	-398	-514	-480	-480	-604
Среден курс НБМ ден/САД \$	43,2	38,0	40,0	50,4	51,8

СГ РМ/98, 99; Месечен сѝ. извештај за РМ бр. 1, 2. IX/2000, Скопје.

Меѓутоа, односот на БДП по жител покажува константно низок стандард на населението во Републиката (на пример, во споредба со Словенија за околу четири пати). Исто така, имаме и висок процент на невработеност, и тоа мерен според податоците од Заводот за вработување или според Анкетата за работната сила по методологијата на Меѓународната организација на трудот (ILO). И на крај показателот за трговскиот биланс покажува, исто така, висок негативен тренд во тековниот среднорочен период. Така, со среднорочната стратегија, развојот на вкупното стопанство, а со тоа и на агрокомплексот, ќе треба да биде насочен, главно, кон совладување на сите три споменати негативни состојби: нискиот стандард на граѓаните, невработеноста и високиот дефицит во размената со странство. Во моментот, позитивно е единствено запирањето на инфлацијата, па дури и нејзиното елиминирање, што обезбедува стабилност на денарот, но очевидно, тоа не е доволно за растежот на стопанството во Републиката.

2. Земјоделството во македонската економија

2.1. Значењето на земјоделството во вкупното стопанство

Земјоделството има значајно и стабилно учество во македонската економија. Веднаш по индустријата тоа има најголемо учество во БДП (за последните шест години учествува со 10,6%). Меѓутоа, ако се додаде и процентот од учеството од индустријата (5,4% за прехранбената и тутунската индустрија), тогаш агрокомплексот добива поголемо економско значење и од останатата индустрија.

Во овој период, според стапките на промените на БДП, индустријата покажува движење од негативен кон позитивен тренд, а земјоделството обратно – има движење кон негативен тренд, заклучно со 1997 година. Ако на овој период се додадат уште претходните оценки на стапките за 1998 – 3,9% и за 1999 – 0,3%, просечната стапка за среднорочието 1996–1999 година има растеж од само 0,3%. Вака лошиот тренд со среднорочната стратегија на развојот ќе треба да се коригира.

Табела 2 – Значење на земјоделството во стопанството на Македонија

	1994	1995	1996	1997	1998 п.п.
Учество на индустријата (%БДП)	19,9	19,9	19,9	20,7	21,8
Учест. на земјоделство (%БДП)	10,5	10,5	10,6	10,7	10,0
Учест. прехран. и тут. инд. (%БДП)	5,4	5,4	5,4	5,5	
Индустрија, стапка на пром. (%)	- 7,0	- 8,9	5,0	2,9	4,5
Земјоделство, стап. на пром. (%)	8,4	2,3	- 2,9	0,0	3,9
Враб. во индустрија(%ILO)	39,9	38,3	(32,2)	(32,0)	(32,2)
Враб. во земјоделст. (%ILO)	-	-	16,6	16,4	17,6
Враб. во прехран. и тут. инд. (%)	6,0	6,1	6,1	6,0	6,1

СГРМ/98, 99.

Според учеството во БДП земјоделството во Македонија има слично значење во вработеноста. Тоа, заедно со прехранбената и тутунската индустрија, покажува големо учество во вработеноста на населението. Покрај наведените релации, агрокомплексот учествува и има големо значење и во трансакциите со машинската и хемиската индустрија, како и со сите услужни дејности, а особено со трговијата, угостителството и туризмот.

2.2. Структура на земјоделството

Во структурата на физичкиот обем на земјоделството доминира учеството на растителното производство, кое постојано се зголемува (од 61% во 1994 на 70% во 1999 год.). Сразмерно на тоа, учеството на физичкиот обем на сточарството, во истиот период, се намалува (од 39% на 30%) (таб. 3).

Табела 3 – Структура на физичкиот обем на земјоделството

	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Структ. на физич. обем	100	100	100	100	100	100
– растително произв. (во %)	61,4	61,7	60,9	64,0	66,5	69,9
– сточарско произв. (во %)	38,6	38,3	39,1	36,0	33,5	30,1
Вк. физ. обем (во %)	8,0	4,8	– 2,0	1,0	4,0	1,4
– растително пр. (во %)	14,0	5,4	3,8	2,7	7,0	–1,3
– сточарско пр. (во %)	– 3,0	3,8	– 2,0	– 6,0	–1,0	6,4

СГРМ/98, 99, Скопје.

Ако се погледне процентот на промените на вкупниот физички обем на земјоделското производство, ќе се види дека од 1994 година тоа опаѓа (во 1996 год. има дури и негативна стапка), а сточарското производство, пак, во целиот среднорочен период бележи ниски и негативни стапки (освен подобрувањето во 1999 год.).

3. Значење на агрокомплексот во трговската размена со странство

Македонскиот трговски биланс е негативен (таб. 4). Во тоа агрокомплексот, во тековниот среднорочен период, остварува извоз од 8–21% и увоз од 8–17% од вкупниот извоз и увоз, респективно, со што има значајно влијание врз вкупниот платен биланс на земјата. Меѓутоа, од агрокомплексот сè помалку се извезува храна, така што во 1998 г. извозот на прехранбени производи опаѓа и учествува само со 33%, но увозот на храна достигнува учество од над 90% од вкупниот увоз на агроиндустриски производи, што претставува 20% од вкупниот увоз на државата и кога покриеноста на увозот со извоз е најмала (68,5%). Така, се забележува дека во трговската размена со странство дефицитот рапидно расте при што голем придонес има дефицитот од големиот увоз на храна, што покажува дека наредната среднорочна програма за развој на агрокомплексот треба да укаже на можностите кои треба да бидат поддржани, за поголемо зголемување на земјоделските производи, како на тие за поголем степен на самозадоволување на домашните потреби така и за извозот. Во структурата на извозот од агрокомплексот главно и доминантно место имаат: тутунот (со околу 40%) и пијалациите (во 1998 год. со 30%). Во извозот од агрокомплексот се забележува опаѓање на учеството на преработените прехранбени производи, за разлика во увозот, нивното учество во периодот од пет години, речиси двојно се зголемува.

Табела 4 – Агрокомилексо̄и во надворешна̄та трговӣја

(мил. САД \$)

	1994	1995	1996	1997	1998
Извоз					
Вкупно	1086	1204	1147	1236	1311
Производи од агрокомплексот	91	105	139	260	216
%	8.4	8.7	12.1	21.0	16.5
Структура на агрокомплекс (%):					
Земјоделство и рибарство	17.0	15.9	16.1	13.3	14.5
Прехранбени производи	35.1	40.5	26.6	17.6	18.3
Пијалоци	4.4	5.5	8.8	25.0	30.0
Добиточна храна	0.2	0.1	0	0	0
Доработен и преработен тутун	43.3	38.1	48.5	44.1	37.2
Увоз					
Вкупно	1484	1718	1627	1779	1915
Производи од агрокомплексот	128	152	167	305	336
%	8.6	8.8	10.3	17.1	17.5
Структура на агрокомплекс (%):					
Земјоделство и рибарство	11.0	13.7	19.5	32.8	27.8
Прехранбени производи	32.1	34.4	42.9	57.9	62.3
Пијалоци	21.1	25.3	16.7	2.8	3.1
Добиточна храна	4.4	3.6	4.5	1.3	1.3
Доработен и преработен тутун	31.4	23.0	16.4	5.2	5.4
Биланс					
Вкупно – дефицит	- 398	- 514	- 480	- 480	- 604
Агрокомплекс – дефицит	- 37	- 47	- 28	- 45	- 120
%	9.3	9.1	5.8	9.4	19.9
Покриен увоз со извоз (%):					
Вкупно	73.2	70.0	70.5	69.5	68.5
Агрокомплекс	71.1	69.0	83.2	85.2	64.3

СГРМ/98, 99.

Како се движи извозот и увозот на прехранбените производи по група на производи, подетално е прикажано во табела 5. Така се забележува дека во извозот доминантно место (по тутунот) има извозот на пијалаци (23.8%) и овошјето и зеленчукот (20%), а во увозот месото и преработки од месо (27.8%) и житата (21.2%).

Табела 5 – Надворешната трговија според групата земјоделски производи и преработки

(просек 1996–98)

	000 САД \$	%	000 САД \$	%
	Извоз		Увоз	
Жив добиток	225	0,1	1991	0,8
Месо и преработки од месо	6134	2,6	69644	27,8
Млечни производи и јајца	1484	0,6	15960	6,4
Риба и преработки од риба	117	0	7764	3,1
Жита и преработки	7127	3,1	52904	21,2
Овошје и зеленчук	46595	20,0	25566	10,2
Шеќер и преработки	4403	1,9	20668	8,3
Пијалаци	55441	23,8	5045	2,0
Тутун и преработки	103162	44,2	15977	6,4
Останато	8530	3,7	34590	13,8
Вкупно:	233248	100	250109	100

СГ РМ/98, 99.

Република Македонија има најголема трговска размена со ЕУ, потоа со соседните земји (СР Југославија и Бугарија), Словенија и САД, но и со многу други земји во светот (таб. 6). Така, најголемо учество во извозот и увозот има ЕУ (34%), но со голем дефицит во размената. Потоа доаѓа СР Југославија со урамнотезен биланс и САД со суфицит во размената. Во увозот Словенија учествува повеќе од САД, но со сè поголем дефицит. Бугарија и Хрватска сè уште немаат значајно учество во трговската размена со Македонија и тоа што постои е со негативен биланс.

Република Македонија во извозот на земјоделските производи и преработки учествува со 14%, а во увозот со повеќе од 30% и со останатите земји во светот, и тоа со релативно поголема локација на дефицитот (50% од вкупниот дефицит во размената). Така проблемот со договарање и извршување на урамнотезени спогодби во трговската размена по одделни земји треба да биде перманентна грижа на државата.

Табела 6 – Надворешна трговија со ЕУ, соседните, САД и други земји (во %)

	Извоз			Увоз			Биланс, мил. \$	
	1996	1997	1998	1996	1997	1998	1997	1998
Вкупно	100	100	100	100	100	100	-542	-604
ЕУ	42,3	43,8	43,9	30,3	37,0	34,9	-117	-94
Бугарија	3,3	2,8	3,2	6,6	5,6	4,5	-64	-44
СР Југослав.	21,4	22,2	18,3	10,2	11,6	12,9	70	-6
Словенија	7,1	4,8	3,1	7,6	7,8	7,8	-79	-108
Хрватска	3,0	3,2	4,1	3,0	3,9	3,4	-30	-11
САД	6,2	9,5	13,3	4,2	4,7	5,3	34	72
Други земји	16,7	13,7	14,1	38,1	29,4	31,2	-290	-263

СГ РМ/98, 99, Скопје.

II. СОСТОЈБИ ВО ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО

1. Природни услови

Релјефни карактеристики и географска положба

Сложените морфотектонски процеси на територијата на Македонија создале многу сложени и издиференцирани релјефни структури. Во тој релјеф можат да се издвојат неколку геотектонски целини, и тоа: на исток просторни планини, котлини и ровови на Македонско-српскиот масив; на запад се младите Западно-македонски планини со помали котлини, во средишниот дел е широката Вардарска зона испресечена со мали хорстови и Пелагонискиот хорст антиклинарум, кој се наоѓа помеѓу Вардарската зона и Западно-македонските планини.

Рамнините и слабо расчленетите рамнини опфаќаат релативно најмал дел од територијата на Република Македонија и го зафаќаат исклучиво дното на големите котлини: Пелагонија, Струмичка Котлина, Скопска Котлина, Полог, Гевгелиско-валандовска Котлина и др. рамнини, во вистинска смисла на зборот, во Република Македонија не постојат, а котлините лежат на различни надморски височини од 50 до 880 м.

Табела 7 – Надморска височина и површина на рамнините¹

Ред. бр.	Поле	Пр. надм. височ.	Површина во ха
1.	Гевгелиско-валандовско	80	15.300
2.	Струшко Поле	280	29.000
3.	Скопско Поле	300	26.100
4.	Кочанско Поле	330	11.500
5.	Овче Поле	350	31.700 ¹
6.	Кумановско Поле	400	19.600
7.	Полошка рамнина	500	33.200
8.	Битолско Поле	650	120.600
9.	Охридско-струшко Поле	740	16.000
10.	Преспанско Поле	880	12.500
11.	Останати рамнини	–	164.500
В к у п н о		–	490.000
Република Македонија		25.713 км ²	19,1%

Така карактеризираните реони со 490.000 ха зафаќаат 19,1% од вкупната територија на Република Македонија (таб. 7).

¹ Република Македонија, *Прогнозен план – нацрт*. Скопје 1998 година.

Инаку, од вкупната површина на Република Македонија, височинските рамнини зафаќаат само 7,8%, а на ридско-планинските терени отпаѓаат 92,2%.

Македонија се претставува како ридско-планинска земја бидејќи најголем дел од територијата, односно 44,01% лежи помеѓу 500 и 1000 м надморска височина, со просечна височина од 829 метри.

На територијата на Република Македонија се застапени сите категории на наклони, и тоа од 0–2°, од 3–5°, од 6–15°, од 16–35°, 36–55° и од повеќе од 55°.

Република Македонија се наоѓа на јужниот дел на умерениот појас и се граничи со суптропскиот појас. Се протега меѓу 40°51' и 42°22' северна географска ширина и 20°27' и 23°02' источна географска должина, со вкупна површина од 25.713 км².

Клима

Географската положба, релјефните услови, близината на Егејското Море, отвореноста на должините на реките Вардар, Струмица и Пчиња, овозможуваат појава на три климатски реони: изменета-медитеранска, континентална и планинска.

Влијанието на трите климатски типови се манифестира различно по години врз определени подрачја, формирајќи климатски подтипови. Има години кога медитеранското влијание се чувствува до Скопје, по должина на р. Вардар, до Кочани по р. Брегалница и во Струмичката Котлина. Меѓутоа во некои години температурните елементи во Гевгелиско-валандовската котлина имаат одлика на умерено-континентална клима.

Средногодишните температури од југ кон север опаѓаат и истата во Гевгелија е 14,5°C, во Велес 13,3°C, во Скопје 12,4°C. Во повисоките котлини и места средногодишните температури на воздухот се уште пониски. Во Тетово таа е 11,3°C, во Крива Паланка 10,7°C, во Крушево 8,3°C, во Лазарополе 7,1°C и т.н. Во долините пак, кадешто лежат поголемите езера средногодишните температури на воздухот се: во Охрид 11,6°C, во Ресен 10,2°C, во Нов Дојран 14,5°C и во Маврови Анови 7,3°C.

Распределбата на врнежите во Македонија, како и нивните типови, покажуваат голема разновидност.

Најсушни подрачја со годишни количини на врнежи до 500 мм опфаќа дел од средно Повардарие и Овчеполието. Меѓу 500 и 600 мм годишна сума на врнежи имаат дел од Тиквешкијата, Скопската Котлина, околината на Штип и Кочанско Поле, како и Битолското и Прилепското Поле. Од 600 до 700 мм годишна сума на врнежи се остварува во Струмичко Поле и дел од Пелагонија, Кратовско и Кривопаланачкото подрачје, Охридската Котлина, Малешевијата и др. Меѓу 700 и 1.000 мм годишни суми на врнежи има во Гевгелиско-валандовската Котлина подрачјето на Дојранското Езеро, Полог, Кичевско, Струшко, Преспанско и др. Над 1000 мм, годишно

добиваат само високите планини во Западна Македонија и Мавровско. Во Повардарието годишно има само 80, а во Западна Македонија 96 врнежливи денови.

Облачноста во Македонија се движи од 40% во Гевгелиско-валандовската Котлина до 60% во Полог и Кичевско.

Сончевиот сјај е од 2.100 до 2.450 часови годишно. Максимумот се јавува во јули од 300 до 350 часови месечно, а минимумот во декември од 55 до 100 часови дневно.

Ветровите во Република Македонија дуваат главно од северниот квадрант, но правецот што преовладува во одделни реони се менува во зависност од орографските услови. Најчест ветар е Вардарецт, кој е сув и студен, и опфаќа релативно големи и квалитетни земјоделски капацитети.

Хидрографски карактеристики

Територијата на Македонија припаѓа на три слива: Егејскиот, Јадранскиот и Црноморскиот. Најголем дел од територијата гравитира кон Егејското Море во височина од 86,9%, 12,9% припаѓа кон Јадранскиот и 0,2% кон Црноморскиот слив.

Од регистрираните 4.414 извори со вкупна обилност од 31,43 м³ во секунда, само 58 извори се со количество поголемо од 100 литри во секунда. Од тие, 80% се западно од Вардар, а само 20% на исток од реката Вардар.

Најдолга река е р. Вардар со средна годишна протечност кај границата со Грција од 172 м³ во секунда, реката Треска има 25,8 м³ во секунда, Пчиња – 16,1 м³ и Црна Река – 36,9 м³ во секунда итн.

Водното богатство на Македонија се проценува на:

- 18,8 милијарди м³ вода од врнежи, воден талог од 733 мм просек на сливните подрачја;
- 6,22 милјарди м³ вода истечена од сливните подрачја со проток од 197,2 м³ во секунда;
- 0,52 милјарди м³ подземна вода;
- 0,42 милјарди м³ од поголеми извори.

Гледајќи во целина, водните ресурси на Македонија се намалуваат. Во периодот 1949–69 година, од трите водни слива на излез од Македонија, расположливиот воден ресурс бил $7.816,5 \times 10^6$ м³ вода, додека просекот за периодот 1949–1992 година изнесува $6.629,5 \times 10^6$ м³ вода.

Расположливите води пак, за средно сушна година се значително помали: сливот на Вардар има 3.340×10^6 м³, сливот на Струмица $106,34 \times 10^6$ м³ и Црн Дрим $134,90 \times 10^6$ м³, или вкупно расположливите ресурси во средно сушна година изнесуваат само 4.791×10^6 м³.

Од значење за хидрографските потенцијали кои се важни и за земјоделското производство се и природните езера – Охридското, Преспанското и Дојранското.

Педолошки карактеристики

Почвената покривка во Република Македонија е доста хетерогена во релативно мал простор, бидејќи се јавува повеќе од 30 почвени типови и многу повеќе таксономски пониски единици. Македонија претставува вистинска педолошка збирка од речиси сите видови почви распространети во Југоисточна Европа.

Според педогеографските реони доминираат планинските терени со 84,4%, брановидните ридски со 1,53%, рамничарските со 7,88% и падинските со 6,19%.

На високо-планинскиот дел под пасиштата се почвите ранкери и црници, на брановидни ридски терени најмногу се среќаваат регосолите, цимонтните шумските почви, смолниците, рендзините, черноземните и лесивирните почви.

На падинските терени доминираат делувијалните почви, со 5,3% од вкупната територија на РМ и алувијално-делувијалните со 0,80%.

На рамничарски терени, кои во вкупната површина на Македонија учествуваат со 7,88%, преовладуваат алувијалните почви со 4,90%, а останатите – хидроморфни, холоморфни и др. – зафаќаат 2,82%.

Веѓејација

Големото разнообразие, распространетоста на одделни видови и дендрофлористичките особини се резултат на географската положба, орографските услови и ареалните граници на многу видови растенија.

Во т.н. приземна вегетација се опфатени заедниците на пасишта, камењари, ливади, сечишта, блата и мочуришта, плевели и др.

Приземната вегетација е групирана во 10 „сојузи“ според систематскиот приказ, почнувајќи од вегетацијата на карпи и камењари, преку планински и високопланински пасишта низински ливади, завршувајќи со ридските пасишта, карактеристични за Македонија.

Ридските пасишта на напуштените обработливи површини најмногу се распространети по ободите на Пелагонија, Охридско, Мариовско, Штипско, Кочанско, Беровско и Делчевско.

1.1. Земјоделски реони

Реонирање во Македонија се правело за различни цели и од различни аспекти. Некои се однесуваат на одделни култури, како што се тутунот и грозјето; некои се однесуваат на дефинирање на различни подрачја (региони) од климатско-вегетациско и почвен аспект², но има и комплексно реонирање од аспект на природно и економско диференцирање на реоните. Такво реонирање е направено во почетокот на седумдесетите години под

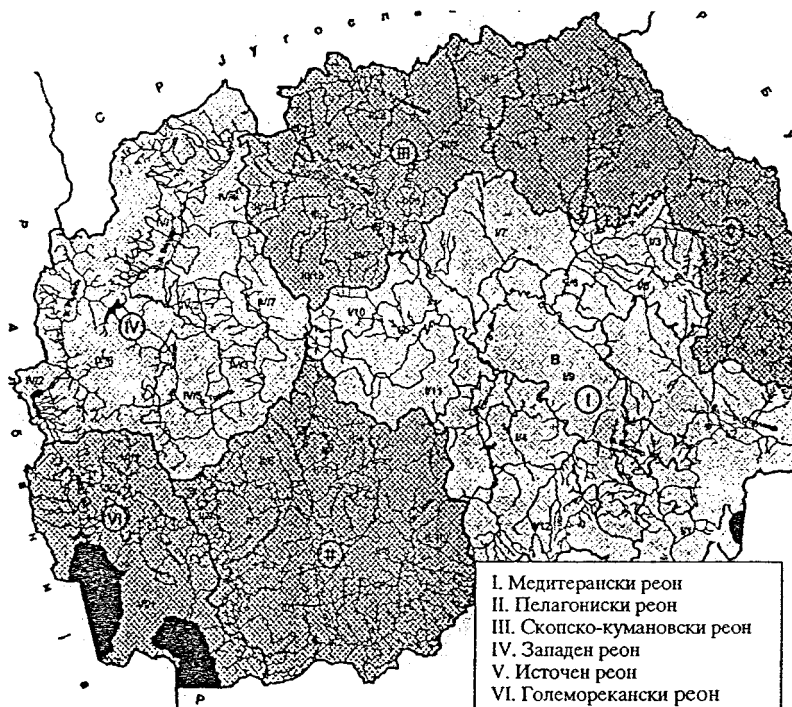
² Филиповски и др., *Карактеристики на климатско вегетациско почвено зони (региони) во Република Македонија.*

раководство на проф. Илија Михајлов, објавено во 1972 година под наслов „Земјоделско-сџојански реони и микроерони“.

Според реонирањето на проф. Михајлов, природните и економските услови, набљудувани од интерес на земјоделството во Македонија, можат да се издиференцираат 6 реони и 54 микрореони. Со глобалната поделба во 6 реони е издиференцирана приближно познатата распространетост на одделни култури во Македонија, а со микрореонирањето се определени поконкретно и попрецизно локациите на културите, квантификацијата на зафатени површини и сл.

Според проф. Михајлов, главните шест реони се: Медитерански, Пелагониски, Скопско-кумановски, Западен, Источен и Големоезерски.

Земјоделско-сџојански реони и микрореони во Р. Македонија

За целите на стратегијата за земјоделското производство реонирањето е од интерес, доколку аграрната политика се определи за регионално диференцирање на мерките и активности. Меѓутоа, доколку нема такво насочување во поддршката на земјоделството или тоа се прави на ниво на земјата, користењето на реонизацијата не е императив.

Реонирањето на проф. Михајлов покажува голема диференција на обемот на земјоделските површини, со доминација на истите во Медитеранскиот и Пелагонискиот реон. Исто така и сите интензивни сис-

теми на земјоделското производство доминираат во Медитеранскиот реон, а потоа во Пелагонискиот (таб. 8).

Табела 8 – Распределба на земјоделските површини по реони

Показател	вкупно РМ = 100					
	Медите-рански	Пелаго-ниски	Скоп-ско-ку-ман.	Западен	Источен	Големо-езерски
Земјод. површина	34,8	21,1	13,6	14,9	9,8	5,8
Обраб. површ.	36,2	21,4	15,8	10,4	10,2	6,0
Ораници и бав.	37,4	22,0	16,4	9,6	9,4	5,2
Овошни град.	20,0	10,0	10,0	15,0	20,0	25,0
Лозја	65,5	10,3	10,3	1,8	1,8	10,3
Ливади	14,5	27,3	10,9	21,8	18,2	7,3
Пасишта	33,5	20,9	10,9	19,6	9,6	5,5

И покрај тоа што економските и инфраструктурни услови во реоните како и во цела Македонија се изменети во однос на оние од пред 30 години, за погруби определби може да се користи реонирањето според Михајлов. Меѓутоа, со помош на современите методи и со оглед на сегашните економски услови потребно е во Македонија да се изработи ново земјоделско реонирање во Македонија и да се направи диференцијација на подрачјата според неколку параметри, како што се климатски вегетациски почвени зони³.

Со помош на горните применети методи, во Македонија, според надморската височина, се разликуваат осум климатски подрачја, а според површината доминираат субмедитеранското, континентално-медитеранското и топло континенталното подрачје.

Не потценувајќи ја потребата од познавањето на економските, почвените, климатските и други диференции меѓу одделни делови на земјата, сакаме да истакнеме дека во услови на развиен пазар, слободно програмирање на производството и користење на современата технологија, техника и методи на производството, комплексот на природните услови има сè помало влијание на реонирањето на производството, односно на распоредот на културите во просторот.

1.2. Хидро-мелиоративни системи

Република Македонија спаѓа во оние земји што имаат изградено системи за наводнување и одводнување кои опфаќаат релативно добар дел од земјоделските површини во споредба со некои земји од регионот (Србија, Хрватска), меѓутоа и далеку помалку од некои други земји (Бугарија, Грција).

³ Филиповски и др., цит. дело.

а. Системи за наводнување. Системите за наводнување во Македонија опфаќаат проектирани површини од 163.693 ха⁴. За 142.055 ха се изградени основни објекти и водоводни канали, а со изградена детална мрежа се опфатени 131.978 ха, но поради пренамена на површините и од други причини реално можат да се наводнуваат 126.617 ха.

Од овие изградени системи за наводнување (126.617 ха), на сливот на реката Вардар отпаѓаат 99.918 ха, на Црн Дрим 8.267 ха и на река Струмица 18.432 ха. На сливот на Вардар се изградени 13 големи акумулации, на Црн Дрим 3 и на Струмица 3.

Од овие системи, покрај наводнувањето, водата се користи и за водоснабдување и за производство на енергија.

Генерално, се смета дека квалитетот на водата од овие системи задоволува, бидејќи повеќето големи акумулации се изградени низводно од загадувачите. Меѓутоа во некои акумулации (системи), изградени низводно од загадувачите водата има променлив квалитет, затоа треба да се контролираат хемиските и токсичните материи.

Системите за наводнување се изградени до 1975 година. По таа година површините се зголемуваат со 40.918 ха, но наводнуваните површини не се променети, поради достапноста на опремата за наводнување.

Површините што вистински се наводнуваат варираат помеѓу 40 и 85 илјади ха, по години. По појавата на десетгодишниот сушен период (1985–1994) површините се намалени поради недостиг на вода во системите за наводнување. Обемот на наводнуваните површини опаѓа и поради уништени канали и други објекти и опрема, неизнивелирани површини, трансформација на капиталот на големите земјоделски системи, нередовна наплата на водниот надомест и др.

Во структурата на наводнуваните површини доминираат ораниците и бавчите, потоа лозјата, па овошните култури, а најмалку се застапени ливадите.

---

⁴ Анакиев и др., 1998, Состојба, заштита и можности за користење на земјоделското земјиште и развој на земјоделството. Експертен елаборат за потребите на просторниот план на РМ, Скопје.

Табела 9 – Површини по подрачја што (сега) можат да се наводнуваат

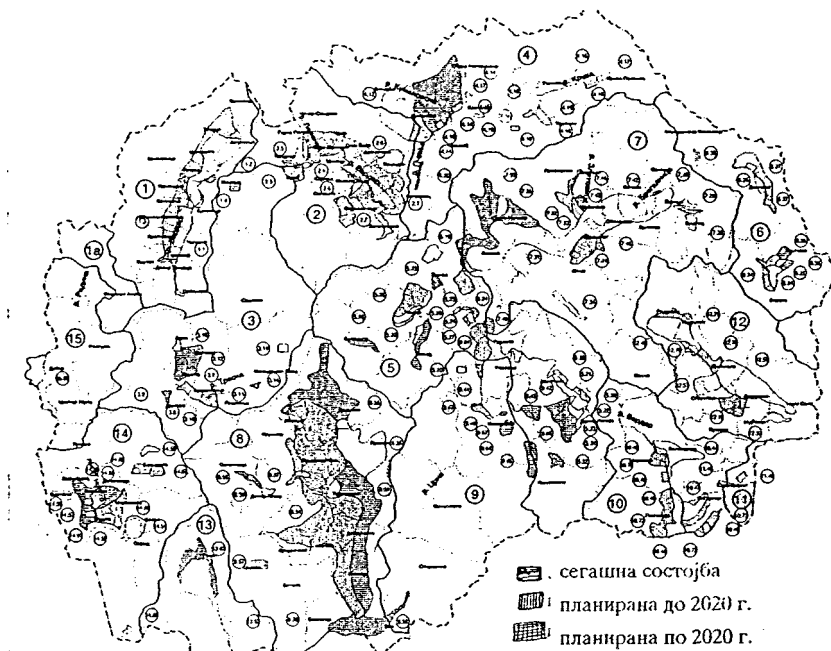
(во ха)

С л и в	Одделно	Вкупно
I. Река Вардар	–	99.918
Полог	13.350	–
Скопско Поле	1.428	–
Кичево и Македонски Брод	1.445	–
Пчиња – Куманово и Крива Паланка	8.002	–
Среден Вардар	4.390	–
Горна Брегалница, Винаца, Делчево	1.334	–
Средна и Долна Брегалница	25.758	–
Пелагонија	24.743	–
Долна Црна Река, Тиквешка	12.360	–
Долен Вардар, Валандово, Гевгелија	7.108	–
II. Слив Црн Дрим	–	8.267
Преспа	3.635	–
Охридско, Струшко, Дебарско	622	–
III. Слив на р. Струмица	–	18.432
Струмица – Струмичко – Радовишко	18.432	–
В к у п н о (I + II + III)	–	126.617

Во структурата на наводнуваните површини по групи култури, се покажува дека: житата учествуваат со 37,7%, индустриските со 9,1%, градинарските со 12,7%, фуражните со 14,1%, овошните градини со 9,5%, лозјата со 3,7% и останатите со 3,7%.

Структурата на наводнуваните површини не е најповолна, бидејќи високо учествуваат житата (во тој состав и пченката, која најчесто се наводнува) што не е најпогодно, бидејќи учеството на градинарските и другите интензивни групи култури е со ниско учество.

За наводнувањето на околу 127.000 хектари површини, со структура на наведените групи култури, според пресметката на Ренмон-Монтаж се потребни потребни се вкупно околу 900 милиони м³ вода, од кои за житата 154 милиони м³, за оризот 144 милиони м³, за градинарските култури 145 милиони м³ и т.н.

Табела 10 – Движење на наводнувањето

Показател	1996	1997	1998
1. Наводнувана површина	51.617	51.703	43.259
– површинско наводнување	20.289	23.895	25.888
– со вештачки дожд	31.328	27.808	17.371
2. Наводнувани:			
– ораници и бавчи	36.958	40.140	29.547
– овошни градини	3.534	3.885	5.911
– лозја	9.977	6.297	4.914
– ливади и пасишта	1.148	1.381	2.877

Што се однесува до програмирањето на нови системи за наводнување и проширување на старите, има повеќе варијанти предложени од експерти и од институции. Нивните проекции се за подолг период. Така, според водостопанската основа на СРМ (1973 год.) се изнесува податокот дека во Македонија има „логодни површини за наводнување“ од 421.000 ха бруто, но „вкупно наводнување“ може да се направи на 370.000 ха.

Според предвидувањето на некои експерти, до 2020 година ќе може да се обезбеди наводнување на уште 266.000 ха како оптимистичка, а како оптимална варијанта се очекува околу 139.000 ха.

До 2005 година по наша оцена не би можело да се градат нови системи за наводнување, туку, потребно е да се изврши проширување на постојните, оспособување на инфраструктурата, уредување на управувањето и сопственичките односи и т.н.

Сметаме дека би било сосем реално да се очекува во 2005 година наводнувањето да се искористи со повисок процент од заокружените и реновирани стари инсталации на системите за да може да се обезбеди наводнување на околу 100.000 ха. Тоа би било двојно повеќе од наводнуваните површини во последните три години.

б. Системи за одводнување. На мочурливите и превлажни површини се извршени хидромелиоративни мерки и тие се претворени во плодни површини. Најважни системи за одводнување се: Пелагонискиот кој опфаќа површина од 54.000 ха, Скопско Поле со 6.600 ха, Струмичко Поле со 9.000 ха. Вкупните одводнувани површини изнесуваат околу 72.000 ха.

Одржливоста на овие системи е во голема зависност од поплавите и ерозијата на земјиштето.

Во депресија на големите системи за наводнување во оделни години и во зависност од техниката за наводнување, има изразено превлажување на почвите и потреба од системи за одводнување.

Состојбата на системите за одводнување е уште полоша, бидејќи се позапоставени од системите за наводнување. Пропусната моќ е намалена за 40–50%. Каналната мрежа за одводнување изнесува околу 2.000 км со 12 пумпни станици и погонска сила 92 KW.

Во наредниот период, до 2005 година, треба да се оспособат за полно функционирање постојните системи за одводнување и да се преземат соодветни мерки против ерозијата и заштитата на наводнуваните површини од излевањето на вишокот на вода од каналите, или нивно засипување.

в. Закон за води. Со донесувањето на Законот за води се создадат услови за интегрално стопанисување со водите и нивната заштита. Според Законот, формирано е единствено јавно водостопанско претпријатие и фонд за води. Концентрацијата на финансиските средства, интегрирањето на материјалните и хуманите ресурси ќе доведе до поприфатливо (ако не оптимално) ниво на користење и заштита на водните ресурси, на водостопанските објекти за наводнување и наводнуваните површини.

Сметаме дека со овој Закон и со интеграцијата на водостопанските субјекти во Македонија ќе се елиминира еден од сериозните проблеми – наплатата на водниот надомест, зашто нередовната наплата беше причина за недостиг на средства за одржување на системите и за нивното руинирање.

2. Социо-демографски карактеристики

Динамика на селското население и големина на населението

Македонското село во изминатите неколку децении помина низ процес на динамична транзиција.

Покрај позитивните промени, тоа има и многу негативни појави и процеси. Интензивната деаграризација и неконтролираниот рурален егзодус доведоа до големо празнење на руралниот простор и посебно до девитализација на земјоделското население. Настанатите промени во движењето на земјоделското население во Република Македонија од 1948 па до денес се дадени во табела 11.

Табела 11 – Движење на населението што живее во селата во Р. Македонија

Година	Вкупно		Селско	
	Број	%	Број	%
1948	1152986	100,0	834485	72,4
1961	1406003	100,0	863070	61,4
1971	1647308	100,0	844231	48,8
1981	1909136	100,0	879937	46,1
1994	1945932	100,0	782334	40,2

*Извор: Статистички преглед на СРМ бр. 115 и бр. 126 и
Завод за статистика на Република Македонија, кн. I.*

За разлика од 1948 година кога во нашите села живееше 72% од населението, денес во нив живее 40% од вкупното население во Републиката.

Миграцијата и деаграризацијата, особено имаат негативни последици врз оддалечените ридско-планински села и компактно заостанатите подрачја.

Намалувањето на населението во овие села и подрачја е резултат на запоставениот развој на земјоделството и на другите стопански дејности, нерешените инфраструктурни потреби на населените места и слично.

Според пописот (1994 г.) во Република Македонија евидентна е следната големина на селските населби според бројот на жителите:

Големина на села	Број	%
Наполно иселени	121	7,1
До 100 жители	573	33,5
101–300	387	22,6
301–800	330	19,3
> 801	300	17,5
Вкупно	1.711	100,0

Од нив посебен проблем претставуваат селата со помалку од 50 жители, а такви има 360 или 68,2% од вкупниот број, на села до 100 жители или 20,6%, односно една петина од вкупниот број на села во Република Македонија. Од оваа подгрупа (до 50 жители) може да се очекува некои населби – особено селата до 10 жители, сосема да се раселат, а такви се 104 села.

Разместеноста на малите населби по одделни општини, односно по нивните рурални подрачја е различна, поточно во некои од нив тие значително преовладуваат, а во некои се помалку застапени. Особено е сериозна состојбата во општините во кои учеството на селата до 50 жители во општините е поголемо од 50%, а тоа е случај со општините: Витолиште, Другово, Кавадарци, Конопиште, Косел, Маврови Анови, Оризари, Прилеп и Старавина. Повеќе од 30% учество на села до 50 жители има во општините: Бач, Белчишта, Богомила, Велес, Вранешница, Демир Капија, Извор, Карбинци, Луково, Новаци, Петровец, Пробиштип, Росоман, Самоков, Сопотница, Чашка, Чешиново и Штип.

Разместеност на селата според орографски услови

Република Македонија има мошне разновидна релјефна структура – од висока до рамнинска и нејзината населеност е условена од орографските прилики. Со оглед на тоа дека секој вид на макрорелјеф има свое специфично стопанско-земјоделско значење, значајно е да се знае каков е степенот на населеност и каква е неговата функција во искористувањето на природниот потенцијал на просторот.

Каква е населеноста на ридско-планинските и рамнинските села се гледа од податоците прикажани во таб. 12.

Табела 12 Динамика на населеност на рамнинските и ридско-планинските села

Видови села	Број на села	Население			
		1948 г.		1994 г.	
		број	%	број	%
Рамнински	1.275	643926	77,2	678.647	86,7
Ридско-планински (над 800 м. н.в.)	436	190559	22,8	203.687	13,3
Вкупно	1.711	834485	100,0	782.334	100,0

Планинските села во просек се помалку населени (238 жители) во однос на рамнинските (532 жители), бидејќи концентрацијата на селската популација е во рамнинските села, односно во овие населби живеат 86,7% од вкупното население во сите селски населби. Разместеноста на рамнинското население по одделни општини е различно, а само во две општини (Дебар и Берово) учеството на рамнинското во однос на планинското население е помало.

Бројот на населението во ридско-планинските села значително опаѓа, што значи дека емиграцијата на населението од овие села не се смирува. Во однос на 1948 година бројот на населението во ридско-планинските села е намален за 46%, а тоа е големо намалување. Всушност, во оваа група на села преовладуваат мали населби.

Од изложените податоци за видот на селата според орографските услови, може да се заклучи дека постојат значителни разлики во бројот и населеноста на селата и постои различна популациска динамика. Всушност ридско-планинските населби се раселуваат, односно тие се зафатени со депопулација и деаграризација, а во голем број на рамнински села бројот на населението расте.

Компактно заостанати подрачја

Во Р. Македонија постојат 14 компактно заостанати подрачја, и тоа: Азот, Беласичкото подрачје, Влаинското подрачје, Германско-билинското подрачје, Горна Река, Дебарца, Козјачијата, Копачијата, Конечко-лакавичкото подрачје, Которското подрачје, Мавровско-мијачкото подрачје, Малесија, Мариово и Плачковичкото подрачје. Статус на компактно заостанати подрачја имаат подрачјата кои опфаќаат повеќе населени места со изразито ниско ниво на стопанска активност, недоволно развиена стопанска и комунална инфраструктура, изразито висока миграција и мала густина на населеност (таб. 13).

Табела 13 – Динамика на население во компактно заостанати подрачја

Подрачје	Број на села	Население		Индекс 1948=100
		1948г.	1994г.	
<i>Азот</i>	12	5.725	1338	23
<i>Беласичко</i>	8	1.261	766	61
<i>Влаинско</i>	6	5.899	3.176	54
<i>Германско-билинско</i>	18	9.794	3.221	33
<i>Горна Река</i>	13	2.413	1.335	55
<i>Дебарца</i>	21	1.688	3.291	28
<i>Козјачија</i>	18	6.839	1.560	23
<i>Копачија</i>	7	2.141	280	13
<i>Конечко-лакавичко</i>	36	10.424	4.819	46
<i>Которско</i>	22	10.095	1.785	18
<i>Мариовско-мијачко</i>	8	2.782	47	2
<i>Малесија</i>	14	5.442	2.895	53
<i>Мариово</i>	29	12.496	1.378	11
<i>Плачковичко</i>	21	5.465	1.707	31
<i>Вкујно</i>	233	92.464	27.598	30
Учество во	13,6%	11,1%	3,5%	
Вкупно на РМ				

Извор: Наши пресметувања, Попис ситановништва, домаќинштва и ситанова у 1981 година, Београд, 1986 и Книга 5, Документација од Пописот 1994. Завод за ситановнишка на Република Македонија.

Во сите компактно заостанати подрачја бројот на населението е значително намален, имено бројот се намалил за 64.866 жители или за 70%. Притоа најголемо намалување на населението во периодот 1948–1994 година е остварено во подрачјата Мавровско-мијачкото подрачје (98%), во Мариово (89%), во Копачијата (87%), во Которско подрачје (82%), во Козјачијата (77%) и во Азот (77%). Како резултат на миграциските текови, овие подрачја припаѓаат во групата на демографско загрозуени подрачја во Република Македонија. Сите села во компактно заостанатите подрачја покажуваат негативен миграциски биланс, и ако продолжи процесот на иселување, депопулацијата ќе биде уште повпечатлива и голем број од селата ќе престанат да егзистираат како населби.

Старосна и образовна структура на селското население

Депопулацијата на селските населби се одразила и на структурата на населението според старост и образование.

Табела 14 – Динамика на старосната структура на селското население

Години	Вкупно	0–19	20–64	65 и повеќе	непознато
1981	100,0	41,0	51,0	8,0	–
1994	100,0	36,0	54,1	9,6	0,3

Од показателите се гледа дека учеството на младите (0–19 години) во вкупното селско население има тенденција на опаѓање. Динамиката на учеството на лица од 65 и повеќе години уште порелјефно го покажува процесот на стареењето на селското население. Понагласени тенденции на стареење се забележуваат во ридско-планинските и компактно заостанатите подрачја.

Социјалната категорија чисти земјоделци, претежно се стари лица и може да се зборува за резидуална популација во македонското село. Старечките домаќинства на село стануваат сериозен економски и социјален проблем. На економски план, првенствено треба да се истакне неискористеноста на капацитетите (обработливото земјиште) со кои располагаат старечките домаќинства на село, а на социјален план тоа што остваруваат мали и скромни приходи. Во такви услови ослабнува општото одржување на домаќинството, се намалуваат вложувањата во земјоделското производство (недоволна и неквалитетна обработка на земјата, намален сточен фонд) и недоволно се одржуваат станбените објекти.

Табела 15 – Образовна структура на селското население на возраст 15 и повеќе години

	Состојба 1994 г.		
	Вкупно	Машко	Женско
Вкупно	100,0	100,0	100,0
Без училиште	10,5	5,7	15,4
Незавршено основно образование	27,4	23,6	31,2
Основно училиште	41,1	42,5	39,7
Средно образование	17,7	23,8	11,6
Више и високо образование	2,3	3,4	1,3
Непознато	0,2	0,2	0,2

Извор: Наши пресметувања, книга 2, Население според вишалниите, еџничкиите, образовниите и економскиите белези, Завод за статистика на РМ, Скопје, 1996.

Како што се гледа од табела 29/5, од вкупно 567.102 лица на село стари 15 и повеќе години, регистрирани со пописот на населението во 1994 година 59.692 лица, или 10,5% биле без образование, односно немале ниту прво одделение основно училиште, а тоа значи дека најголемиот број од нив се неписмени (55.552 или 7,8% од вкупното селско население на возраст 10 години и повеќе). Меѓутоа лицата без образование – како и другите образовни групи – не се еднакво застапени во однос на половата структура. Жените се значително повеќе застапени во групите; неписмени (75%), без училиште (73%) и со незавршено основно образование (57%), додека мажите се значително застапени во групите; со средно (68%) и више и високо образование (73%).

На ниво на основно образование, децата во урбаните средини потполно се вклучени во системот на задолжителното образование (96,2% во 1997 г.), додека во руралните средини далеку помалку (88,5% во 1997 г.).

Лицата со повисоко образование, почнувајќи од средно па нагоре, се значително поретко застапени кај населението во ридско-планинските села и во компактно застапаните подрачја, а превладува учеството на населението без школска подготовка и со непотполно основно образование. За тоа има повеќе причини од кои најбитни се: иселувањето на младото и работоспособното население кое е пообразовано; широка распространета употреба на традиционалните земјоделски средства и методи кои се примитивни; отсуството или мал број на образовни институции и објекти; недоволна грижа за подобрување на школската подготовка на младата популација; потоа досегашната изолираност на компактно застапаните подрачја или оддалеченоста на ридско-планинските села и слично. Но без оглед на причините кои довеле до ваквата ситуација, стопанските последици се катастрофални (посебно во аграрот). Лицата со завршени неколку одделенија основно образование, па дури и оние со завршено основно образование не се способни да водат и самостојно да развиваат современо земјоделско и друго производство (таб. 16).

Табела 16 – Ниво на развиеност на селото во Република Македонија

Индикатори	Индекс во урбаните средини	Индекс во руралните средини	Разлика
Стапка на писменост во % (1994 г.)	96,7	91,4	-5,3
Стапка на писменоста на женското население во % (1994 г.)	94,8	86,9	-7,9
Број на студенти на 1.000 жители	42	23	-19
Работна сила (% во вкупно население)	66,4	60,2	-6,2
Женска работна сила (% од вкупна)	48,6	47,6	-1,0

Споредбените резултати во табела 16 покажуваат дека урбаните средини имаат повисоко ниво на развој од руралните. Затоа сосема оправдана би била посебната грижа за луѓето во руралните средини, а особено во ридско-планинските и заостанатите подрачја.

Отсуството на соодветна развојна политика на селото, како процес на изградба на инфраструктура (комунална, општествени дејности, преработувачки капацитети) е значаен негативен елемент на вкупната развојна политика на Република Македонија. Многу села денес се надвор од досегот на општествено-економскиот развој, нивната демографска структура се влошува, а социјално-економскиот живот полека се гасне.

Досегашните општествени и политички прилики во нашата земја, и покрај интензивните настојувања што се преземаат во транзициониот период, доведоа до драстично влошување на општата материјална и социјална сигурност на домаќинствата на село, кои во неразвиените подрачја се препуштени сами на себе, при што како резултат на општата негрижа се наоѓаат на работ на егзистенцијата.

Таму каде што населението се иселува, земјоделските капацитети (земјиштето) остануваат неискористени, а таму каде што селата се премногу населени, земјоделската површина е релативно ограничена. Доаѓа до неурамнотеженост во распространетоста на населението и земјоделската површина, што претставува посебен социо-економски феномен.

Од претходно изнесеното можеме да заклучиме дека досегашната економска и аграрна политика во Република Македонија позитивно се одрази врз развојот на големите и на поблиските до градовите села и врз селата кои имаат плодно земјиште и сообраќајно добро биле поврзани со градските средини и во селата во кои биле изградени стопански и инфраструктурни објекти. На жителите од овие села им било овозможено да се вработуваат во неаграрните дејности без да го напуштаат своето место на живеење, бидејќи како дневни мигранти им е овозможено секојдневно да

патуваат до работното место и по завршувањето на работното време повторно да се враќаат на селото и да работат на имотот.

Од друга страна, населението во ридско-планинските села и во компактно заостанатите подрачја, поради несоодветна патна комуникација и необезбедена основна инфраструктура (комунална, општествени дејности) морало трајно да мигрира и да го напушти своето село, да го напушти и обработливото земјиште или неквалитетно да го обработува.

3. Земјоделско население и работна сила

3.1. Земјоделско население

По Втората светска војна Република Македонија се вбројуваше меѓу најаграрните подрачја на Балканот, кога земјоделското население (во 1948 год.) учествуваше со 72% од вкупното население. Потоа започнува процес на забрзана негова деаграризација, поттикнуван од општествено-економскиот развој на земјата, кој беше најизразен во периодот помеѓу пописите на населението од 1971 до 1981 година, кога земјоделското население се намалува на 21,7% од вкупното население. Меѓутоа, процесот на деаграризацијата продолжува и понатаму, така што земјоделското население, во периодот помеѓу пописите од 1981 и 1991 год., го намалува учеството на 14,7%, за според последниот попис во 1994 год., да падне на 11,6% од вкупното население.

Со резултатите од новиот попис на населението во 2001-та може да се очекува натамошно намалување на земјоделското население, но очевидно е дека темпото на напуштањето на земјоделската дејност и на селото ќе се движи побрзо од можностите за вработување во неземјоделските дејности во државата. Од друга страна, се забележува и тенденција и потреба од вработување на неземјоделско население во земјоделската дејност и во селото. Во оваа смисла охрабрува еден податок по однос на движењето на процентот на вкупното население кое живее на село. Додека во 1961 год. тој изнесува 62% а во 1991 год. се намалува на 32%, во 1994 год. за прв пат покажува благо покачување – 39%.

Табела 17 – Вкупно и земјоделско население во Република Македонија

Година на пописот	Вкупно население (000)	Од тоа земјоделско население		% од вк. население кое живее на село
		Вкупно (000)	% од вкупното население	
1961	1406	723	51.4	61.4
1971	1647	657	40.0	51.5
1981	1909	414	21.7	42.3
1991	2034	300	14.7	32.0
1994	1946	226	11.6	39.0

СГ РМ/1998 и 1999 год. (обработено според повеќе табели).

3.2. Работна сила во земјоделството

За да се оцени состојбата и движењето на работната сила во земјоделството се земаат резултатите од пописите на населението според бројот на активното земјоделско население во однос на вкупното население, кое се смета на лица вработени во земјоделската дејност воопшто во било кои категории на земјоделските стопанства (индивидуални, претпријатија и задруги).

Табела 18 – Движење на активно и издржувано земјоделско население

Година на пописот	Земјоделско население (000)			Структура (%)	
	Вкупно	Активно	Издржув.	Активно	Издржув.
1961	723	307	316	42.5	57.5
1971	657	329	328	50.2	49.9
1981	414	216	198	52.2	47.7
1991	300	180	120	60.0	40.0
1994	226	91	135	40.3	59.7

Така, според податоците изнесени во таб. 18 се гледа дека активното земјоделско население, како работна сила во земјоделската дејност, е во тесна корелација со тенденцијата на драстичното намалување на земјоделското население, така што во 1994 год. тоа се намалува на само 91.354 вработени во земјоделската дејност (во споредба со 1961 год., кога има повеќе од трипати помалку вработени). Притоа се забележува тенденција на сè помало учество на активното во вкупното земјоделско население, односно сè поголемо учество на издржуваното население (60%).

Од друга страна, Заводот за статистика од 1996⁵ година воведува редовна годишна анкета за работната сила, од која се гледа дека во земјоделската дејност во 1996 г. биле вработени вкупно 89.000 лица (16,6% од вкупниот број вработени во државата), во 1997 г., 84.000 (16,4%) и во 1998 г., повеќе од 95.000 лица (17,6%). Се забележува дека во 1998 година има значително зголемување на вработувањето во земјоделството. Меѓутоа, ова се случува само кај работната сила на индивидуалните земјоделски стопанства, бидејќи во истите години опаѓа бројот на вработените кај земјоделските претпријатија и задруги на 18.000, 15.000 и 14.000 вкупно вработени во наведените три години. Овој феномен заслужува внимание за посебно истражување, бидејќи стратегијата на наредниот среднорочен развој на земјоделството и понатаму ќе се потпира врз овие три вида субјекти во земјоделството на Република Македонија каде што карактерот и квалитетот на работната сила е различен. На пример, од наведените податоци се гледа дека во 1996 г. анкетниот вкупен број на вработени во земјоделството, намален со бројот на вработените во претпријатијата и

⁵ СГ РМ/99, стр. 198.

за другите, изнесува 71.358, а според пописот во 1994 год. имало 91.000 активно земјоделско население. Според оваа разлика произлегува дека околу 20.000 активно земјоделско население не е доволно ангажирано во земјоделската дејност на индивидуалните земјоделски имоти (нешто што ќе може да се види и од разгледувањето на социоекономска карактеристика на индивидуалните земјоделски стопанства). Всушност, постојното ниво на работната сила во државата нема да биде ограничувачки фактор за поинтензивен развој на земјоделството.

4. Аграрна структура

Во земјоделската дејност постојат две категории на земјоделски стопанства: а) организации (претпријатија и задруги) и б) индивидуални земјоделски стопанства што ја сочинуваат аграрната структура во земјоделството.

Податоците во таб. 19 укажуваат дека овие две категории стопанства покажуваат различно учество и тенденции во развојот на земјоделството во непосредниот период, пред креирањето на стратегијата за наредниот среднорочен период на развојот.

Табела 19 – Показатели на развојот на земјоделските организации

Година	Индекс на вредноста на производството (1990 = 100)			Процент на учество во откупот		Учество во обраб. површина (%)		Учество во број на услов. грла (%)		Учество во број на трактори (%)	
	Вкупно	Зем. организации	Инд. зем. стоп. анст.	Зем. организации	Инд. зем. стоп. анст.	Зем. организации	Инд. зем. стоп. анст.	Зем. организации	Инд. зем. стоп. анст.	Зем. организации	Инд. зем. стоп. анст.
1993	94	69	105	59	41	31	69	13	87	6	94
1994	101	73	113	67	33	30	70	12	88	6	96
1995	105	70	121	66	34	30	70	12	88	5	95
1996	104	69	119	65	35	30	70	11	89	5	95
1997	104	63	123	73	27	29	71	10	90	5	95
1998	109	63	129	57	43	27	73	10	90	4	96

СГ РМ/99, обработено според табелиите на стр. 353 и 358.

Индексите на вредноста на производството, во споредба со 1990 година покажуваат дека кај земјоделските организации, веднаш по осамостојувањето на Република Македонија, вредноста опаѓа за 30%, а во 1998 год. за 37%. Меѓутоа, индивидуалните земјоделски стопанства во исто време одолевале на кризните состојби во стопанството и покажувајќи тенденција на постојан пораст на вредноста на производството. Сепак, по однос на учеството во откупот и реализацијата на пазарните вишоци, индивидуалните стопанства заостануваат зад земјоделските организации, што се должи на натуралната потрошувачка на дел од произведеното производство од страна на нивните семејства.

Опаѓањето на вредноста на земјоделското производство кај земјоделските организации може да се поврзе и со сè помалото користење на обработливите површини, додека кај индивидуалните стопанства, на прв поглед како да нема промени. Меѓутоа, според пописот на населението во 1994 година⁶, земјоделците изјавиле дека не ги користат во производството сите 461.000 ха обработливо земјиште, колку што статистиката постојано бележи, туку само 228.000 ха (или 50%). Според ова, во наредниот среднорочен развој на земјоделството, поголемото користење на обработливото земјиште за земјоделско производство од страна на индивидуалните стопанства, треба да биде поддржано со сите мерки на државата.

Според учеството во застапеноста на вкупниот број условни грла добиток, од истите причини се забележува тренд на опаѓање на бројот на условните грла кај земјоделските организации (во 1993 г. тие имале 41.000, а во 1998 г. 31.000 грла, што претставува само 10% од вкупниот број во Републиката) а кај индивидуалните стопанства се забележува тренд на незначителни промени. И по однос на користењето на бројот на трактори, кај земјоделските организации се забележува тенденција на опаѓање (од 3.250 во 1993 г. на 2.480 во 1998 г.), а кај индивидуалните стопанства бројот на тракторите е во постајан пораст (од 48.513 во 1993 на 55.503 во 1998 г.).

За жал, според статистиката не може да се добијат објавени податоци за соодносот во остварената вредност или БДП од земјоделското производство од разгледуваните категории на стопанства во последните години. Меѓутоа, врз основа на постари податоци во однос на вкупната вредност на општествениот производ во земјоделството (категија која статистички се напушта), земјоделските организации, на пример во 1993 год. учествувале со 23,4%, додека индивидуалните стопанства со 76,6%. Ова покажува дека во наредниот развој и двете категории стопанства ќе имаат значајна економска улога како специфична аграрна структура за развојот на земјоделството.

4.1. Индивидуални земјоделски стопанства

– Имотна структура

Наспроти намалувањето на бројот на активното земјоделско население (работната сила во земјоделството) расте бројот на индивидуалните земјоделски стопанства. Така, според пописите во 1960, 1969, 1981 и 1994 година може да се забележи движење на вкупниот број индивидуални стопанства, групите на имотна структура и просечната големина (таб. 20).

---

⁶ Попис на населението во 1994, книга 10/97.

Табела 20 – Број и сѝрукѝура на индивидуалниѝе земјоделски стопансѝва

Земјишна големина (ха)	1960	1969	1981	1994 ¹
0–2	43%	58%	68%	
> 2–5	34%	29%	24%	
> 5–10	18%	11%	7%	
> 10	5%	2%	1%	
Вкупно	100%	100%	100%	
Просечна големина (ха)	3,14	2,56	2,07	1,28
Број на стопанства (000)	156,7	161,3	176,3	178,1

¹ Попис на населениѝо во 1994, кнѝа 10/97 и 8/96.

Според последниот попис на населението (1994 г.) просечната големина на земјишниот имот опаѓа на само 1,28 ха обработлива површина по едно индивидуално земјоделско стопанство⁷. Исто така може да се забележи дека процесот на ситнењето на земјишните имоти на индивидуалните стопанства траел со децении, според просечната големина, концентрирајќи се масовно на големина до 2 ха. За жал, за 1994 година нема објавени податоци за поседовната структура на индивидуалните стопанства, но од драстично намалената просечна големина на стопанствата може да се претпостави дека уште повеќе се концентрирани во групата до 2 ха. Ова ситнење на големината на индивидуалните стопанства во просек сигурно и натаму продолжува, особено ако се има предвид дека и така ситните имоти се делат и на помали парцели. Така, овој процес застрашувачки го намалува развојот на земјоделството преку индивидуалните стопанства со толку мала земјишна големина, односно во голема мерка ја намалува нивната профитабилност и конкурентност во земјоделското производство. Мали имоти има и во други земји, но никаде нема толку мал индивидуален посед во Европа како кај нас. Така големината на имотите во Словенија е 4.8 ха или во земјите на ЕУ: во Грција – 4 ха и Италија – 5.6 ха, а во останатите земји-членки, просечната големина се движи од 15 до 65 ха. Секако, по редефинирање на земјоделските домаќинства во Македонија според стандардите на EUROSTAT, бројот на индивидуалните земјоделски стопанства ќе се намали, односно нивната просечна големина ќе се зголеми, но и понатаму ќе биде под 3 ха.

⁷ Според Заводот за статистика (кн. XIII/96), земјоделско домаќинство со земјоделски имот се смета ако има: барем 0.1 ха обработливо земјиште, или – 1 крава и 1 јуне, – или 1 крава и 2 пораснати ситен добиток, – или 5 пораснати овци или кози, – или 3 пораснати свињи, – или 4 пораснати овци или кози или свињи, – 50 живина и –или 20 кошници пчели. Ако се премине на EUROSTAT стандарди, кога се бара барем 1 ха обр. површина или 0.3 ха насади или повеќе од 2 усл. грла добиток, тогаш бројот на зем. дом. ќе се намали за 40–50%.

– Соцоекономска сѝрукѝура

Како главна причина за пренагласеното ситнење на земјишните имоти на индивидуалните стопанства во државата, може да се наведе веќе разгледаниот процес на деаграризација на селото и нерегулираното наследно право по однос на земјоделското земјиште. Нешто што е во изминатиот период и причина за диференцијација на вкупните домаќинства во четири социо-економски групи, кои според временската дистанца, помеѓу пописите на населението во 1981 и 1994 година, ја покажуваат следнава структура (вкупно земјоделски домаќинства = 100):

- чисти земјоделски домаќинства: 29,3% во 1981 и 18,8% во 1994 година;
- мешовити домаќинства: 32,3% во 1981 и 36,3% во 1994 година;
- неземјоделски домаќинства: 34,4% во 1981 и 36,1% во 1994 година;
- старечки домаќинства: 4% во 1998 и 8,8% во 1994 година.

Така, за 15 години, чистите земјоделски домаќинства (индивидуални стопанства) се намалиле за 10% и изнесуваат околу 19% за сметка на зголемувања по 4% на мешовитите, помалку од 2% на неземјоделските и речиси 55% на старечките домаќинства.

Меѓутоа, според редовната годишна анкета за „Расположливи и употребени средства во домаќинствата“,⁸ Заводот за статистика, споредено со анкетата од 1998 година, оценува дека чистите земјоделски домаќинства (со просечен број членови од 4,5), учествуваат само со 6,4%, мешовитите (со просечен број на членови од 4,9) 22,8% и неземјоделските домаќинства (со 3,7 членови) 70,8% од вкупниот број на домаќинства во државата. Исто така, ако условно се земе дека чистите и мешовитите домаќинства претставуваат вкупен број на индивидуални земјоделски стопанства, тогаш социо-економската структура на домаќинствата, споредена во 1994 година би била: 55,1% индивидуални стопанства и 45,9% неземјоделски домаќинства, а во 1998 година: 29,2% индивидуални стопанства и 70,8% неземјоделски домаќинства.

Во целава анализа на индивидуалните земјоделски стопанства ни недостасуваат релевантни сметководни податоци врз основа на репрезентативен примерок по одделни типови на индивидуални земјоделски стопанства во Република Македонија со кои ќе може многу пореално да се следи нивното работење и економската состојба. Нешто што земјите-членки на ЕУ одамна го имаат⁹.

Па сепак, ќе се послужиме со некои показатели од напреднаведената анкета за расположливите и употребени средства во домаќинствата, но пред тоа, нешто по што индивидуалните земјоделски стопанства (семејните

⁸ СГ РМ/99, стр. 572.

⁹ Фармите се следат сметководствено, групирани според доминантното производство во 8 типови: 1. нивски (жита и др.), 2. градинарски, 3. лозарски, 4. овоштарски, 5. мл. крави, 6. добиток за месо (говедо, овци или кози), 7. свињи или живина и 8. мешано производство.

фарми) претставуваат карактеристичен систем на стопански единици во цел свет па и кај нас.

Индивидуалното земјоделско стопанство, според дефиницијата на FAO, е систем составен од три подсистеми:

- домаќинството кое одлучува, раководи и извршува активности во земјоделското производство;
- земјоделската дејност на имотот – стопанството од којашто се добива вработување, приходи во кеш (од пазарен дел) и натурален дел – храна за семејството;
- компонентата на приходи од активности на членови на семејството надвор од земјоделското стопанство.

Табела 21 – Вкупниот приход од земјоделската дејност кај чистио, мешано и вкупно земјоделско домаќинство (својанство)¹⁰

Приходи	000 ден./домаќинство								
	1996			1997			1998		
	Вкуп.	Чисто	Меш.	Вкуп.	Чисто	Меш.	Вкуп.	Чисто	Меш.
Кеш - земјод.	47	109	34	100	156	86	62	99	51
Натура-зем.	44	69	39	53	54	53	50	69	45
Вк. зем. дејн	91	178	73	153	210	139	112	168	96
% од вк. деј.	38	70	31	62	84	57	40	67	37
Вкуп. дејнос	239	253	236	245	251	243	280	249	263

– Условно протолкувано: „парични средства од имот“ и „вредност на натурална потрошувачка“ = приход од земјоделска дејност на домаќинството.

Од табела 21 може да се види дека и „чистите земјоделски домаќинства“ не се сосема чисти, и тоа некоја година повеќе (во 1997 – 84%), некоја помалку (во 1998 – 67%). Од друга страна, кај „мешовитите земјоделски домаќинства“ остварениот приход од земјоделска дејност многу варира, така што во 1996 и во 1998 година учествува со нешто повеќе од 30%, додека во 1997 близу со 60%; што значи, остварувањето на вкупниот просечен приход по земјоделско домаќинство главно зависи од тоа колку мешаните домаќинства успеале да остварат приход од работа надвор од земјоделското стопанство. Во секој случај, во просек, сите земјоделски домаќинства во 1996 година од земјоделството оствариле само 38% приход, во 1997 – 62% и во 1998 – 40%, така што тие што живеат на село, не се сосема земјоделци и во голема мера приходот го дополнуваат со неземјоделски активности надвор од стопанството и покрај расположливото и недоволно користеното обработливо земјиште. Од друга страна, интересно е дека голем дел на приходот од вкупната земјоделска дејност не е компонента на пазарот туку

¹⁰ СГ РМ/97, 98, 99.

претставува натурална потрошувачка, и тоа кај чистите земјоделски домаќинства – 30–40%, а кај мешаните нешто повеќе – 40–50%.

Оттука, не е доволно само создавањето можности на индивидуалните земјоделци да закупуваат земјиште од земјоделските претпријатија, туку мора побрзо да се изработи и соодветна програма на мерки воопшто за секторот на земјоделството и посебен проект за развој на земјоделството во ридско-планинските подрачја на земјата, за поддршка на индивидуалните земјоделски производители и други заинтересирани субјекти во развојот на земјоделството (како што се тие од прехранбената индустрија) за да се создаде профитабилен амбиент за земјоделската дејност. Покрај тоа, внимание заслужува и создавањето програма за поволно кредитирање на млади фармери, слично како во ЕУ (Цел 5а).

4.2. Земјоделски организации

Според Заводот за статистика на Република Македонија, во земјоделски организации се групирани: земјоделските претпријатија (земјоделски стопанства – без позначајни, и земјоделско-индустриски комбинати – со позначајни преработувачки капацитети) и земјоделските задруги.

4.2.1. Земјоделски претпријатија

Во времето на поранешна СФРЈ, стратегијата на развојот на агрокомплексот беше насочена кон поинтензивен развој на земјоделските претпријатија, односно на земјоделско-индустриските комбинати. Меѓутоа, по осамостојувањето на Република Македонија, тие постепено започнаа да ја губат таа улога, запаѓаа во големи долгови кај банките поради високата инфлација и деформациите во банкарскиот систем, предизвикани од повеќе кризни состојби на стопанството. Нивното производство започна да опаѓа, а резултатите од работењето стануваа сè полоши. Во ваква ситуација, во дадените системски, економски и политички промени во државата, решението се виде во спроведување на определена приватизација – трансформација на земјоделските претпријатија со цел да се постигне поголема економска ефикасност и нивно демонополизирање во натамошниот развој на агрокомплексот.

Имотна структура на земјоделските претпријатија

Всушност не се работи за имотната структура, туку за земјишна структура на користење на државно земјоделско земјиште од страна на земјоделските претпријатија. А со најновиот Законот за користење на земјоделското земјиште (од 1998), тие се ослободени и од плаќање на закупнина за користеното земјиште во период од пет години.

Табела 22 – Импона структура на земјоделските претпријатија

ГРУПИ (ха)	1996		1997		1998	
	Број	%	Број	%	Број	%
0–50	49	29.3	37	23.6	38	23.0
> 50–100	7	4.2	7	4.5	7	4.2
> 100–300	19	11.3	16	10.1	19	11.6
> 300–500	8	4.8	9	5.7	12	7.3
> 500–1.000	20	12.0	24	15.3	25	15.2
> 1.000–2.500	24	14.4	24	15.3	24	14.5
> 2.500–5.000	15	9.0	16	10.2	16	9.1
> 5.000	25	15.0	24	15.3	24	14.5
Вкупен број	167	100	157	100	165	100
Вкуп. земјоделска (обработ.) во 000 ха	610 (197)		615 (189)		613 (174)	
Просечна големина (ха)	3.653 (1.179)		3.917 (1.204)		3.715 (1.055)	

СГ РМ/99, стр. 353, 375.

За учеството на земјоделските претпријатија во користењето на земјоделското земјиште постојат различни неусогласени статистички податоци. Така, според наведените податоци во таб. 16 од СГ РМ/99, тие користеле повеќе од 600.000 ха земјоделско земјиште. Меѓутоа, од Статистичкиот преглед 311/98 ќе се забележи дека тие користат само 167.000 ха (останатата површина се однесува на пасишта под управа на Јавното претпријатие за пасишта. Од друга страна, според посебни истражувања¹¹, само регистрираните 35 агрокомбинати користат 165.000 ха земјоделско земјиште. Затоа поактуелно е да се задржиме на состојбите кои се создаваат со спроведувањето на приватизацијата на земјоделските претпријатија.

Приватизација и транзиција на земјоделските претпријатија

Моделот на приватизацијата на земјоделските организации во нашата држава е пропишан со посебен Закон (од 1996 г.) којшто се состои во следното:

- не се врши трансформација на земјоделското земјиште кое е во сопственост на Република Македонија (користењето е регулирано во 1998 г. со посебен Закон), како и на земјиште и други недвижности кои со присилни прописи минале во државна, односно општествена сопственост (регулирано во 2000 г. со посебен Закон за денационализација);
- со Законот се врши трансформација (приватизација) на земјоделските претпријатија и задруги во акционерски друштва и друштва со ограничена одговорност, така што земјоделското земјиште е во државна сопственост, а ќе го користат врз основа на долгорочен закуп;

¹¹ Д-р Тодор Галев: *Соспјобна и развојот на земјоделските претпријатија во постприватизациониот период во Република Македонија*, Здружение на агроекономистите на Република Македонија, Скопје, 1999.

- земјоделските организации кои во својот состав имаат преработувачки капацитети и други заокружени технички целини (сточарска фарма, фабрика, винарска визба, рибник, оранжерии, институти, лаборатории, семенски станици, опитни центри и слично) или се организирани во сложена организација, при донесување на одлуката за трансформација донесуваат програма за начинот на остварување на трансформацијата и вршат реструктурирање со проценка на вредноста на општествениот капитал за секој дел.

Според најновите информации на Агенцијата за приватизација¹² (од март 1999), регистрирани се 243 земјоделски претпријатија, од кои 145 биле приватизирани а 13 ликвидирани, или вкупно 158, што претставува 65% од вкупниот број на претпријатија. Од останатите 53 се во постапка за приватизација, а 32 за стечај.

Вкупната вредност на регистрираните земјоделски претпријатија се проценува на 291.325 илјади ДМ, од кои акционерски капитал – 18.31%, општествен капитал за продажба – 42.65, пензиски фонд – 7.53% и вкупни трајни средства – 31,51%.

Помалите претпријатија биле приватизирани според моделот откуп на претпријатието од страна на вработените, а поголемите (агрокомбинатите) претежно по моделот за менаџерскиот откуп (52%), со претворање на побарувањата на доверителите во траен влог (26%) и со откуп на вработените и претпријатието (22%).

Според посебните истражувања (по процесот на приватизација, во која некои сè уште се наоѓаат) се констатира нова состојба со имотната структура и со големината на земјоделските претпријатија.

Табела 23 – Состојба на имотна истражувања пред и по приватизацијата

Состојба според: Големина СГ РМ/99 за 1997 г.			Состојба според истражувањата: 35 агрокомб. (1997) По приват. (1999)			
ха	Бр	ха/бр.	Бр.	ха/бр.	Бр.	ха/бр.
< 500	69	114	7	251	7	251
500–1000	24	742	6	800	16	480
1000–2000	24	1.575	7	1.520	20	820
2500–5000	16	3.525	4	3.480	21	927
> 5000	24	20.620	11	12.170	104	1.288
Вкупно	157	3.916	35	4.718	168	982
Вк. зем. пов. ха		614.811		165.133		165.133
Пом. зем. прет.			75		75	
Вк. број	157		110		243	

¹² Информација за трансформација на земјоделските претпријатија и задруж. АРМТПОК, Скопје, 1999.

Од споредбата на податоците може одново да се забележи дека земјоделските претпријатија пред приватизацијата (во 1997 год.) статистиката ги прикажува со многу поголема користена површина (615.000 ха), наспроти 165.000 ха (и тоа само за 35-те агрокомбинати) според истражувањата. За ваквиот расчекор најверојатна причина е веќе споменатата забелешка дека статистиката како земјоделски претпријатија ги вклучила и површините под пасишта од Јавното претпријатие за пасишта. Покрај таквото објаснување, истражувањата покажале дека само 35-те агрокомбинати ја ангажираат прикажаната земјоделска површина за сите претпријатија, така што бројот на земјоделските претпријатија по приватизацијата е далеку поголем, а просечно користеното земјиште по претпријатие е значително помало. Значи статистиката не ги следи промените кај земјоделските претпријатија.

Во анализата, не случајно посебно внимание се обрнува на приватизацијата на агрокомбинатите, бидејќи дезинтеграцијата на земјоделските, преработувачките и услужните дејности, како посебни друштва, се главната карактеристика на нивната приватизација (со исклучок на некои од посложените кои се определуваат за организирање во холдинг друштва). Така 35-те агрокомбинати се трансформираат во 120 друштва како чисто земјоделски претпријатија со просечна големина од 1.376 ха и 57 друштва како прехранбено-преработувачки и услужни претпријатија, и тоа: винарски визби – 9, млекарници – 9, кланици – 6, ладилници – 2, конзервни фабрики и претпријатија за преработки – 5, фабрики за добиточна храна – 2, и услужни друштва во претпријатија за трговија – 11, кооперации – 6, угостителство – 3, сметководство – 3 и ХМС – 1.

Секако, наведената трансформација треба да доведе до монополизација на поранешната улога на агрокомбинатите во аграрот и до зголемување на економската ефикасност кај новоформираните друштва. Меѓутоа, иако тоа формално речиси е сторено, нивниот постприватизационен период, организационо и економски е многу сложен и тежок. Затоа сега кога веќе земјоделските претпријатија стануваат приватни, на нив понатаму не треба да се гледа со некои политички предрасуди, туку треба да се даде соодветна поддршка со сите мерки на аграрната политика во нивниот дефинитивен натамошен развој и консолидација. Тоа особено треба да се стори во наредниот среднорочен период, бидејќи тие ќе бидат и натаму значајни субјекти во развојот на агрокомплесот.

На пример, во 1998 година е донесен Законот за основање Агенција за поттикнување на развојот на земјоделството. Меѓутоа, во него повеќе се извршуваат активности кои се однесуваат само на поттикнување на развојот на индивидуалните земјоделски производители. Многу ќе помогне ако аналогно на изработениот Проект за поттикнување на развојот на приватното фармерство¹³ во наредниот среднорочен период се изработи и применува проект и за претпријатијата, иако се подразбираше наведениот проект да ги опфати и проблемите за приватизацијата на агрокомбинатите и нивниот

---

¹³ Saint Ange P. and others: *Private Farm Support Project – Republic of Macedonia*, FAO Investment Center, Rome, 1993.

натамошен организационен и економски развој. Сега, по дезинтеграцијата на одделни земјоделски и неземјоделски претпријатија, не смее да се дозволи друга крајност – раскинување на маркетинг-врските кои постоеле, туку тие треба да се претворат дури и во соодветни кооперативи и кооперативни односи. Земјоделските претпријатија, за разлика од индивидуалните стопанства, имаат книговодствена информатика, но таа не се наоѓа во поширок функционален систем. Оттука, заслужува внимание предлогот на експертите на понапред наведениот проект за организирање на *Агробизнис центар* кој треба да дава услуги на агро-менаџментот и маркетингот и да врши книговодствен мониторинг, како за потребите на индивидуалните стопанства така и за претпријатијата во агрокомплексот. Нешто што ќе биде од голема корист како за советодавците на советодавната служба за земјоделците и за менаџерите во агробизнис претпријатијата, од една, така и за креаторите на аграрната политика во агрокомплексот, од друга страна.

Во моментот, најголема помош за новоприватизираните претпријатија би било обезбедувањето на поволни краткорочни и инвестициони кредити и можности за делумно отпишување на долговите кумулирани во периодот на крајно ненормалните економски услови непосредно по осамостојувањето на Република Македонија. (Нешто слично се прави со посебен закон во Грција,¹⁴ отпишување долг од 450 милиони евра за 200 фармери.)

4.2.2. Земјоделски задруги

Развојот на земјоделското задругарство во Република Македонија бележи постојано опаѓање. Така, од 321 земјоделска задруга колку што имало во 1990 година, денес се смета дека има 80¹⁵ (а според статистиката, само 24). Нивниот број постојано опаѓа, а и тие што постојат, одвај егзистираат без јасна перспектива.

Табела 24 – Имојна структура на земјоделските задруги

Групи (ха)	1996		1997		1998	
	Бр	%	Бр	%	Бр	%
< 50	5	20.8	7	29.2	7	29.2
50–100	3	12.5	3	12.5	3	12.5
100–300	9	37.6	10	41.7	10	41.7
300–500	5	20.8	3	12.5	3	12.5
500–1000	2	8.3	1	4.1	1	4.1
Вкупно	24	100	24	100	24	100
Вк. зем. пов. (ха)	4984		3906		3906	
Прос. голем. (ха)	802		163		163	

СГ РМ/99, стр. 375.

¹⁴ *The Agricultural Situation in the European Union – Report 1998*, Brussels.

¹⁵ Б. Пашоја, *Денежна состојба и проблеми во задругиите во Република Македонија*, Здружение на агрокономистите на Република Македонија, 2000, Скопје.

Според податоците од табла 24, земјоделските задруги во 1998 г. според бројот во вкупниот број на земјоделски организации учествуваат со 13%, а според користењето на обработливото земјиште само со 2% (останатото отпаѓа на земјоделските претпријатија). Меѓутоа, според цитираниот автор, сега има 80 задруги со вкупно 9.870 ха обработлива површина и 3.200 вработени. Овие задруги веќе го завршиле процесот на трансформацијата така што капиталот кај повеќето од нив е задружен а само кај мал број се приватизирал. Нешто што се постигнало преку постапка пред Уставниот суд, бидејќи земјоделските задруги влегле во приватизацијата според Законот за трансформација заедно со земјоделските претпријатија, без да се признава задружната сопственост. Ова предизвика намалување на бројот на задругите и распродажба на капиталот кај некои од задругите.

Од 1996 год. наваму, се појавуваат и засилуваат некои нови облици на здружување, односно здруженија на земјоделските производители, што ја поматува улогата на земјоделските задруги. Затоа треба што побрзо да се донесе нов закон за задруги со кој ќе се рedefинира статусот, ќе се посочат некои нови форми за задругарството што ќе ги мобилизира земјоделците да формираат нови задруги со позначајна поддршка од страна на аграрната политика на државата.

5. Растително производство

Растителното производство е особено важен сегмент од агрокомплексот, бидејќи од неговото организирање зависат нивото и квалитетот на користењето на земјоделското земјиште, севкупниот развој на сточарството, на прехранбената и на тутунска индустрија и др.

Анализата на состојбата на растителното производство ќе биде обработена преку: големината, квалитетот и користењето на земјишните капацитети, односот на растителните гранки, структурата на користењето на ораниците и бавчите, приносите од културите и од вкупната продукција и др¹⁶.

5.1. Земјоделската површина и нејзиношо користење

Земјоделската површина зафаќа 49,9% (во 1999 година) од вкупната површина на Република Македонија (25.713 км²), а последните години се движи помеѓу 1.284.000 ха и 1.293.000 ха. Во споредба со просекот од 1985–1994 година, кога земјоделската површина изнесувала 1.319.000 ха, обемот покажан во 1999 год. од 1.284.000 ха е помал за 2,7% односно за 35.000 ха (таб. 25).

---

¹⁶ Податоците за растително производство се од: *Статистичките прегледи*: 277, 298, 311, 331 и 5.4.03 како и СГ на РМ 1999 година.

Табела 25 – Земјоделска површина по начин на користење (вкупно)

(во 000 ха)

Година	Земјоделска површина	Обработлива површина					Пасишта	Бари, трски и рибници
		Вкупно	Орани. и бавчи	Овош. градини	Лозја	Ливади		
1985–94 просек	1319	665	554	23	34	54	649	2
1995	1289	656	550	20	31	55	631	2
1996	1291	658	554	20	29	55	632	1
1997	1285	647	546	18	29	54	636	2
1998	1293	635	533	19	29	54	656	2
1999	1284	633	534	17	28	54	649	2
2005	1280	630	527	22	31	50	648	2

Табела 26 – Земјоделски површини по начин на користење по сектори¹

(во 000 ха)

Год.	Зем. површина		Обработлива површина										Пасишта		Бари и трски	
	Зем. прет-пр. ²	Инд. зем. стоп. ²	Вк. обраб.		Орани. и бав.		Овош. град.		Лозја		Ливади					
			зем. прт.	инд.з. стоп.	зем. прет.	инд.з. стоп.	зем. прет.	инд.з. стоп.	зем. прет.	инд.з. стоп.	зем. прет.	инд.з. стоп.	зем. прет.	инд.з. стоп.		
1995	614	543	146	458	127	378	3,9	14,3	11,7	18,1	3,1	48	467	84	1	1
1996	615	545	143	461	126	381	3,5	14,4	11,0	17,6	2,4	48	470	84	0,5	0,5
1997	619	545	140	458	123	379	3,1	13,4	10,5	17,6	2,8	47	478	86	1	1
1998	617	547	143	461	124	381	3,1	14,3	10,5	17,9	4,9	47	473	86	1	1
1999	605	545	135	460	117	381	3,1	13,4	10,1	17,8	5,0	47	469	85	1	1
2005	616	664	171	459	153	374	5	17	11	20	6	44	444	90	1	1

¹ Освен двата „сектори“ односно земјоделски претпријатија и индивидуални земјоделски стопанства, официјалната статистика во сите статистички прегледи „Пољоделство, овоштарство и лозарство...“ покажува податоци како: „Останато неорганизирано општествено земјиште“. Оваа категорија се јавува во сите форми на користење. Така во 1999 година имало: 133,4 илјади ха земјоделско, 38,5 илјади обработливо, 35,4 илјади ха ораници и бавчи, па и нешто овоштарници и лозја.

² Според официјалната статистика – „земјоделски претпријатија“, односно „индивидуални земјоделски стопанства“.

Земјоделската површина, во однос на обемот, е загрозена и постојано се намалува, што може да се види и од движењето за последните десет години (1990–1999, таб. 27). Ако пак, проследиме подолг временски период, ќе видиме дека тоа опаѓање на земјоделската површина е сериозен проблем, бидејќи се намалува еден потенцијал без кој засега не може да се обезбеди храна за луѓето и животните. Ако земеме дека во 1960 година земјоделската површина изнесувала 1.540.000 ха, ќе констатираме дека во однос на 1999 година таа е за 256.000 ха поголема, односно дека секоја година се намалувани по 6.400 хектари (од 1960 до 1999 година). Ако пак се спореди обемот во 1999 година со тој од пред десет години, ќе се види дека опаѓањето на земјоделската површина е за 3% или просечно годишно (намалување) од 3.600 ха.

Опаѓањето (намалувањето) на земјоделските површини е незапирлив процес, но за земја со толку ограничени погодни површини за интензивно земјоделско производство (околу 50% пасишта) овој тренд на опаѓање е загрижувачки, особено што трансформирањето на земјоделската површина завршува под градежни објекти, асфалтни улици, патишта и други објекти и станува трајно изгубена за земјоделско производство.

Структурата на земјоделската површина, односно разграничувањето помеѓу обработливиот дел и пасиштата е околу 50%, а тоа е траен однос, кој не се менува за долг период, бидејќи според официјалната статистика нема трансформација на пасиштата во обработливи површини и обратно. Меѓутоа, како што ќе се види понатаму, напуштените ораници, кои се трансформираат во други системи имаат високо учество, но статистиката не ги регистрира туку и натаму ги води како напуштени ораници.

Разграничувањето на земјоделските површини по „сектори“, односно според сопственоста, покажува дека приватниот сектор односно индивидуалните земјоделски стопанства поседуваат 42,4% од земјоделската површина, земјоделските претпријатија и задруги поседуваат 47,1%, а 10,3% е „останато неорганизирано земјиште“. Според тоа, може да се констатира дека 42,2% од земјоделското земјиште е приватно, а сето останато (57,6%) е државно и задружно, односно на „земјоделски претпријатија и задруги“. Меѓутоа земјиштето на земјоделските задруги изнесува само 6.994 ха, колку што го регистрира официјалната статистика до 1996 година. (По 1996 год. статистиката не го објавува во СГ задружното земјиште.)

Односот помеѓу приватната и државната сопственост кај обработливите површини и кај ораниците и бавчите е во полза на приватниот сектор, а уште поголема разлика во полза на приватниот сектор има кај другите категории (начин на користење) лозја, овоштарници, ливади (таб. 26).

Кај обработливата површина приватната сопственост е 77%, кај ораниците и бавчите е исто така 76,5% кај овошните насади е 79% и т.н.

Државното земјиште доминира над приватното кај пасиштата, каде што приватните земјоделци имат само 15,3% од површината под пасишта.

Дуализмот во означувањето на државната (и задружната) сопственост, односно според статистиката „неорганизирано земјиште“ претставува дилема: како на тие капацитети да се планира идното користење, ако е „неорганизирано“, дали да го исклучиме од планирањето на капацитетите, дали да се планира како трет субјект или да се приклучи кон државната сопственост, односно кај „земјоделските претпријатија“? Ние се одлучивме за последната варијанта, со тоа што „неорганизираните“ капацитети ги вклучивме во земјоделските претпријатија на ниво на сите категории (таб. 20) па „обработливите површини“, „ораници и бавчи“ како и пасишта, кај земјоделските претпријатија претрпеа промени врз база на покажаните разлики од 1999 година (види фуснота 1 под табела 26).

Од структурата на користење на обработливата површина се гледа дека 84,2% од неа се користела за ораници и бавчи, 8,5% се ливади, а интензивниот систем под овошни градини и лозја за фаќа само 7,1% (таб. 25). Кај земјоделските претпријатија овој однос е поповолен, бидејќи овошните и лозови насади (површини) учествуваат со 9,8% во обработливата површина, а ливадите со 3,7%.

Очевидно е дека Македонија има релативно ограничени основни природни капацитети за интензивно земјоделско производство, зашто се потпира само на 50% од вкупните категории за високо економично производство. Останатите капацитети, односно пасиштата, можат да бидат солидна основа за развиено сточарство, но со ограничена интензивност.

5.2. Полјоделство

Користење на ораници и бавчи

По овоштарниците и лозјата, ораниците и бавчите потенцијално се најинтензивниот систем за користење. Тие го претставуваат најголемиот капацитет од обработливата површина, поради што нивното значење е од особена важност, а од начинот на нивното користење зависи карактерот на производството и вкупниот успех на земјоделството.

Обемот на ораниците и бавчите, во последните пет години, се движи околу 540.000 ха или од 533.000 ха до 554.000 ха и со тенденција на опаѓање, за близу 3% (1999 : 1995).

Користењето на ораниците и бавчите се гледа преку застапеноста на одделни групи нивски плус градинарски култури, меѓутоа поради големото учество на непосеани ораници и бавчи, што опфаќа долг период од преку дваесет години, со постојано зголемување на обемот, потребно е најнапред да се утврди обемот на посеаните површини. Така од таб. 28 се гледа дека просечно годишно се засејуваат околу 362.000 ха, кои за последните пет години постојано се намалувале, така што, во 1999 година, во споредба со

Табела 27 – Структура на користење на земјоделските површини

(во 000 ха)

Категорија	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2005
Вкупно земј. површ.	1320	1295	1308	1299	1298	1289	1291	1285	1293	1284	1280
Индекс 1990 = 100	100	98,1	99,1	98,4	98,3	97,7	97,8	97,3	97,9	97,3	97,0
Обработлива површ.	666	664	669	663	661	656	658	647	635	633	630
Индекс 1990 = 100	100	99,7	100,4	99,5	99,2	98,5	98,8	97,1	95,3	95,0	94,6
Ораници и бавчи	565	552	550	553	553	550	554	546	533	534	527
Индекс 1990 = 100	100	99,5	99,1	99,6	99,6	99,1	99,8	98,4	96,0	96,2	93,2
Овошни градини	22	23	21	21	20	20	20	18	19	17	22
Индекс 1990 = 100	100	105	95,5	95,5	90,9	90,9	90,9	81,8	86,4	77,3	100
Лозја	35	34	34	33	32	31	29	29	29	28	31
Индекс 1990 = 100	100	97,1	97,1	94,3	91,4	88,6	82,8	82,8	82,8	80,0	88,6
Ливади	54	54	56	56	56	56	55	54	54	54	50
Пасишта	651	630	645	634	635	631	632	636	656	649	648
Бари, трски и рибни.	2	2	2	2	2	1	1	2	2	2	2

Табела 28 – Користиње на ораници и бавчи

(во 000 ха)

Групи култури	1995	1996	1997	1998	1999	Просек	2005
Ораници и бавчи	550	554	546	533	534	543,4	527
Индекс 1995 = 100	100	100,7	99,3	96,9	97,1	98,8	95,8
Засеани површини вк.	374	360	360	357	358	361,8	375
Индекс 1995 = 100	100	96,3	96,3	95,5	95,7	96,7	100,2
од тоа: (од засејани)							
– Жита	242	227	224	221	219	226,6	225
Индекс 1995 = 100	100	93,8	92,6	91,3	90,5	93,6	93,0
– Индусреиски култури	33	33	38	43	43	38	45
Индекс 1995 = 100	100	100,0	115,2	130,3	130,3	115,2	136,4
– Градинарски култури	60	61	60	57	59	59,8	60
Индекс 1995 = 100	100	101,6	100,0	95,0	98,3	99,7	100,0
– Фуражни култури	39	39	38	36	37	38	45
Индекс 1995 = 100	100	100,0	97,4	92,3	94,9	97,4	115,3
Расадн., угари и необр. ораници	176	194	186	176	176	182	152
Индекс 1995 = 100	100	110	106	100	100	103	86

Табела 29 – Структура на користење на ораници и бавчи

Групи култури	1995	1996	1997	1998	1999	Просек	2005
Ораници и бавчи	100	100	100	100	100	100	100
Од тоа: засеана површина	68	65	66	67	67	67	71
Од тоа: (од засеани) %							
– Жита	65	63	63	62	61	63	60
– Индустриски култури	9	9	10	12	12	10	12
– Градинарски култури	16	17	16	16	16	17	16
– Фуражни култури	10	11	11	10	10	10	12
Ораници и бавчи	100	100	100	100	100	100	100
Од тоа: расадн. угари и необраб. ораници	32	35	34	33	33	33	29
Засеани површини	100	100	100	100	100	100	100
Од тоа: угари и необраб. ораници	47	54	52	49	49	50	42

1995 година, намалувањето изнесува 4,3%. Во тој период од расположливите ораници и бавчи просечно биле ангажирани само 67%, додека 33% останувале угари и необработени.

Проблемот на напуштените (необработени) оранични површини е мошне сериозен, бидејќи една третина од нив не се користат. За жал, никој не се чувствува повикан за да преземе нешто за да се расчисти проблемот, бидејќи сите површини не се погодни за земјоделско производство. Ќе треба да се установи кои површини се погодни а кои не, за да се пренаменат и да се користат на друг начин. Според оценките донесени во *Прогнозниот план*, близу 50% од тие површини не се погодни за земјоделско производство и ќе треба да се отстапат, односно да се пренаменат во шумски. Така, и со *Прогнозниот план* е предвидено до 2020 година околу 90.000 ха од овие површини да се пошумат.

Кај засеаните површини, учеството на житата е највисоко (таб. 29) – повеќе од 60%, а од 1995 година тоа покажува слаб пораст. По житата, градинарските култури имаат учество од 17%, со тенденција на опаѓање во последните години. Меѓутоа, индустриските култури имаат најсериозен пораст на површините; па и со учество во вкупните засеани површини од 9% на 12%. Фуражните култури, по засеаните површини, се блиску до индустриските, со движење од 37.000–39.000 ха и со стабилно учество од околу 10% во последните пет години.

Анализата на користењето на ораниците и бавчите, според сопственоста, покажува голема разлика во полза на индивидуалните стопанства. Така од околу 220.000 хектари под жита, индивидуалните стопанства засејуваат околу 160.000 ха или 73%, а земјоделските претпријатија 27%. Кај индустриските култури индивидуалните стопанства засејуваат 79% од површините, додека кај градинарските култури уште повеќе.

Имено, од околу 60.000 ха годишно под градинарски култури индивидуалните земјоделски стопанства ангажираат околу 50.000 ха или над 83%.

Релативно највисоко учество во користењето на ораничните површини земјоделските претпријатија имаат кај фуражните култури од близу 40%, како резултат на потребата за исхрана на добиточниот фонд, и тоа главно крупниот добиток.

Ако структурата на користење на обработливите и ораничните површини се набљудува во подолг период може да се забележат повеќе интересни појави, кои треба да нè предупредат на некои неповолности што се случуваат, а имено:

- опаѓање на обработливите површини (во 1989 година – 668.000; во 1999 год. – 63.000 ха);

- опаѓање на површините под ораници и бавчи (во 1989 год. – 555.000 ха; во 1999 год. – 534.000 ха);

- опаѓање на долгогодишните насади (во 1989 год.– 59.000 ха; во 1999 год. – 45.000 ха).

- се намалуваат засеаните површини (во 1989 год. – 71% од ораници и бавчи, а во 1999 година – 67%);

– се зголемува учеството на необработени (непосеани) ораници и бавчи (во 1989 година – 28%, од ораници и бавчи, а во 1999 година 33%);

– опаѓа учеството на интензивните начини на користење на ораниците и бавчите (индустриски и градинарски култури) кои во 1989 година учествуваат со 24%, а во 1999 година со 19%;

– опаѓа во користењето на високо технолошките и технички методи поради силното опаѓање на учеството на земјоделските претпријатија во користење на капацитетите итн.

Сеидбена сѝрукѝура

а. Жи иѝ а. Како што се гледа, житата зафаќаат мошне голем дел од сеидбените површини (таб. 29). Во вкупната површина под жита, далеку највисоко е учеството на пченицата, потоа на пченката, па на јачменот.

Како што е високото учество на житните култури во користење на ораниците и бавчите одраз на релативната екстензивност, ист таков показател е и високото учество на стрни жита во вкупните површини под жита, бидејќи тие учествуваат со 80% (просек од последните пет години види таб. 31), а со 20% учествуваат пченката и оризот, како култури кои бараат повисоки вложувања и се показатели на интензивното производство.

Во ангажираните површини под жита, земјоделските претпријатија учествуваат со околу 26%. Нивното ангажирање е најголемо кај површините под пченица, каде учествуваат со близу 35%, потоа кај оризот, додека кај останатите жита нивното учество е многу пониско. Кај пченката како најинтензивна култура, земјоделските претпријатија учествуваат со околу 5% од површините.

Набљудувањето на движењето на површините под житни култури, во последниве пет години покажува релативна стабилност која произлегува главно од малите разлики по години кај пченицата, пченката и јачменот.

Познато е дека влијанието на медитеранската клима, сушните периоди и ниската релативна влажност на воздухот во Македонија се причина за релативно ниските приноси на житата па и на другите континентални култури. Затоа, можностите во Македонија за експанзија на тие култури или за планирање на особено високи приноси се ограничени.

б. И н д у с ѝ р и с к и к у л ѝ у р и. Од петте најважни индустриски култури, најголеми површини ангажира тутунот, а потоа сончогледот. За разлика од житните култури, вкупните површини кај поважните индустриски култури имаат определен пораст во последните пет години, што е резултат, главно на порастот на површините под тутун, кои од приближно 11.000 ха во 1995 година, во 1999 година се зголемиле на повеќе од 29.000 ха. Така учеството на тутунот во вкупните површини под индустриски култури достигнало близу 69% во 1999, наспроти учеството од 38,5% во 1995 година.

Релативно колебливи се зафатените површини со сончоглед, кои во последните пет години се движат од 10.000–17.000 ха, со тенденција на стагнација. Така, учеството на сончогледот, од над 53% во 1996 година, во 1999 година е намалено на само 23,4%.

Табела 30 – Сеидбени површини по „сектори“

Култура	1995		1996		1997		1998		1999		Вкупно
	Земј. прет.	Инд. зем. стоп.	Земј. прет.	Инд. зем. стоп.	Земј. прет.	Инд. зем. стоп.	Земј. прет.	Инд. зем. стоп.	Земј. прет.	Инд. зем. стоп.	
Пченица (000 ха)	54	76	45	73	41	74	41	73	39	75	115
'Рж (ха)	509	8466	140	6974	218	6995	453	6842	130	6223	7000
Јачмен (000 ха)	19	36	16	33	17	34	20	33	16	34	45
Овес (ха)	190	3194	71	2757	55	2895	49	3039	11	2757	3000
Пченка (000 ха)	2	40	2	40	2	38	2	37	2	37	50
Ориз (ха)	174	1081	522	3634	609	4652	542	3944	470	3718	5000
Тутун (ха)	285	10609	316	11418	441	18855	409	24595	5210	24175	25000
Шекерна репа (ха)	780	574	921	1077	840	1340	617	1167	800	1489	3000
Инд. пипер (ха)	23	731	95	453	51	587	112	727	35	734	1500
Сончоглед (ха)	6841	7508	10657	5844	8780	4416	8464	4058	6389	3447	15000
Афион. семе (ха)	650	665	100	497	22	279	79	184	72	187	500
Компир (ха)	191	13904	114	13954	64	13476	75	13385	83	13357	15000
Кромид (ха)	138	4609	83	4699	88	4527	42	4383	52	4257	4500
Лук (ха)	–	1510	–	1653	–	1465	–	1412	–	1325	1500
Грав – чист посев (ха)	2	6381	4	7003	10	6892	2	6884	7	6964	7500

Продолжение на табела 30

Грашок зрна (ха)	9	1013	9	1117	2	1005	1	1096	24	1087	1000
Леќа (ха)	-	293	-	299	-	292	-	262	-	288	500
Зелка и ќел (ха)	12	3460	4	3271	8	3337	13	3686	10	3527	4000
Домати (ха)	353	6891	517	8189	128	6818	340	6387	392	6359	8000
Пиперки (ха)	124	7904	111	8500	80	7868	80	7601	45	7488	9000
Бостан (ха)	447	8358	680	8470	358	7591	571	7700	430	7447	7000
Тикви (ха)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2000
Детелина (ха)	424	2120	312	2149	511	1998	222	2196	73	2637	5000
Луцерка (ха)	4370	15139	3870	16064	3388	16050	3222	15779	3492	15493	26000
Граор сено (ха)	257	3890	166	3932	469	4524	579	3711	696	3378	5000
Доб. грашок сено (ха)	1021	663	952	730	1211	497	632	438	1290	524	4000
Крмна пченка (ха)	1253	573	1027	658	1282	695	1258	690	1300	808	4000
Добит. репа (ха)	45	329	5	337	63	329	106	321	89	436	1000

Шеќерната репа зафаќа релативно мали површини кои не достигнуваат ниту 50% од потребните површини за задоволување на единствената фабрика за шеќер. Меѓутоа во последните пет години има тенденција на пораст и стабилизација на повеќе од 2.000 ха.

Зафатените површини под индустриски култури, по „сектори“, покажува голема предност на индивидуалните земјоделски производители кои од 1995 па сè до 1999 година имаат 70% од површините. Меѓутоа кај шеќерната репа и сончогледот земјоделските претпријатија имаат приближно ист обем на површини, а во некои години и поголем, но во секој случај помалку диференциран по години (таб. 30).

Кај сончогледот и шеќерната репа се јавуваат сериозни проблеми сврзани со изградените капацитети за нивна финализација. За жал, условите не се соодветни за да се ангажираат поголеми површини од кои ќе се произведат економични суровини за димензионираните големини на фабриките за сончоглед и шеќерна репа. Овде може да се помогне преку поттикнувачки мерки кај производителите на суровините.

в. Градинарски култури. Учеството на градинарските култури во сеидбената структура е релативно задоволителна (со оглед на пазарните услови, изградените капацитети за финализација и др.) Исто така, тоа учество во последните пет години е релативно стабилно и се движи од 16–17%, а со зафатена површина од 59.000 до 61.000 ха.

Учеството на градинарските култури, поединечно, во вкупните површини под градинарски култури е распоредено порамномерно отколку кај житата и индустриските култури каде што доминираат една или две култури.

Сепак, компирот зафаќа околу една четвртина од вкупната површина под градинарски култури, со релативно стабилно учество, потоа се пиперките, доматиите, бостанот и гравот (таб. 31). Во табелите 30 и 31 се прикажани податоци за зафатени површини со поважните култури, поради што се јавуваат извесни разлики со табелата 8, каде што се покажани вкупните површини кај градинарските култури, а истото се однесува и на другите групи култури.

Кај сите градинарски култури се јавуваат мали разлики на површините по години, но со извесна тенденција на пораст на површините под домати, пиперки и грав, а опаѓање на површините под бостан.

Што се однесува до ангажираните површини по „сектори“, градинарските култури, очигледно имаат овде најниско учество (од сите групи култури) на земјоделските претпријатија. Нивното учество пред пет години било нешто повисоко (4,2% во 1995 година, 2,1% во 1999 година) отколку сега. Познато е дека земјоделските претпријатија досега не се зафаќаа со градинарство на отворено поле и посебно на оние култури кај кои работните процеси не се механизирани целосно. Така, земјоделските претпријатија немаат ангажирани површини под лук и леќа, а кај гравот, грашокот, зелката и др. имаат симболични површини.

Табела 31 – Структури на сеидбени површини (вкупно)

Култури	1995		1996		1997		1998		1999		Просек		2005	
	Повр- шини	%	Повр- шини	%	Повр- шини	%	Повр- шини	%	Повр- шини	%	Повр- шини	%	Повр- шини	%
Пченица (000 ха)	130	54,0	118	52,9	115	51,9	114	51,6	114	52,8	118	52,7	115	51,1
'Рж (ха)	8975	3,7	7114	3,2	7213	3,3	7295	3,3	6353	2,9	7391	3,3	7000	3,2
Јачмен (000 ха)	55	22,9	49	22,0	51	23,0	53	24,0	50	23,1	52	23,2	45	20,0
Овес (ха)	3384	1,4	2828	1,3	2950	1,3	3088	1,4	2768	1,3	3004	1,3	3000	1,3
Пченка (000 ха)	42	17,5	42	18,8	40	18,1	39	17,7	39	18,0	40	17,8	50	22,2
Ориз (ха)	1255	0,5	4156	1,8	5261	2,4	4486	2,0	4188	1,9	3869	1,7	5000	2,2
Вкупно жита (ха)	240614	100	223098	100	221424	100	220869	100	216309	100	224264	100	225	100
Тутун (ха)	10894	38,5	11734	36,8	19296	54,5	25004	61,1	29385	68,8	19263	54,4	25000	55,6
Шек.репа (ха)	1254	4,8	1998	6,3	2180	6,2	1784	4,4	2289	5,4	1921	5,4	3000	6,7
Инд.пипер (ха)	754	2,7	748	1,7	638	1,8	839	2,1	769	1,8	710	2,0	1500	3,3
Сончоглед (000 ха)	14	49,4	17	53,3	13	36,7	13	31,8	10	23,4	13	36,7	15	33,3
Афион семе (ха)	1315	4,6	597	1,9	291	0,8	263	0,6	259	0,6	545	1,5	500	1,1
Вк. индустри. (ха)	28317	100	31877	100	35405	100	40890	100	42702	100	35439	100	45000	100
Компир (000 ха)	14	25,1	14	23,5	14	25,5	13	24,4	13	25,9	14	25,4	15	25,0
Кромид (000 ха)	5	9,0	5	8,4	5	9,2	4	7,6	4	8,0	5	9,1	4,5	7,5
Лук (ха)	1510	2,7	1653	2,8	1465	2,7	1412	2,6	1325	2,6	1473	2,7	1500	2,5
Грав чист посев (ха)	6383	11,5	7007	11,8	6900	12,5	6886	12,9	6971	13,9	6829	12,4	7500	12,5

Продолжување на табела 31

Грашок (ха)	1022	1,8	1126	1,9	1007	1,8	1097	2,0	1111	2,2	1073	1,9	1000	1,7
Леќа (ха)	293	0,5	299	0,5	292	0,5	262	0,5	288	0,6	287	0,5	500	0,8
Зелка и келј (ха)	3472	6,2	3275	5,5	3345	6,1	3699	6,9	3537	7,0	3465	6,3	4000	6,7
Домати (000 ха)	7	12,6	3	15,2	7	12,7	7	13,1	7	13,9	7	12,7	8,0	13,3
Пилерки (000 ха)	8	14,4	9	15,2	8	14,5	8	15,0	8	15,9	8	14,5	9,0	15,0
Бостан (000 ха)	9	16,2	9	15,2	8	14,5	8	15,0	5	10,0	8	14,5	7,0	11,7
Тикви (ха)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2000	3,3
Вкупно градинарски (ха)	55680	100	59360	100	55009	100	53356	100	50232	100	55127	100	60000	100
Детелина (ха)	2544	8,3	2461	8,1	2509	8,2	2418	8,3	2710	9,0	2528	8,5	5000	11,1
Луцерка (000 ха)	20	65,4	20	66,1	19	62,1	19	65,1	19	62,8	19	63,8	26,0	57,8
Граор сено (ха)	4147	13,6	4098	13,5	4993	16,3	4290	14,7	4074	13,5	4320	14,5	5000	11,1
Доб. граш. сено (ха)	1684	5,5	1682	5,6	1708	5,6	1070	3,7	1814	6,0	1592	5,3	4000	8,9
Крмна Пченка (ха)	1826	6,0	1685	5,6	1977	6,5	1948	6,7	2108	7,0	1909	6,5	4000	8,9
Добит.репа (ха)	374	1,2	342	1,1	392	1,3	427	1,5	525	1,7	412	1,4	1000	2,2
Вк. фуражни (ха)	30.575	100	30.267	100	30.579	100	29153	100	30231	100	29761	100	45000	100

џ. Фуражни култури. И фуражните култури имаат релативно стабилно учество по површини во сеидбената структура. Обемот на површините се движи во граници на релативно мали разлики по години (од 36.000 до 39.000 ха), но во последните две години постои опаѓање на 2.000 ха во однос на 1995 година. Затоа учеството во сеидбената површина е намалено за 1%.

Луцерката има доминантно место по зафатена површина во споредба со другите култури, што е позитивно, бидејќи таа претставува релативно најквалитетна фуражна храна, а може да се користи преку разни форми (зелена маса, сено, брашно). Покрај луцерката и останатите површини главно се ангажирани за сенопроизводство, како што се детелината, граорот, и грашокот, додека релативно мали површини се ангажирани за крмна пченка, а уште помали за добиточна репа.

Земјоделските претпријатија учествуваат во ангажираната површина под фуражни култури со околу 20% во последните години, а пред пет години учествувале со близу 25%. Тие најмногу ангажираат површина за луцерка, што е некаде од 18% до 20% од вкупната површина под луцерка. Земјоделските претпријатија имаат повеќе површина под крмна пченка од индивидуалните производители и тоа: 1,6 до 2,2 пати поголеми површини во последните пет години.

Површини под ливади и пасишта

Ливадите, според официјалната статистика, долга низа години остануваат со истиот обем, кој се движи околу 55.000 ха.

Пасиштата пак, се десетина пати поголеми по површина од ливадите. Нивната големина, по години, статистиката честопати ја покажува со релативно големи разлики, а разликите би требало да се јавува во согласност со разликата кај обработливата површина. Меѓутоа кај нас нема смислена и поголема активност за трансформација на екстензивниот земјоделски систем како што се пасиштата во поинтензивни системи ливади, ораници и сл.

Приноси од полјоделскиите култури

Висината на приносите е показател на достигнатото ниво на технологијата, при претпоставка дека сортите се прилагодени на природните услови на производство, во кои можат да се постигнат потенцијалните можности на сортата.

а. Ж и љ а. Приносите на житата се релативно ниски и во последните пет години се во стагнација. Пченицата ретко обезбедува 3.000 кг/ха, а почесто приносот е поблиску до 2.500 кг/ха. За пченицата може да се каже дека приносите кај земјоделските претпријатија се речиси редовно нешто повисоки од тие кај индивидуалните земјоделски стопанства.

Слична релација кај приносите се забележува и кај останатите три стрни жита (ржта, јачменот и овесот) со тоа што поубедливо земјоделските претпријатија редовно имаат повисоки приноси. И овде, кај сите три вида

Табела 32 – Приноси по 1 ха на житна, индустријски, градинарски и фуражни култури, ливади и пасишта

Вид производ	1995		1996		1997		1998		1999		Вкупно
	Зем. претпр.	Инд. зем. стоп.	Зем. претпр.	Инд. зем. стоп.	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.	Зем. претпр.	Инд. зем. стоп.	
Пченица (кг)	2793	3027	2307	2289	2766	2430	3193	2883	2812	2798	3000
'Рж (кг)	2134	1602	1586	1613	2092	1476	2311	1853	1448	1646	1800
Јачмен (кг)	3086	2612	2067		2632	2214	2833	2555	2869	2447	2800
Овес (кг)	1500	1292	479		1967	1094	1531	1298	1163	1182	1300
Пченка (кг)	6965	3711	5821	3253	1017	3836	5454	3520	4840	4055	5000
Ориз (кг)	4121	5301	5201	5382	4246	4732	4265	5180	3012	4301	5000
Тутун (кг)	1930	1426	1437	1310	1322	1311	1254	1310	1298	1187	1400
Шеке. репа (т)	46,4	32,1	41,5	37,2	31,1	34,4	30,2	33,8	32,3	27,7	35
Инд. пипер (кг)	3000	2834	7789	2954	6490	2740	6679	5433	6360	3977	5000
Сончоглед (кг)	1725	1397	1328	1101	1128	1131	1071	1005	1435	1383	1500
Афион. семе (кг)	448	686	600	682	593	673	241	852	319	867	800
Компир (тони)	9,9	10,9	8,0	10,9	11,4	11,5	16,0	13,2	14,0	12,3	1400
Кромид (кг)	6920	8165	4120	8161	5333	7755	7905	8076	7263	8896	8000

Продолжение на табела 32

Лук(кг)	-	3433	-	3048	-	2741	-	3322	-	3457	3500
Грав чист посев (кг)	1500	994	1250	841	500	1088	1000	832	2066	1092	1500
Грашок зрно(кг)	2111	1645	444	2168	3500	1809	1000	1853	1440	1618	1800
Леќа (кг)		717	-	602	-	761	-	572	-	615	700
Зелка и ќел (т)	7,0	15,2	10,3	15,1	13,9	15,6	17,7	18,4	23,6	19,7	21
Домати (тони)	28,2	18,0	25,7	16,2	38,4	16,3	22,3	18,5	32,5	18,2	22
Пипер (тони)	17,1	11,8	14,6	14,0	15,6	12,6	13,4	14,1	15,7	15,5	18
Бостан (тони)	5,4	13,6	6,8	13,2	8,6	11,9	8,7	14,9	8,9	15,8	17
Детелина (кг)	2252	3770	3417	4179	1579	3909	2468	4375	12301	4945	5000
Луцерка (кг)	6518	5109	6748	5138	6179	5039	5028	5137	5633	5923	7000
Граор сено(кг)	4763	2370	2729	2276	2313	2252	3406	2149	3328	2717	3000
Доб.хра.сено(кг)	5288	2804	5143	2262	2968	2690	1896	2763	4000	3190	4000
Крмна пченк.(тони)	28,0	9,9	24,8	13,9	28,4	12,3	26,7	21,4	30,6	19,1	30
Доб.репа (тони)	22,0	11,2	57,2	9,3	31,3	11,0	12,4	11,3	6,1	12,5	13
Ливади (кг)	1033	1751	1354	1673	924	2227	1205	1878	1232	3018	2000
Пасишта (кг)	533	487	394	97	440	544	499	540	474	527	600

стрни жита, приносите се сосема ниски и далеку се од потенцијалните можности на сортите и природните услови на подрачјето.

Кај пченката приносите се уште пониски. Само еднаш, во последните пет години, е постигнат задоволителен принос, и тоа само кај земјоделските претпријатија (близу 7.000 кг. во 1995 година). Во другите години приносите кај земјоделските претпријатија се редовно повисоки за 20–30% отколку кај индивидуалните земјоделски стопанства. За жал, и овде, просечниот принос на државата е приближно ист како и кај индивидуалните земјоделски стопанства, поради големината на ангажираните површини, зашто просечниот принос е пондерирана вредност од двата „сектори“. Така, средниот принос од пченката е 4.093 кг/ха, од јачменот 2.517 кг/ха, од пченицата 2.803 и т.н.

Приносот на оризот е релативно задоволителен, и покрај тоа што има поголеми осцилации по години, од 3.012 кг/ха до 5.301 кг/ха. Кај приносот на оризот се јавува куриозитет, зашто во сите пет години што се предмет на нашето набљудување, приносот е понизок кај земјоделските претпријатија од тој кај индивидуалните земјоделски стопанства. Поголема разлика е направена особено во последниве две години, кога разликата надминува 1.000 кг/ха.

б. Индустријски култури. И кај индустриските култури е очигледна стагнација на приносите (таб. 32), и тоа кај двата сектора. По забележлива е стагнацијата кај најважните индустриски култури (тутунот, сончогледот и шеќерната репа, во просек од двата „сектора“.

Кај тутунот е сериозна разликата помеѓу 1995 и 1999 година, со разликата од 20% во полза на 1995 година.

Кај шеќерната репа пак, таа разлика е уште поголема приносот во 1995 година за 37,7% е повисок од 1999.

Исто така, и кај сончогледот приносот во 1999 година е понизок за 9% од тој во 1995 година и т.н.

Приносот кај индустриските култури по „сектори“ покажува дека земјоделските претпријатија во повеќе години имаат подобри приноси од индивидуалните земјоделски стопанства. Но има години кај сите култури кога приносот е поголем кај индивидуалните земјоделски стопанства. Така кај тутунот тој однос е пореален во првите две години (1995 и 1996), бидејќи земјоделските претпријатија главно произведуваат крупнолисен тутун со потенцијални сорти за приноси многу повисоки од приносите кај ориенталниот тутун што се произведува од индивидуалните земјоделски стопанства.

Табела 33 – Вкујно производство на житија

Година	Пченица во 000 тони			'Рж во 000 тони			Јачмен во 000 тони		
	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. сто.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. сто.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. сто.
1995	381	150	231	15	1	14	152	59	93
1996	269	103	166	11	0,2	10,8	78	32	66
1997	294	113	181	11	0,5	10,5	120	45	75
1998	337	126	211	14	1	13	142	56	86
1999	320	111	209	11	1	10	127	42	85
2005	345	-	-	13	-	-	126	-	-

89

Година	Овес во тони			Пченка во 000 тони			Ориз во тони		
	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. сто.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. сто.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. сто.
1995	4412	285	4127	166	17	149	6447	717	5730
1996	2837	34	2803	142	13	129	22274	2715	19559
1997	3226	60	3166	157	12	146	20460	2586	22014
1998	4021	75	3946	141	8	133	22663	2235	20428
1999	3272	13	3259	161	9	152	17430	1440	15990
2005	3900	-	-	250	-	-	25000	-	-

Табела 34 – Вкујно ѝроизводсїво на индусїрски кулїури

Година	Тутун во тони			Шеќерна репа во тони		
	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.
1995	15683	550	15133	54607	36198	18409
1996	15412	454	14958	78278	38245	40033
1997	23308	583	24726	72249	26143	46106
1998	32746	508	33781	58090	18656	39434
1999	29368	676	28692	67036	25857	41179
2005	35000	-	-	105000	-	-

69

Година	Индустриски пипер во тони			Сончоглед во тони			Афион семе во тони		
	Вкупно	Зем. прет.	Инд.зем.прет.	Вкупно	Зем. стоп.	Инд. зем. прет.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.
1995	1812	69	1743	22290	11802	10488	747	291	456
1996	2078	740	1338	20586	14151	6435	399	60	339
1997	1939	331	1608	14902	9908	4994	201	13	188
1998	4698	748	3905	13148	9069	4079	176	19	157
1999	3142	223	2919	13937	9170	4767	259	72	187
2005	7500	-	-	22500	-	-	400	-	-

Табела 35 – Вкујно производство на градинарски култури

Год.	Компир во 000 тони			Кромид во тони			Лук во тони			Грав чист посев во тони		
	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.	Вкупно	Зем. прет.	Инд.зем. стоп.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зм. стоп.
1995	154	2	152	38589	955	37631	5184	–	5184	6348	3	6345
1996	153	1	152	38690	342	38348	5038	–	5038	5892	5	6887
1997	155	1	154	35536	469	35067	4016	–	4016	7506	5	7501
1998	178	1	177	35729	332	35398	4690	–	4690	5731	2	5729
1999	165	1	164	38255	378	37877	4580	–	4580	7618	14	7604
2005	210	–	–	36000	–	–	5250	–	–	11250	–	–

70

Год.	Грашок зрно во тони			Леќа во тони			Зелка и кељ во тони			Домати во 000 тони		
	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.
1995	1685	19	1666	210	–	210	52848	84	52764	134	10	124
1996	2426	4	2422	180	–	180	49383	41	49349	146	13	133
1997	1825	7	1818	222	–	222	52037	111	51926	117	5	112
1998	2035	1	2034	262	–	262	68095	230	67867	126	8	118
1999	1793	34	1759	177	–	177	69562	236	69326	128	13	115
2005	1800	–	–	350	–	–	84000	–	–	176	–	–

Продолжување на табела 35

Год.	Пиперки во тони			Бостан во 000 тони			Грав меѓупосев во тони			Компир меѓупосев во тони			Зелка доцна во тони		
	Вкупно	Зем. прет.	Инд. з. стоп.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. з. стоп.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. з. стоп.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. з. стоп.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. з. стоп.
1995	95570	2123	93447	116	2	114	5599	-	5599	2855	-	2855	2994	-	2994
1996	120813	1621	119192	116	5	111	5245	-	5245	3152	30	3122	1510	-	1510
1997	99985	1250	98735	93	3	90	7435	-	7435	3218	320	2898	1395	20	1915
1998	110631	1077	109554	120	5	115	7904	-	7904	1917	64	1853	-	-	-
1999	116468	707	115761	121	4	117	7557	-	7557	3827	18	3809	615	-	615
2005	162000	-	-	119	-	-	7600	-	-	4000	-	-	600	-	-

Кај шеќерната репа и сончогледот, релациите помеѓу двата „сектори“ се очекувани, но неочекувано е приносот кај афионското семе да биде со таква висока разлика во полза на индивидуалните стопанства.

в. Градинарски култури. Приносите кај градинарските култури се очекува да бидат стабилни и задоволителни, бидејќи, главно, нивното производство се одвива на наводнувани површини. Меѓутоа, приносите и овде се силно колебливи по години, ниски се како и кај другите култури, а некои приноси стагнираат.

Ако ги набљудуваме повнимателно неколкуте главни градинарски култури: доматиите, пиперките, гравот, компирот и бостанот, ќе видиме дека во овие пет години приносите кај компирот се движат помеѓу 8.000 и 16.000 кг/ха, кај гравот помеѓу 500 и 2.066 кг/ха, кај доматиите помеѓу 16,2 тони/ха и 32,5 тони/ха, кај пиперките разликите се најниски, па најниските приноси биле 11,8 тони/ха, а највисоки 17,1 тони/ха, и кај бостанот помеѓу 5,4 тони/ха и 15,8 тони/ха.

Кај приносите на градинарските култури, земјоделските претпријатија имаат мал удел во формирањето на просечниот принос (од двата „сектора“), бидејќи учествуваат со релативно мали површини. Кај компирот индивидуалните земјоделски стопанства имаат подобар принос во првите три години, а земјоделските претпријатија во последните две години. Кај кромидот во сите пет години приватните стопанства се со повисоки приноси. Кај гравот, индивидуалните стопанства успеале во последните години да ги достигнат земјоделските стопанства. Кај грашокот приносите се изедначени. Кај доматиите и пиперките предност во приносот имаат земјоделските претпријатија, што е резултат на застапеноста на овие култури во оранжерии на земјоделските стопанства. Бостанот е со подобри приноси кај индивидуалните стопанства во сите пет години, како и зелката и кељот.

Крмни култури. Кај сите крмни растенија за добиточна исхрана приносите се релативно ниски, нешто се постабилни по години, но исто како и кај другите групи култури, и овде се гледа стагнација.

Релативно најколебливи се приносите кај детелината особено кај земјоделските стопанства, но се јавува и релативно висок скок на приносот во последната 1999 година – повеќе од 12.300 кг/ха сено, што е за пет пати повисок од претходната година и може да се смета за случајна појава или за грешка на официјалната статистика.

Како најважна крмна култура луцерката има релативно стабилни приноси кај двата „сектора“ и со приближно изедначена висина. Меѓутоа, не е добро што приносот на луцеркиното сено не достигнува ни 10.000 кг/ха што би било реално, зашто тоа главно се одгледува на наводнувани површини.

Табела 36 – Вкујно производство на крмни култури

Година	Детелина			Луцерка			Граорсено		
	Производство во тони			Производство во 000 тони			Производство во тони		
	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.
1995	8948	955	7993	106	29	77	10445	1224	9221
1996	10046	1.066	8980	107	25	82	9402	453	8949
1997	8608	807	7801	100	19	81	10664	1085	9579
1998	10037	548	9489	97	16	81	9946	1972	2149
1999	13937	898	13039	108	21	87	10405	1228	9177
2005	25000	-	-	182	-	-	15000	-	-

73

Година	Добиточен грашок сено			Крмна пченка			Добиточна рела		
	Производство во тони			Производство во 000 тони			Производство во тони		
	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.	Вкупно	Зем. прет.	Инд. зем. стоп.
1995	7258	5399	1859	41	35	6	4682	994	3688
1996	6501	4850	1651	35	25	10	3419	286	3133
1997	4931	3594	1337	45	36	9	5608	1973	3635
1998	2408	1198	1210	49	34	14	4967	1310	3657
1999	4716	3160	1556	55	39	16	6015	546	5469
2005	16000	-	-	120	-	-	13000	-	-

Табела 37 – Вкупно производство од подпосеви, ливади и пасишта

Година	Подпосев – детелина во тони	Подпосев – луцерка во тони	Ливади во 000 тони	Пасишта во 000 тони
1995	197	901	90	316
1996	342	945	86	227
1997	507	1.100	119	285
1998	432	1.146	98	360
1999	440	1.150	144	237
2005	500	1.100	100	388

Кај граорот и особено кај добиточниот грашок, приносите се стабилни, но нема зголемување, туку опаѓање. За жал, кај добиточната пченка (за силажа) има голема диференција во приносите, по години, особено кај индивидуалните земјоделци, кај кои е застапена на релативно мали површини.

Приносите кај ливадите и пасиштата се исто така многу ниски. Се чини дека во 1999 година е постигнат подобар и задоволителен принос кај ливадите од над 3.000 кг/ха сено, и тоа благодарение на индивидуалните стопанства.

Приносите од пасиштата се особено важни заради големите површини што зафаќаат, како и за развојот на сточарството, меѓутоа, тие како и ливадите не се губрат и никој не се грижи за зголемување на приносите.

Вкупно пољоделско производство

Како резултат на ангажираните производни капацитети и постигнатите приноси се јавува вкупната продукција од растително производство.

а. Ж и љ а. Глобалната оценка на вкупното производство кај житата е дека освен кај оризот, кај сите останати пет вида жита, тоа стагнира (од 1995 до 1999 година – таб. 27/2). Така, кај пченицата продукцијата во 1999 година достигнува само 84% од таа во 1995 година, забележителното намалување е кај двата „сектори“. Кај ’ржта, намалувањето е 27%, кај јачменот 16,5%, кај овесот 26%, а најмало е намалувањето кај пченката, околу 3%. Зголемувањето на производството кај оризот е за 170% во 1999 година во однос на 1995 година, како резултат на проблемите со недостатокот на вода, поради што во 1995 година беа ангажирани 3,6 пати помали површини за ориз отколку во 1999 година.

Стагнирањето е рамномерно кај двата „сектора“, но земјоделските претпријатија имаат релативно мало учество во формирањето на продукцијата од жита, која во 1999 година се движи како што следува: кај пченицата, индивидуалните земјоделски стопанства даваат 1,88 пати поголемо производство, кај ’ржта 10 пати, кај јачменот 2,02 пати, кај овесот 250 пати, кај пченката 16,90 пати и кај оризот 11 пати.

б. И н д у с љ р и с к и к у л љ у р и. Движењето на вкупното производство кај индустриските култури е поинакво отколку кај житните култури. Кај три култури, во последните пет години, има зголемување на производството, а кај две има опаѓање. Земјоделските претпријатија имаат поголем придонес во остварувањето на вкупната продукција кај шеќерната репа и сончогледот, меѓутоа, кај двете култури, нивната продукција во 1999 година е значително помала отколку во 1995 година.

И кај индустриските култури, како и кај житата, движењето на продукцијата е со големи осцилации по години, каде понекогаш разликата е во однос 2 : 1.

Вкупното производство кај тутунот во 1998 година е двојно поголемо од тоа во 1996 година; кај шеќерната репа производството е за 43% поголемо во 1996 година од тоа во 1995 година, а кај сончогледот производството во 1995 година е поголемо за 1,70 пати од тоа во 1998 година. Како резултат на нестабилните приноси, но и различно ангажираната површина, слични релации се јавуваат и кај другите индустриски култури. Треба да се постави прашањето: како индустријата што се базира на примарното производство на овие култури може да има стабилно и економично производство? Сигурно е дека ваквите колебања се резултат и на метеоролошките услови, меѓутоа и на нестабилните откупни цени и на непостоењето на систем за договарање помеѓу производителите и преработувачите.

в. Градинарски култури. Вкупното производство кај најважните градинарски култури (со најголеми површини) во овие пет години покажува релативна стабилност. Така, кај компирот разликата по години е 2 до 3.000 тони; кај гравот уште помалку; кај доматиите колебањата се мали, но вкупното производство стагнира, кај бостанот разликите се исто така мали, додека кај пиперките има поголеми разлики и колебања по години, но има и стагнација.

Учеството на земјоделските претпријатија во вкупната продукција на градинарските култури е релативно ниско. Во споредба со другите култури, тие имаат нешто поголемо учество, само кај пиперките, доматиите и бостанот иако вистинското нивно учество е под 10% од вкупното производство.

џ. Фуражни култури. Вкупното производство кај главните крмни култури е релативно стабилно по години. Учеството на земјоделските претпријатија е нешто повисоко отколку кај градинарските култури.

Кај детелината, во последните години производството се зголемува и достигна близу 14.000 тони, наспроти околу 7.000 тони во 1995 година, и тоа, благодарение на индивидуалните стопанства.

Кај луцерката, вкупното производство е во просек околу 100.000 тони годишно, од кои 80% е од индивидуалните земјоделски стопанства, а кај крмната пченка производството достигнало 55.000 тони, со учество на земјоделските стопанства од 71%. Слично е и кај добиточниот грашок, но со изразено намалување на вкупното производство. Додека производството на добиточната репа има релативен пораст од 1995 година кон 1999 година, кај граорот сенопроизводството е стабилно, со околу 10.000 тони годишно.

Некои показатели за нивојто на технологијата

Колку што дозволува просторот и времето на истражување се обидовме да го утврдиме нивото на вложувањата во технологијата на растителното производство. За таа цел обезбедивме извесни информации што служат како индикатор за нивото на вложувањата по години, но, за жал, само кај земјоделските претпријатија. Секако дека со овие индикатори

не може да се претендира на егзактни показатели за технолошкото ниво, зашто некои податоци се за 20–30% за ресурсите и од растителното производство, но е индикативно зашто овде се изведуваат далеку поинтензивни системи отколку кај индивидуалните земјоделски стопанства.

Податоците укажуваат на релативно нестандардна технологија, поради големи промени на количините на употреба на ѓубрива, заштитни средства, нафта и др. за ангажирање на релативно исти капацитети. Потрошувачката на минерални ѓубрива доста се зголемува по 1993 година, но и таквото зголемување не се одразува на приносите. Познато е дека и кај овој „сектор“ ѓубрењето се изведува без агрохемиски анализи на почвите и без билансирање на хранливите елементи. Поради тоа, вообичаената процедура на ѓубрење, со ист состав на хранливи елементи, е нерационално. Покрај ѓубривата и кај заштитните средства, разликите, по години, се големи и за потрошувачката на нафртата. Потрошокот расте во последните години, но тоа не се рефлектирало на продукцијата.

Табела 38 – Преглед на потрошок на некои инпути во производството

Мерка	1995	1996	1997	1998	1999
Потрош. на минер. ѓубре вк. кај зем. прет. (т)	18.969	10.339	17.021	21.617	17.270
Ѓубре по 1 ха обработ. површина (кг)	130	72	121	151	127
Потрошени заштитни сред. кај зем. прет. (т)	573	556	506	229	1.047
Потрошена нафта (т) кај зем. прет.	16.919	14.537	12.607	12.594	24.753
Наводнувана површина – (ха)	49.072	51.617	51.703	43.259	54.240
Условни грла добиток (000 бр.)	300	337	319	311	287

Покрај несоодветната технологија на одгледување и екстензивните системи во индивидуалните земјоделски стопанства, исто така, сериозен проблем е и прашањето за избор на сорти. Сегашниот систем на производство и пазар на семе не ги акцептира условите и можностите на производителите, така што семето произведено од (сè уште) државните институции е скапо (не е субвенционирано), а навиките за користење на сопствено семе кај производителите не се менуваат лесно, бидејќи кај нас не постои сериозно настојување, акција и разработен систем за промена на состојбата. Така, до голем степен е отежната можноста, индивидуалните земјоделски стопанства да користат нови приносни сорти и квалитетно семе.

5.3. Овоштарство

Големина на насади

До шеесеттите години од минатиот век овоштарството беше третирано на екстензивен начин и не му се посветуваше поголемо внимание. Од шеесеттите години па сè до 1985 год. е достигнат максимум по подигање на

Табела 39 – Овошни сјеблa – родни

(во 000)

Вид овошје	1995		1996		1997		1998		1999		Вкупно
	Земјод. прет.	Инд.зем. стопан.	Земјод. прет.	Инд.зем. стопан.	Земјод. прет.	Инд.зем. стопан.	Земјод. прет.	Инд.зем. стопан.	Земјод. прет.	Инд.зем. стопан.	
Цреши	7	146	01	160	01	157	01	155	01	154	180
Вишни	754	119	611	141	528	105	572	106	553	102	1157
Кајсии	213	177	117	170	116	163	98	161	93	149	567
Дуњи	2	45	3	50	3	58	3	52	3	50	60
Јаболка	808	1722	755	1789	664	2374	697	2421	660	2454	3540
Круши	338	505	190	499	179	496	105	471	91	462	700
Сливи	90	1375	77	1386	69	1345	63	1340	57	1330	1692
Праски	222	211	258	219	340	286	306	292	291	295	600
Ореви	1	152	3	142	2	170	4	143	4	171	190
Бадеми	196	30	156	27	161	25	147	27	187	26	200

плантажни насади. Беа подигнати 24.000 ха насади (од повеќе видови) или, овоштарството заземаше 3,6 % од обработливите површини. Тоа пред сè се должеше на интензивното инвестирање кај повеќе видови, кои беа интересни за одгледување во нашава земја. Од 1985 настапува период на намалено инвестирање во долгогодишните насади и по 1990 год. се сведе на минимум. Овошните видови имаат различен период на експлоатација, така што во времето на интензивното инвестирање старите насади се корнеа (крчеа), а за нивна сметка се подигаа нови, посовремени насади, и со современи сорти. По спласнување на инвестирањето, застарените (искористените) насади, и понатаму се корнеа, но нови не се подигаа. Со тоа овоштарството се доведе во незавидна ситуација. Имено, според последните статистички податоци, овоштарството се сведе на 17.000 ха или, изразено во проценти, од вкупно обработливите површини тоа зазема многу мал процент од 2,7%. Намалувањето на овошните насади е резултат и на следниве причини: трансформацијата на општествениот сектор, бидејќи некои видови, како кајсијата, праската, вишната, бадемот па и јаболкото, на поголеми површини беа подигнати токму на овој сектор. Исто така, намалувањето се должи и на губењето на традиционалниот ЈУ пазар, односно, одделни видови на овошје во многу голем процент се пласираа во бившите ЈУ републики. Како трета причина, која не е најбитна, но сепак влијаеше на намалувањето како на површините, така и на продукцијата, е големата промена на климата во последните петнаесеттина години, со суви и многу студени зими, касни пролетни мразеви и изразито топли и суви лета.

Технологија на одгледување

Нашите производители, независно за кој вид се работи, добро ја имаат совладано технологијата на одгледување. На пример, преспанските јаблоко-производители се обучени на светско ниво, така што одредени стручњаци од западните земји, кои го посетиле овој реон се многу позитивно изненадени, како од начинот на одгледување така и од добиените приноси кај приватниот сектор, каде продукцијата по хектар се движи од 40.000 па и до 80.000 кг. Ист е случајот и со праската, зашто од еден хектар се добиваат и светски приноси од 20–30 тони. Подигањето на насадите е на многу современ начин (на пр., јаболкото се подига со таканаречени густы насади, каде што на еден хектар се одгледуваат од 1.000 до 1.200 овошки, а иста е состојбата и со другите видови. За да се добијат високи и квалитетни приноси треба да се применуваат современи мерки, како, на пример, резидба, ѓубрење, наводнување, заштита и др. Технологијата на резидба е доста добра, меѓутоа со ѓубрењето (особено со вештачки ѓубрива) има проблеми. Многу малку, а можеби ниту еден современ фармер не го испитува квалитетот на почвата, како и колкави количини на одредени материи (азот, фосфор, калиум и др.) има во почвата и колку евентуално да се додаде. Се ѓубри секоја година, со исти ѓубрива и количини, без да се води

Табела 40 – Приноси на овошкиње во кѝ/сѝебло

Вид овошје	1995		1996		1997		1998		1999		2005
	Земјод. прет.	Инд.зем. стопан.	Земјод. прет.	Инд. зем. стопан.	Земјод. прет.	Инд. зем. стопан.	Земјод. прет.	Инд.зем. стопан.	Земјод. прет.	Инд. зем. стопан.	Вкупно
Цреши	0	23	14	22	20	18	10	23	6	24	25
Вишни	5	16	3	18	3	16	5	19	7	21	14
Кајсии	13	18	16	21	1	7	14	12	7	25	18
Дуњи	-	15	-	16	17	15	22	17	7	19	20
Јаболка	14	34	15	30	14	28	9	23	6	28	34
Круши	2	17	5	23	4	15	8	18	6	20	25
Сливи	6	12	11	22	6	13	4	15	15	20	19
Праски	5	15	13	18	1	11	9	14	13	18	20
Ореви	12	19	3	23	6	21	4	21	5	23	18
Бадеми	1	7	3	13	4	11	1	10	1	13	13

сметка дали истите во таа година ги има доволно во почвата или ги нема. Затоа, на оваа важна мерка, треба да ѝ се посвети поголемо внимание.

Што се однесува до наводнувањето, тоа во одредени реони не задоволува, а во оние реони кадешто има системи за наводнување или има малку вода, или системите се во многу лоша состојба. На пример, во Преспа, постои отворен систем кој е во многу лоша состојба, згора на тоа и лошо изведен, така што од овој систем се наводнуваат многу мал процент од јаболковите насади. Најголемиот број на фармери, во своите овоштарници имаат направено бушотини и од нив со бензински мотори ги наводнуваат овоштарниците.

Напоменуваме дека без вода нема интензивно овоштарство, затоа што од овошката се „бара“ да расте, да раѓа и да даде квалитетни плодови. Како со ѓубрењето, слична е ситуацијата и со заштитата. Имено, конкретно во Преспа, каде се подигнати над 70 % од современите насади заштитата кај фармерите е неконтролирана. Се прска повеќе отколку што треба, и тоа со средства за заштита кои се доста скапи и заштитата во голем процент го оптоварува производството. Се прават напори преку финансирани проекти од Светската банка, за правилно обучување на фармерите во фитозаштитата, со што треба да се продолжи.

Што се однесува до бербата на продукцијата, со неа кај одделни овошни видови има проблеми. Необучени лица, уште во текот на берењето, ги оштетуваат плодовите, или ги кинат без дршка, или ги гмечат, па истите многу помалку се чуваат. Потоа, се пропушта оптималниот рок за берба, па така плодовите на овошката презреваат, а со тоа и помалку се чуваат. Трето, се бере во неадекватна амбалажа, односно во некавалитетни гајби и во нив плодовите се оштетуваат и во магацинските простории побрзо скапуваат. Слична е состојбата и со другите видови на пр. праската, кајсијата – за пресна консумација. Со вишната нема проблеми со бербата, бидејќи истата 100% се преработува, односно се замрзнува, така што со понатамошното чување нема никакви проблеми.

Со складирањето на оние видови, кои подолго се чуваат, како на пр. јаболката има извесни проблеми. Имено, во Р. Македонија има голем број на ладилници, како со неконтролирана, така и со контролирана атмосфера. Поради скапото складирање (освен А.Д. – комбинатите, кои јаболката ги чуваат во своите ладилници, но таа продукција на чување во овие комбинати не преминува 10 % од вкупното производство), фармерите плодовите ги чуваат во обични плодочувалишта па затоа плодовите побрзо добиваат консумативна зрелост.

Приноси и вкупно производство

Приносите и вкупното производство се дадени во табелите 40 и 41, за пет години наназад, како и произведување за 2005 год. и тоа, како за земјоделските претпријатија, така и за индивидуалните земјоделски стопанства.

Табела 41 – Вкупно производство на овошје

(во тони)

Год.	Цреши			Вишни			Кајсии			Дуњи			Јаболка		
	Вку- пно	Зем. прет.	Инд. стоп.	Вку- пно	Зем. прет.	Инд. стоп.	Вку- пно	Зем. прет.	Инд.с топ.	Вку- пно	Зем. прет.	Инд. стоп.	Вку- пно	Зем. прет.	Инд. стоп.
1995	3343	3	3340	5300	3422	1878	6061	2766	3295	672	–	672	69850	11165	58685
1996	3479	1	3478	4625	2090	2535	4296	708	3588	825	1	824	65399	11078	54321
1997	2852	1	2851	3067	1384	1683	1305	123	1182	932	50	882	76602	9605	66997
1998	3535	1	3534	5109	3145	1964	2348	433	1915	963	59	904	61663	6581	55082
1999	3725	1	3724	5774	3643	2131	4426	677	3749	946	20	926	72952	4175	68777
2005	3700	–	3700	10413	6413	4000	13041	3000	10041	900	–	900	120360	11034	109326

Продолжение на таб. 41

Год.	Круши			Слини			Праски			Ореви			Бадеми		
	Вку- пно	Зем. прет.	Инд. стоп.	Вку- пно	Зем. прет.	Инд. стоп.	Вку- пно	Зем. прет.	Инд. стоп.	Вку- пно	Зем. прет.	Инд. стоп.	Вку- пно	Зем. прет.	Инд. стоп.
1995	9188	566	8552	11221	523	16698	4333	1122	3211	2838	14	2824	384	176	208
1996	12730	1011	11719	30878	837	30041	7343	3290	4053	3829	8	3209	827	482	345
1997	8226	691	7335	17633	420	17213	3545	321	3224	3532	11	3521	903	620	283
1998	9257	836	8421	19751	260	19491	6823	2847	3976	2971	17	2954	460	195	265
1999	9834	587	9247	28089	836	27253	9003	3660	5343	3958	18	3940	390	262	328
2005	10000	700	9300	33840	3800	30040	9000	3000	6000	4000	15	3985	800	600	200

Приносите се искажани во кг/стебло, а вкупното производство во тони и тоа за 10 овошни видови. Највисоки приноси, како за последните 5 години, така и за проектираната 2005 година, се очекуваат од јаболкото. Овој овошен вид е доминантен во нашава држава. Како до сега, тој ќе доминира и во 2005 година, со 58 % од вкупното овоштарско производство. На второ место доаѓа сливата со 16,5%, потоа кајсијата со 6,3%, вишната со 5%, крушите со 4,9%, праските со 4,4%, оревите 4,0%, црешните со 1,8%, дуњите со 0,4% и на крајот бадемите со 0,4%.

Приносите се колебливи кај сите видови, што официјалната статистика ги регистрира во статистичките прегледи. Кај крушите се движат од 6 до 24 кг/стебло, кај вишните од 5 до 21 кг/стебло, кај кајсиите од 1 до 25 кг/стебло, кај јаболката од 9 до 34 кг/стебло и т.н., односно движењата се слични и кај другите видови.

Што се однесува до приносите по „сектори“, речиси кај сите видови (таб. 40) подобри приноси се постигнувани кај индивидуалните стопанства отколку кај земјоделските претпријатија. Таа разлика е особено голема во последните години, кога во земјоделските претпријатија опаднаа стручните и други активности.

Како резултат на колебливите приноси, и вкупното производство е нестабилно. Ако ги земеме за пример најзастапените видови овошки, како што се вишните, јаболките, праските и други, ќе видиме дека вкупната годишна продукција се разликува со големи отстапувања. Такви разлики кај пазарното производство се непожелни, бидејќи внесуваат недоверба кај трговците на големо, кај големите потрошувачи и кај преработувачите на овошје. Продукцијата кај вишната во последните 5 години се движи од 3.000 до 6.000 тони, кај јаболката од 60.000 до 80.000 тони, кај праската од 3.500 до 9.000 тони итн. Тоа се релативно големи разлики во растојание од неколку години, кои не можат да се правдаат само како резултат на намалените приноси поради природните (метеоролошки) услови.

5.4. Лозарство

Површини

Лозарството во Р. Македонија, како една од носечките гранки во вкупното земјоделско производство во последните пет години, е застапено на површина од 28.732 ха во 1999 година до 29.871 ха во 1995 година. Од вкупните површини под лозови насади трпезните сорти учествуваат со околу 35%, а винските со околу 65%. Поради застој во обновувањето на лозовите насади нарушена е старосната структура на насадите. Учеството на насадите со т.н. опаѓање на родноста, односно старост од над 20 години е многу висока. Таквата состојба претставува потенцијална опасност од намалување на приносите во наредниот период. Прореденоста на насадите, односно учеството на празните места е високо, како последица на староста, измрзнувањата и сл.

Во сортиментот на трезните сорти водечка е сортата *афус али*, која во повеќе виногорја дава добри резултати. Застапени се сортите *кардинал*, *рибиер*, *м. хамбург*, *бело зимско* и *м. италија*. Наведените сорти, со правилен избор на локација и примена на сортни ампелотехнички мерки, обезбедуваат квалитетно грозје.

Табела 42 – Површини под лозови насади по сојственост

Година	Вкупно		Земјоделски претпријатија		Индивидуални земјоделски стопанства	
	ха	%	ха	%	ха	%
1995	29.871	100	11.634	38.9	18.237	61.1
1996	28.419	100	10.856	38.2	17.563	61.8
1997	28.697	100	10.646	37.1	18.051	62.9
1998	28.267	100	10.317	36.5	17.950	63.5
1999	28.732	100	10.315	35.9	18.414	64.1

Извор: Статистички прегледи 1996–2000.

Кај винските сорти поради стихијноста во подигнувањето, немањето стратегија за развој, и наследењето на светските трендови, се забележува несоодветен сортимент за нашите еколошки услови. Доминираат сорти од локално значење, а многу е мало учеството на светски докажаните и на бараните сорти. Повеќето виногорја имаат компаративни предности за производство на црвени вина, а во нивниот сортимент повеќе се застапени сортите кои обезбедуваат суровина за производство на бели вина. Односот на бели и црвени вински сорти е 55 : 45 и тој е неповолен за нашите лозарски услови. Сортите *смедеревка* и *вранец* учествуваат со околу 80% во вкупната продукција на винско грозје. Во последните 7–8 години поинтензивно се засадени сортите *шардоне*, *р. ризлинг*, *совињон*, *мерло*, *каберне совињон* и *црн бургундец*. Нивното учество во вкупната продукција сè уште е мало.

Табела 43 – Површини под родни лозови насади

Година	Родни површини во ха				
	Вкупно	Земјод. претпријатија		Инд. земјод. стопанство	
		ха	%	ха	%
1995	28.929	11.268	39.0	17.661	61.0
1996	27.254	10.402	38.2	16.852	61.8
1997	27.300	10.141	37.1	17.157	62.9
1998	27.257	9.963	36.5	17.294	63.5
1999	26.944	9.662	35.9	17.282	64.1

Извор: Статистички прегледи 1996–2000.

Технологија на производство

Технологијата која се применува во подигнувањето и редовното одгледување на лозовите насади заостанува зад современите достигнувања. Имаме отстапувања од правилен избор на локација – сорта. Постои големо шаренило во растојанието на садење, висината на стеблата, системот на одгледување и начинот на кроење. Многу малку или воопшто не се примекуваат специфичните ампелотехнички мерки.

Поради недоволна, застарена и разновидна механизација постои нецелосна примена на агротехничките мерки (обработка, заштита, наводнување, губрење). Употребата на ѓубриво во лозарството е сведено под минимално потребните количини и е една од причините за намалените приноси.

Бербата на грозјето се изведува рачно. Поради недостиг на работна рака, амбалажа, превозни средства и слично, доаѓа до ненавремено берење на грозјето и губење на неговите квалитетни својства со порана или покасна берба. Мал е бројот на насадите кај кои може да се примени механизирани берба. Нарушените пазарни услови доведуваат до предолг транспорт на грозјето од насадите до преработувачките објекти.

Приноси и вкупно производство

Приносите во последните пет години не задоволуваат и се под нашите реални можности. Тие во периодот 1996–99 година се движеле од 6.591 кг/ха во 1995 година до 9.464 кг/ха во 1997 година. Врз малите приноси големо влијание имаат климатските услови, прореденоста на насадите, старосната структура и намаленото вложување во редовното одгледување на насадите. Климатските услови имаа силно негативно влијание со зимските ниски температури на несоодветно избрани сорта – локација.

Производството на грозје за периодот 1995–99 година се движеше од 190.000 т во 1999 година до 258.360 т во 1997 година. Во вкупно произведеното грозје индивидуалните земјоделски стопанства учествуваат од 58,5–65,4 %.

Табела 44 – Производство на грозје

Година	Вкупно во тони	Земјоделски претпријатија		Индивидуални земј. стопанства		принос по ха/кг
		тони	%	тони	%	
1995	190.677	70.591	37,0	120.086	63.0	6.591
1996	214.513	89.046	41,5	125.467	58.5	7.870
1997	258.360	103.229	40,0	155.131	60.0	9.464
1998	243.567	84.371	34,6	159.196	65.4	8.936
1999	190.000	68.400	36,0	121.600	64.0	7.052

Извори: Статистички прегледи 1996–2000.

Количината на преработеното грозје, поради намалените површини и ниските приноси за периодот 1995–99 година, се движат од 166.034 тони во 1999 год. до 222.776 тони во 1998 година. Карактеристично за овој период е и малото учество (26,0 – 44,9%) на индивидуалните земјоделски стопанства.

Табела 45 – Преработено грозје

Година	Вкупно		Земјоделски претпријатија		Индивидуални земјодел. стопан.	
	тони	%	тони	%	тони	%
1995	167.364	100	92.165	55.1	75.199	44,9
1996	210.655	100	155.883	74.0	54.772	26,0
1997	213.766	100	145.966	68.3	67.800	31,7
1998	222.776	100	153.919	69.1	68.857	30,9
1999	166.034	100	108.338	65.2	57.696	34,8

Извори: Статистички ирежледи 1996–2000.

Производството на вино за периодот 1995–99 година се движеше од 910.530 хл во 1995 година до 1.227.100 хл во 1998 година. Количината на преработено грозје и произведено вино е под можностите и капацитетите за преработка на грозје и производство на вино.

6. Сточарско и рибно производство

Во последната деценија (1989–98), развојот на сточарството мерено според вкупниот број на условни грла добиток, опаднал за 7% (од 336.000 на 311.000 грла), и тоа главно заради кризната состојба во која се нашле земјоделските претпријатија (намалувајќи го бројот на условните грла од 55.000 на 31.000 грла). Кај индивидуалните стопанства нема промени, но нема и растеж. Инаку, во вкупниот број на условни грла тие учествуваат со 90%, но како што ќе се види подоцна, со добиток од понизок квалитет во споредба со земјоделските претпријатија.

Уште подобра слика дава движењето на вредноста на сточарското производство кај двете групи на стопанства врз основа на споредбата на базни индекси на сегашната со претходната деценија (граф. 1).

Нема сомневање дека вредноста на сточарското производство и кај двете групи на стопанства се наоѓа под нивото на претходната деценија, и тоа кај индивидуалните стопанства е близу до тоа ниво (2–5 поени подолу), а кај земјоделските претпријатија за повеќе од 15 поени подолу, но со тренд на благ растеж.

За ваквата состојба во сточарското производство придонесуваат покажат состојбите по одделни сточарски гранки.

6.1. Говедарство

Број на приплодни крави

Во говедарството постојат квантитативни и квалитативни разлики меѓу двете групи стопанства, прво, според бројната застапеност на приплодните и молзните крави, а потоа и според расниот состав и нивната продуктивност.

Табела 46 – Движење на приплодните крави

Година	Вкупен број		Земјоделски претпријатија		Индивидуални зем. стопанства	
	Крави и стел. јун.	Молзни крави	Крави и стел. јун.	Молзни крави	Крави и стел. јун.	Молзни крави
1993	165.280	89.357	10.571	8.185	154.709	81.065
1994	165.813	90.250	9.500	7.357	156.313	82.893
1995	166.374	90.150	8.967	6.684	157.407	83.466
1996	175.621	95.051	7.824	6.118	167.797	88.933
1997	177.383	95.493	7.594	5.524	169.789	89.969
1998	166.553	91.255	6.978	5.082	159.575	86.173

Извор: СГ РМ/98, 99.

Од движењето на бројот на приплодните крави се забележува дека тој, во анализираниот период е речиси без промени. Меѓутоа, ако се

погледне состојбата по одделни групи на стопанства, ќе се види дека кај земјоделските претпријатија бројот на приплодните крави драстично опаѓа, а бројот на молзните крави нешто побавно, додека индивидуалните стопанства имаат стабилен број на крави, но со перманентен пораст на бројот на молзните крави, поради што ќе се покаже и поголемо производство на кравјо млеко.

Од прегледот може да се забележи и соодносот помеѓу бројот на кравите и стелните јуници и категоријата на молзни крави, како и односот на застапените крави во двете групи на стопанства. Така во вкупниот број крави претпријатијата во 1993 учествувале 6,4% а во 1998 год. само 4,2%. По однос на молзните крави во вкупниот број крави и стелни јуници, кај претпријатијата има подобар однос, 73–77% а кај индивидуалните 52–54%, што укажува на помалата приплодност на кравите во овие стада.

Покрај движењето на бројот на приплодните грла говеда, значајно е да се забележи каква е состојбата на расниот состав на говедата кај двете групи стопанства. Според одделни истражувања¹⁷, се забележува дека за разлика од состојбата кај претпријатијата (каде што расниот состав е 100% од благородните раси), кај индивидуалните стопанства благородните раси говеда (источна-фризијска, монтафонска, сименталска и оберенталска) учествуваат со 23%, мелезите меѓу благородните и бушата, со 45% и само бушата сè уште со 33% од вкупниот број говеда. Облагородувањето на расниот состав тече и тоа е основата што се забележува зголемена млечност кај стадата на индивидуалните стопанства.

Производството на кравјо млеко

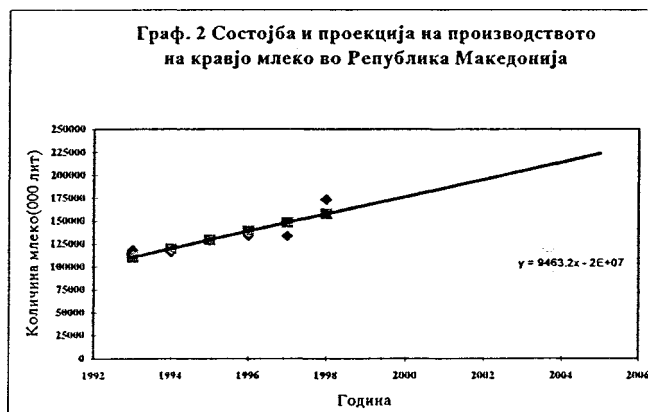
Табела 47 – Движење на производството на кравјо млеко

Година	Вкупно		Земјоделски претпријатија		Индивидуални зем. стопанства	
	Вкупно 000 лит.	лит. мл/крава	Вкупно 000 лит.	лит.мл/крава	Вкупно 000 лит.	лит. мл./крава
1993	118.398	1.325	36.916	4.276	81.488	983
1994	115.791	1.283	32.532	4.422	83.259	1.004
1995	128.825	1.429	26.962	4.032	101.863	1.220
1996	133.642	1.406	25.234	4.124	108.408	1.218
1997	133.308	1.396	23.073	4.177	110.235	1.225
1998	173.167	1.902	22.595	4.446	150.672	1.748

Извор: СГ РМ/98, 99.

¹⁷ *Основи за заокружување на сточарскиот комплекс во новише услови на сточарството во Република Македонија, Институт за сточарство, Скопје, 1993 и Услови, можности и потребни мерки за зголемување на производството на млеко и месо во Република Македонија, МЗШВ, Скопје, 1992.*

Врз вкупното производство на кравјо млеко главен печат има состојбата на индивидуалните стопанства по однос на бројот на приплодните крави, нивниот расен состав и соодветната исхрана и одгледување. Оттука тие во 1993 учествувале со 69%, во 1998 год. со 87% во вкупното производство на млеко. Од движењето на просечните приноси се гледа дека индивидуалните стопанства полесно но сигурно постојано ја покачуваат млечноста на кравите (за што во последно време голем придонес има засилената набавка

на високомлечни крави и јуници). Тоа е главната причина што вкупното производство на млеко покажува висок тренд на растеж (граф. 2).

Меѓутоа, претпријатијата сè помалку произведуваат млеко, не поради позначајното намалување на приносите (иако и тука не е искористен генетскиот потенцијал според застапените раси), туку главно поради забележаното намалување на бројот на приплодните крави (1.63 пати за 6 години). Па сепак, тие сè уште учествуваат со 40% во пазарниот вишок и држат крави со 2.5 пати повисока млечност од просекот кај индивидуалните сточари.

Вкујен ѓрирасиѓ

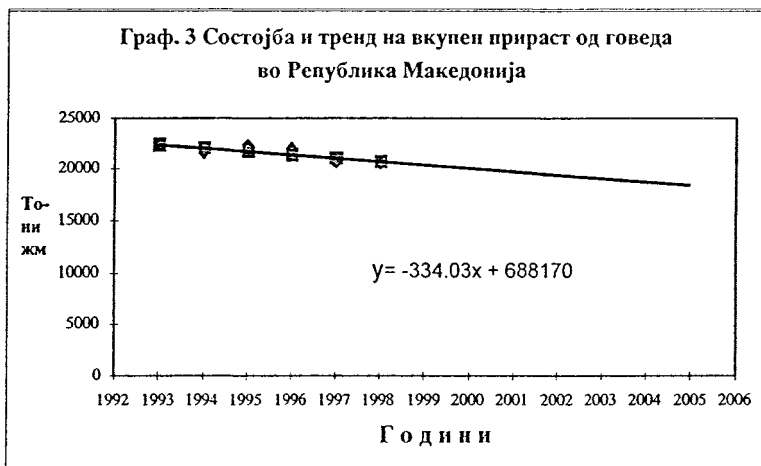
Табела 48 – Движење на ѓрирасиѓошоѓ од ѓведатиѓа (ж.м)

Година	В к у п е н прираст		Земјоделски претпријатија		Инд. земјоделски стопанства	
	Вкупно 000 кг	кг. прир/ крава	Вкупно 000 кг	кг. прир/ крава	Вкупно 000 кг	кг. прир/ крава
1993	22.315	135	3.750	355	18.565	120
1994	21.600	130	2.842	300	18.758	120
1995	22.417	135	3.528	393	18.889	120
1996	22.082	126	2.946	376	19.136	114
1997	20.698	117	2.021	266	18.617	110
1998	20.585	124	1.954	280	18.631	117

Извор: СГ РМ/98, 99.

Вкупниот прираст (табела 48) претставува прираст кој се добива од целото стадо говеда кај двете групи стопанства, искажано по едно приплодно грло (крава и стелна јуница). На тој начин се дознава каква е продуктивноста на кравите и по однос на прирастот во жива мера, бидејќи во наши услови нема поделба на млечни или стада за месо одделно, туку насоката во производството е комбинирана, за млеко и месо.

Така, се забележува дека, и наспроти позитивниот тренд во производството на млеко, вкупниот прираст има негативен тренд (граф. 3), што доаѓа главно од намалувањето на говедата кај претпријатијата (каде што вкупниот прираст се намалил за 2 пати за 6 години). Прирастот кај говедата на индивидуалните стопанства е постабилен, иако и тука како и кај претпријатијата, прирастот по крава е со опаѓачки тренд. Прирастот е низок и може да се поврзе со малата приплодност и расниот состав на кравите. Инаку, индивидуалните стопанства доминантно учествуваат во вкупниот прираст на говедата (од 80 до 90%). Па сепак, спротивните трендови, позитивен за млеко и негативен за прираст, и кај двете групи стопанства, зборува дека повеќе им се исплатува подобрата исхрана на кравите заради млеко одошто гоњето на останатите категории говеда за месо. Нешто што треба да се има предвид во среднорочната стратегија на развојот на говедарството.

6.2 Овчарсџво

Број на приплодни и молзни овци

За разлика од состојбата во говедарството, овчарското производство сè уште се базира на автохтони, а не селекционирани популации (и кај двете групи стопанства), при што се среќаваат шарпланински и овчеполски соеви, кај кои се извршена меринизација, се сретнува поголем број на мерино мелези, а во поново време се вршат и генетски подобрувања со расата вир-

тенберг. Така, може да се каже дека нема голема квалитативна разлика меѓу двете групи стопанства. Меѓутоа, квантитативно, бројот на приплодните овци многу побрзо се намалува кај индивидуалните стопанства, за последните 6 години дури за два пати, додека кај претпријатијата за 1.4 пати, така што од 7% учество пред 6 години, сега тие учествуваат со 10% во вкупниот број приплодни овци (таб. 49).

Табела 49 – Движење на бројот на приплодните и молзните овци

Година	Вкупно		Земјоделски претпријатија		Инд. земјоделски стопанства	
	Вк. прип. овци	Молзни овци	Вк. прип. овци	Молзни овци	Вк. прип. овци	Молзни овци
1993	1.841.809	1.754.088	124.848	114.641	1.716.964	1.639.447
1994	1.710.338	1.659.135	122.917	112.247	1.584.421	1.546.888
1995	1.736.717	1.683.146	112.708	106.325	1.624.009	1.576.821
1996	1.232.890	1.232.488	105.721	99.792	1.127.169	1.132.696
1997	1.177.724	1.147.791	96.169	86.770	1.081.556	1.061.021
1998	947.263	921.884	89.989	87.476	857.274	834.408

Извор: СГ РМ/98, 99.

Производство на овчо млеко

Според односот на молзните овци и вкупниот број приплодни овци се забележува добра приплодност и кај двете групи стопанства (кај индивидуалните 90% а кај претпријатијата 97%), но по однос на приносите на млеко по молзна овца има мала разлика во корист на индивидуалните стопанства (таб. 50).

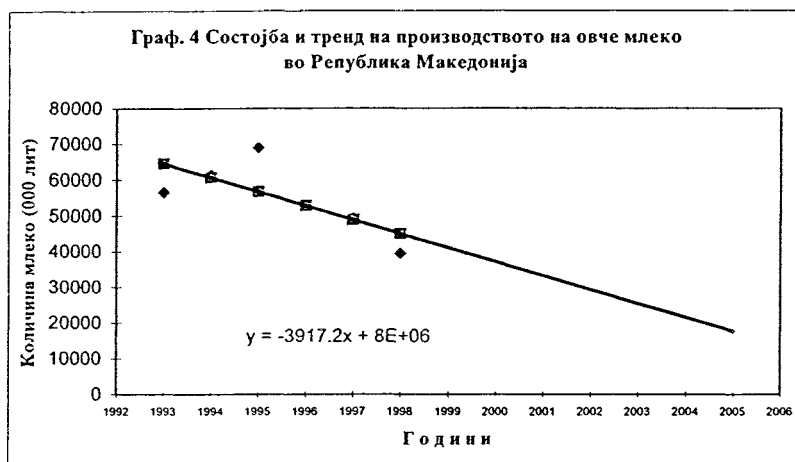
Табела 50 – Движење на производството на овчо млеко

Година	Вкупно		Земјоделски претпријатија		Инд. земјоделски стопанства	
	Вк. 000 л	л/мол. овца	Вк. 000 л	л/мол. овца	Вк. 000 л	л/мол. овца
1993	59.639	34	3.159	28	56.480	35
1994	61.388	37	3.828	34	57.560	40
1995	69.009	41	3.756	36	65.253	43
1996	52.997	43	3.402	34	49.595	47
1997	49.355	43	3.718	31	46.637	48
1998	39.641	43	2.675	31	36.966	48

Извор СГ РМ/98, 99.

Ако производството на овчото млеко продолжи да се намалува (што е тесно поврзано со намалувањето на овците (според трендот на анализираниот последен шест годишен период (граф. 4), тогаш, на крајот од средно-рочниот период ќе нема ниту овци ниту млеко. Се цени дека главната при-

чина за драстичното намалување на овците во овој период е ембаргото за увоз на јагниња од ЕУ, поради болеста на шапот и лигавката¹⁸. Покрај тоа повеќе години наназад нема соодветна поттикнувачка политика на државата за развојот на овчарството.

Вкујен прираст

Табела 51 – Движење на прирастот кај овциите (ж.м.)

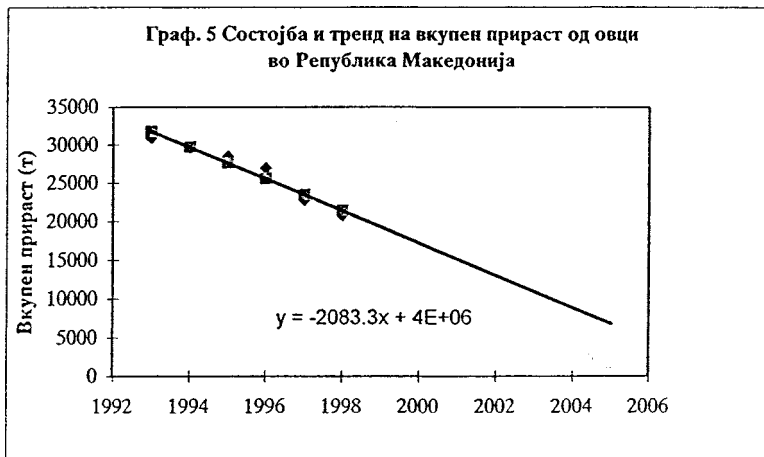
Година	Вкупно прираст		Земјоделски претпријатија		Инд. земјоделски стопанства	
	Вкупно тони	кг. прир. /овца	Вкупно тони	кг. прир. /овца	Вкупно тони	кг. прир. /овца
1993	30.906	16.8	1.998	16	28.908	16.8
1994	29.703	17.4	2.090	17	27.613	17.4
1995	28.551	16.4	1.916	17	26.635	16.4
1996	26.986	21.9	1.903	18	25.083	22.3
1997	22.780	19.3	1.923	20	20.857	19.2
1998	20.790	21.9	1.800	20	18.990	22.0

Извор: СГ РМ/98, 99.

Во случајот со движењето на прирастот кај овците; за разлика од тој кај говедата, се забележува истоветен драстичен негативен тренд како по однос на производството на млеко така и по однос на прираст од стадото на овци (таб. 51 и граф. 5), што е во тесна врска со трендот на намалувањето на приплодните овци кај индивидуалните стопанства за 1.5 пати а кај претпријатијата 10% за 6-годишниот период. Меѓутоа, индивидуалните стопан-

¹⁸ МАМА – проект, Скопје, 2000, (Македонски состојби и перспективи: млеко и млечни производи; добиток и месо – Проект за агробизнис маркетинг во Македонија).

ства во производството на вкупниот прираст учествуваат од 91 до 93%, а остатокот е на претпријатијата. Вкупно земено, ако овој тренд продолжи до крајот на среднорочниот период (2006 година), и производството на прирастот ќе заврши како производството на млеко, нешто што не смее да се дозволи.

6.3. Свињарство

Во свињарството сè уште се забележуваат квантитативни и квалитативни разлики меѓу двете групи на земјоделски стопанства. Свињарските стада кај претпријатијата се составени од благородни високопродуктивни бели раси и маторици со годишно одгледани 12–13 прасиња (поради што се произведува просечно 1200 кг прираст) а кај индивидуалните 6–5, од кои едно се гои до околу 80 кг прираст, а другите се продаваат. Во последно време брзо се развиваат и современи семејни свињарски фарми, со што ќе се намали забележаната разлика.

Вкупен број свињи и број на плодни свињи

Во вкупниот број свињи индивидуалните стопанства учествуваат со околу 60%, а по однос на маториците и спрасни назимки со 70% од вкупниот број а претпријатијата со 40% и со 30%, респективно. Веднаш ќе се забележи дека кај претпријатијата има околу 8 свињи на маторица додека кај индивидуалните стопанства околу 5 свињи, што е резултат на наведениот однос, поголемиот број прасиња да се продаваат на соседите.

Табела 52 – Движење на бројој на свињите и маториците

Година	Вкупно		Земјоделски претпријатија		Инд. земјоделски стопанства	
	Матор. спрас. н.	Вкупно свињи	Матор. спрас. н.		Матор. спрас. н.	Вкупно свињи
1993	29.478	184.920	8.611	71.190	20.867	113.730
1994	29.288	171.571	8.745	65.570	20.543	106.009
1995	29.420	175.063	9.391	66.286	20.029	108.777
1996	28.546	192.396	9.137	69.709	19.409	122.627
1997	32.948	184.293	8.875	60.011	24.073	124.282
1998	30.834	196.839	9.198	72.446	21.636	124.343

Извор: СГ РМ/98, 99.

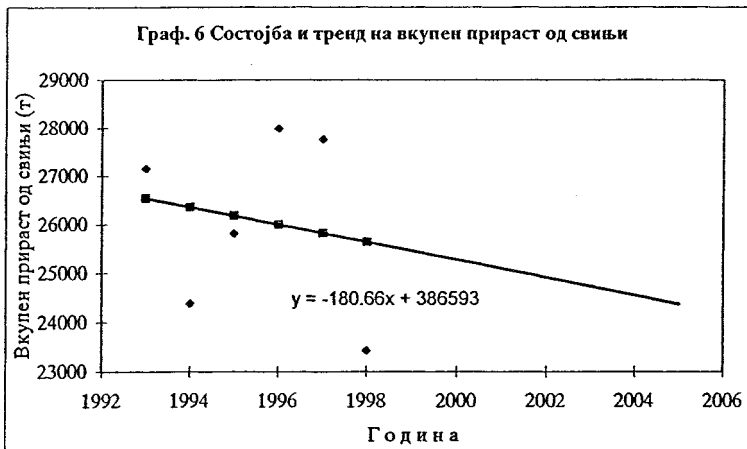
Вкупен прираст

Вкупниот прираст, е во зависност од системот по кои се одгледуваат свињите кај двете групи земјоделски стопанства. Поради тоа, претпријатијата, иако учествуваат помалу во вкупниот број свињи и маторици, во вкупното производство на прирастот тие се приближуваат кон индивидуалните стопанства (во сооднос 40 : 60%). Ова се должи на поголемата продуктивност по маторица и спрасна назимка. Меѓутоа, и кај двете групи стопанства е забележано дека релативно ниските приноси во прирастот се должат на недоволната исхрана на свињите. Од податоците и графиконот може да се види како прирастот се движи циклично, без нормален тренд, односно онака како што производителите доаѓале до потребните концентрации и поволните пазарни услови во одделни години. Често пати, поради поволниот увоз на свинско месо од страна на сè побројните месопреработувачи, се влошувал пазарот за домашните производители.

Табела 53 – Движење на прирастот од свињи (ж.м.)

Година	Вкупно		Земјоделски претпријатија		Инд. земјоделски стопанства	
	Вкупно 000 кг	кг/мат. и спрас. н.	Вкупно 000 кг	кг/мат. и спрас. н.	Вкупно 000 кг	кг/мат. и спрас. н.
1993	27.158	92	10.333	1.200	16.825	81
1994	24.388	83	10.494	1.200	13.894	68
1995	25.813	88	11.269	1.200	14.544	73
1996	27.992	98	10.964	1.200	17.028	88
1997	27.769	84	10.650	1.200	17.119	71
1998	23.429	75	10.118	1.100	13311	62

Извор: СГ РМ/98, 99.

6.4. Козарство

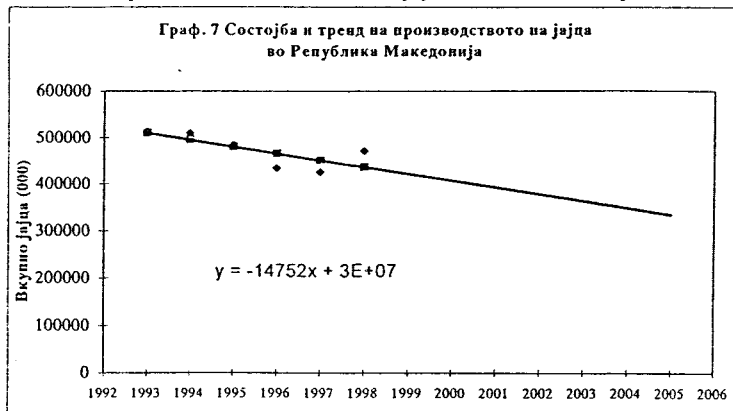
И покрај постоењето закон за забрана на држање на козите, се цени дека во минатото индивидуалните производители постојано одгледувале околу 100.000 кози, од кои, од примитивните раси поголеми групи, а од санската раса индивидуално. Сега, со престанување на забраната и формираниот центар за репродукција на приплоден материјал (в. лит. во фуснота б), козарството ќе се развива во сите фази на репродукциското производство. Досега, поради наведените причини за козите немаше и статистика. Дури сега во Заводот за статистика може да се видат првите званични податоци за бројот на козите и тоа за 1999 – вкупен број 85.537, од кои 110 во претпријатијата и 85.427 кај индивидуалните производители. По однос на производството, се цени дека годишно треба да се добива по 300–400 литри млеко и 1,5 јаре по грло. Инаку за козите како главна основа се екстензивните ридско-планински пасишта (многу повеќе и од овците), но и тие бараат храна „од рака“ во вонвегетацискиот период.

6.5. Живинарство

Број на кокошки несилки и производство на јајца

Од живината главно место во Републиката имаат кокошките несилки, и тоа главно како пазарно производство кај земјоделските претпријатија. Тие, по однос на бројот на несилки, учествуваат со 40–50% а по производство на јајца со 60%.

Бидејќи линијата за производство на пилешко месо завршува со проблемите околу репроцентарот, сега може да се евидентира само состојбата со линијата за производство на јајца и прираст од шкартирани несилки. Кај земјоделските стопанства се изградени капацитети за 500.000 несилки или за производство на 600 мил. јајца годишно. Меѓутоа, како што

се гледа од таб. 54 (а од граф. 7 уште посликовито), бројот и производството на јајца се намалува. Кај индивидуалните производители производството на јајца е сезонско, бројот на кокошките постојано опаѓа (од 2,4 мил. во 1993 г на 1,9 мил. во 1998 г.) и приносите во јајца се многу ниски, просечно 80 јајца по несилка (во 1998 год. се гледа зголемување за 120 јајца).

Табела 54 – Движење на бројот на кокошки несилки и производство на јајца

Година	Вкупно			Земјоделс. претпријатија			Инд. земјоделс. стопанства		
	000 несилки	јај./не-силка	000 јајца	000 несилки	јај./не-силка	000 јајца	000 несилки	јај./не-силка	000 јајца
1993	3.889	132	513.390	1.529	207	316.540	2.360	83	196.850
1994	4.017	127	510.148	1.521	194	295.130	2.496	86	215.018
1995	4.266	132	485.493	1.292	233	301.088	2.974	62	184.405
1996	3.061	142	434.602	1.321	233	307.845	1.740	73	126.757
1997	2.858	149	425.910	1.054	236	248.635	1.804	98	177.375
1998	2.943	160	470.844	1.670	230	246.017	1.873	120	224.827

Извор: СГ РМ/98, 99.

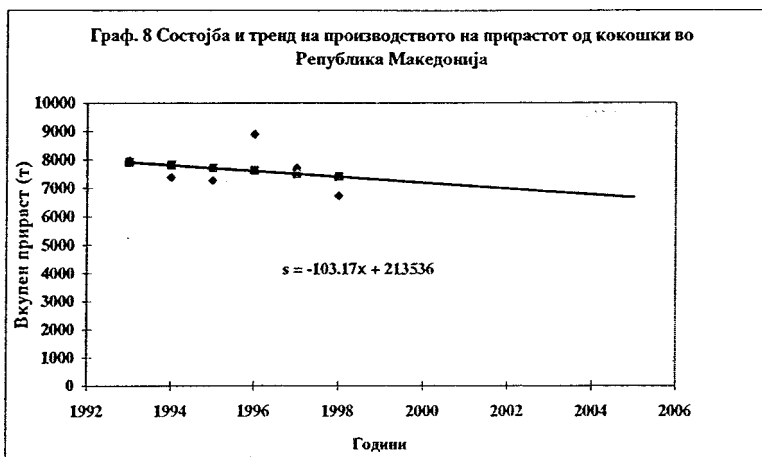
Вкупен прираст

Како извори на прирастот засега може да се прикаже состојбата во движењето на прирастот на стари несилки, исклучени при обновата на јатото кај претпријатијата и вкупната живина кај индивидуалните стопанства.

Табела 55 – Движење на прирастот кај неслки и вкуйно живина (инд. зем. сѝ.)

Година	В к у п н о		Земјоделски стопанства			Инд. земјоделски стопанства			
	Жив. (000)	кг/живина	Прираст (т)	Жив. (000)	кг/живина	Прираст (т)	Жив. (000)	кг/живина	Прираст(т)
1993	4.393	1.8	7.967	1.529	1.6	2.446	2.864	1.9	5.521
1994	4.685	1.6	7.382	1.521	1.6	2.434	3.164	1.6	4.948
1995	4.880	1.5	7.274	1.292	1.6	2.067	3.588	1.5	5.207
1996	3.361	2.6	8.889	1.321	1.6	2.114	2.049	3.3	6.775
1997	3.275	2.4	7.710	1.054	1.6	1.686	3.170	1.9	6.024
1998	3.339	2.0	6.725	1.670	1.6	2.672	1.669	2.4	4.053

Извор: СГ РМ/98, 99.

6.6. Рибарство

Во Македонија постои стопанисување со риби во природните езера, без исхрана со крмни смески и во вештачките рибници, со програми за интензивно производство на риби и исхрана со крмни смески. Вкупното производство на риби во Македонија се движи околу 1.200 тони годишно (таб. 50).

Табела 56 – Улов на слајководни риби (во тони)

Година	Вкупно	Пастрмка		Крап		Сом	Други риби
		Вкупно	Рибници	Вкупно	Рибници		
1993	1.235	456	280	139	153	5	500
1994	1.230	394	260	215	112	28	612
1995	1.505	450	420	420	140	6	612
1996	989	454	450	388	145	3	632
1997	1.009	429	399	316	112	2	262
1998	1.388	453	324	394	378	3	538

Извор: СГ РМ/98, 99.

Од вкупниот улов на риби 50% отпаѓаат на пастрмката, крапот и малку на сомот, а остатокот се разни други риби. Од прегледот се дознава дека интензивното производство на пастрмка е најзастапена во рибниците, а во последната година истото ниво го достигнува и производството на крапот. Се смета дека расположливите водни ресурси не се доволно искористени за производство на риби, така што во среднорочниот период, со изградба на репроцентар за размножување на рибите и решавање на проблемот со крмните смеси, може да се оствари програма до 5.000 тони годишен улов на риби.

7. Преработка и маркетинг на земјоделското производство

7.1. Пазарен ѝриод

Пазарот на земјоделското производство, како и неговата натамошна финализација се од особено значење за одржување на производствениот циклус во нормални рамки.

Пазарот е значаен како за производствената ориентација на производството кон потребите на потрошувачите, така и за долгогодишниот развој на производството.

Маркетингот на земјоделските производи стана самостојна област во рамките на маркетинг истражувањата, поради многуте специфичности со кои се разликува од маркетингот на другите производи.

Кај конкретната примена на маркетингот сè поголемо внимание се посветува на маркетингот како специфичен систем на организирање на дејностите на фирмите (субјектите) насочен кон решавање на проблемите на реализацијата на микроекономско ниво, преку истражување на потребите на потрошувачите и приспособување на производството кон нив.

Пазарот на земјоделските производи и преработки во Република Македонија се карактеризира со специфичности кои произлегуваат од специфичностите на производствените процеси, потоа од добиените производи и од особините на потрошувачите.

Како особени специфичности на понудата на земјоделските производи се сметаат следниве:¹⁹

- неконтролираните промени во неговиот обем, како последица на влијанието на климатските фактори;
- релативно брзото зголемување на понудата, како резултат на примената на научниот и технолошкиот прогрес;
- сезона на понудата на производите.

Примарното земјоделско производство рефлектира кон задоволување на потребите за директна консумација, за задоволување на индивидуалната (натурална) потрошувачка, за потребите на големите потрошу-

¹⁹ Мишев П., *Аџромаркетинг*, Горекс прес, Софија 1996.

вачи, за потребите на прехранбената и тутунската индустрија и за извозот. Задоволувањето на овие потреби се одвива преку повеќе канали, какви што се: продажбата преку откуп, продажбата на зелените пазари, директната продажба на крајните потрошувачи, меѓуселскиот и селскиот промет и др.

И покрај различните канали на можна реализација на земјоделското производство, одамна се покажа дека тоа не е доволно, заради што се наметнала потребата од формирање на агроберзи, без кои не може да се замисли речиси ниту на европска земја, без оглед колку се развиени примарното производство и пазарот на таа земја.

За жал, кај нас пазарот не е доволно развиен, а непостоењето на агроберза и на вистински пазари на големо, ја отежнува не само продажбата на примарното производство, туку и снабдувањето на големопродажбата, на големопотрошувачите и сл., а најлошо е што нема соодветно „формирање“ на цената туку примарните производители се изложени на уцени и најчесто принудени да го продадат производството под неповолни услови. За жал, и организирањето на примарните производители во здруженија, корпорации и трговски задруги, досега не покажа резултати, така што нив никој не ги штити од учесниците на пазарот организирани како откупувачи кои делуваат на т.н. „кванташки пазар“ во Скопје и кои народот ги знае како зелена мафија.

Табела 57 – Пазарноста на поважни земјоделски производи²⁰

Реден број	Производ	Процент од производство	Реден број	Производ	Процент од производство
1.	Пченица	39,1	13.	Јаболка	22,9
2.	Ориз – арпа	59,4	14.	Цреши	12,3
3.	Сончоглед	92,3	15.	Праски	51,2
4.	Шеќерна репа	98,2	16.	Кајсии	22,0
5.	Тутун	94,0	17.	Грозје	36,0
6.	Компир	6,1	18.	Говедско месо	40,6
7.	Грав	15,0	19.	Свинско месо	61,3
8.	Кромид	8,9	20.	Овчо и јагнешко месо	40,0
9.	Зелка	4,8	21.	Живинско месо	26,3
10.	Домати	25,4	22.	Слатко млеко	25,3
11.	Пиперки	12,5	23.	Јајца	75,0
12.	Бостан	9,5			

Примарното земјоделско производство во Република Македонија има релативно ниска пазарност пресметана како однос помеѓу откупот плус зелениот пазар и производството. Се разбира, пазарот е во тесна врска

²⁰ Анакиев Б. и др. 1997 година. *Примарното земјоделско производство во Р. Македонија, база за повисок степен на финализација и извоз (завршен извештај)*, Министерство за наука, Земјоделски факултет, 100 стр

покрај со обемот на производство, и со низа други фактори, како што се: цените на производите, супституцијата на еден со друг производ, увозот, организацијата на пазарните институции, маркетингот како концепт на макроекономската институција во општеството и тн.

Како што се гледа и како што е очекувано, највисока пазарност имаат индустриските култури, кои не се конзумираат во примарна форма и целото производство е наменето за пазарот. Житата, освен оние што се произведуваат за добиточна храна и кои кај нас немаат пазарност, односно пченицата и оризот, се со релативно повисока пазарност од градинарските култури, чија пак пазарност е доста различна од култура до култура, но освен доматиите сите други градинарски култури се со пазарност под 20%. Кај овошните култури пазарноста е неочекувано релативно ниска, особено кај кајсијата и јабољката, а истото се однесува и на грозјето. Релативно повисока пазарност има кај добиточните производи, каде што близу 30–40% (просечно) од производството е наменето за пазарот, а кај јајцата дури и 75%.

Што се однесува до продадените производи, логично е дека кај житата и индустриските култури селските пазари немаат никакво значење. Меѓутоа, кај градинарските култури доминира продажбата на зелените пазари. Кај овоштарските производи и грозјето поголем дел се продава на зелените пазари особено црешите и оревите, додека кај јабољката и кајсиите поголемо значење има откупот (од трговијата на големо), додека за прасиките и кајсиите еднакво значење имаат двата вида продажба. Кај добиточните производи поголема количина се продава преку откупот, а зелените пазари најголемо значење имаат за јајцата.

Пазарот на преработката на земјоделските производи, односно производите на прехранбената и тутунската индустрија, во споредба со примарното производство, е порегуларен и донекаде нормален. Меѓутоа, релативно сложен проблем е конкуренцијата што на домашниот пазар се јавува од увозните производи. Тој проблем сè повеќе ќе се изострува ако нашата прехранбена и тутунска индустрија не се оспособи за остра конкуренција во однос на асортиманот, на квалитетот и на цената.

7.2. Значење на прехранбената и тутунската индустрија

Под овие индустрии се собрани четири преработувачки гранки кои немаат некое особено заедништво, освен што суровинската база за сите е примарното земјоделско производство. Значи, под овој скратен назив се подразбираат: производството на прехранбени производи, производството на пијалаци, производството на добиточна храна (фабриките за добиточна храна) и производството и преработката на тутунот (по правилно би било обработката и преработката на тутунот).

Значењето на овие индустрии за стопанството на Република Македонија и за развојот на примарното производство е несомнено, бидејќи развиеноста на овие индустрии придонесува за стабилно и пообемно земјо-

делско производство, при што се овозможува повисок степен на финализација на примарното производство што обезбедува повисока економија на производство, се обезбедува поголем извоз од агрокомплексот, а се придонесува и за супституција на увозните производи на домашниот пазар, со што се влијае на намалувањето на платно-билансниот дефицит и т.н.

Во оваа индустрија денес се вработени близу 17.000 работници (во 1994 година близу 25000 вработени)²¹. Во БДП на РМ таа учествува со 5,5%, а во извозот од агрокомплексот од РМ само тутунот и пијалациите учествуваат со близу 62%²².

7.3. Капацитетите

Република Македонија имаше изградено релативно доволно преработувачки капацитети кои се потпираа на релативно голем и развиен пазар но и суровинска база во бившата СФРЈ. За жал, во изминатите десетина години тие капацитети застареа, немаше доволно инвестирања во нови и современи, така што денес имаме релативно малку современи модерни капацитети (се мисли на производствените линии) за софистицирана технологија, висок степен на финализација и квалитет што може да се спротивстави на големиот асортиман и количини увезени производи од развиените земји.

За жал, користењето на капацитетите како во целата индустрија така и во овие гранки е под „дозволено“ ниво, односно ниво што покажува дека од таков низок степен на искористени капацитети тешко може да се очекуваат поволни економски ефекти.

Табела 58 – Користење на капацитетите врз основа на можно и остварено производство

Индустриски гранки	Во рамките на проектирано време за работа на капацитетите		Во рамките на техничко-технолошко време за работа на капацитетите	
	Чиста дејност	Организац. принцип	Чиста дејност	Организац. принцип
Индустрија на РМ – вкупно	39,4	39,7	31,6	32,7
Произв. на прехр. произ.	39,5	39,0	28,8	29,6
Производство на пијалаци	50,1	39,6	39,8	31,5
Производи на доб. храна	57,1	38,3	40,7	25,3
Произв. и прераб. на тутун	46,1	38,7	35,2	28,6

Сепак, во споредба со вкупната индустрија, како што се гледа од прегледот (Стат. год. на РМ 1999) нешто подобро искористување на капацитетите имат производството на пијалаци, на добиточна храна и производството и преработката на тутунот. Горните податоци се однесуваат на 1997 година (понови не се објавени). Интересно е да се согледаат причините

²¹ Статистички годишник на РМ 1999.

²² Анакиев Б. 1999. Извоз на агрокомплексот. Стратегија за извоз на Република Македонија, МАНУ, Скопје 1999.

за опаѓањето на користењето, што ни е овозможено од истражувањето за периодот 1991–1995 година. Додека кај прехранбената индустрија во 1991 година користењето кај чиста дејност било 74,2% и 61,7%, тоа во 1995 година било 38,4%, односно 27,7%.²³ Кај производството и преработката на тутунот примерно: по организационен процент, во 1991 година тој изнесувал 84,3% и 70,9%, а во 1995 година 64,5% и 49,3%. Најновите податоци покажуваат дека во 1997 година сè уште нема подобрување на степенот на користењето на капацитетите.

Табела 59 – Преглед на поважни капацитети²⁴

1. Млинови (000 тони)	438	9. За конзерв. на овошје (000 тони)	27
2. Фабрики за масло	30.000	10. Млекарници (000 литри/ден)	374
3. Фабрика за шеќер (тони)	20.000	11. Кланици и месни прераб. (000 т)	52
4. Пиварници (000 хл)	276	12. Фабрики за добит. храна (000 т)	281
5. Винарски визби (мил. литри)	220	13. Ладилници (000 тони)	102
6. Линии за шиширање (000 литри)	50.000	14. Силоси (000 тони)	450
7. Преработка на зеленчук (000 т)	37	15. Магазини за смес. на тутун (000 т)	150
8. Смрзнати производи (000 тони)	32	16. Изработка на цигари (една смена тони)	19.200

Голем дел од капацитетите го надминуваат домашното производство на суровинската база (маслото, шеќерот, тутунот и др.). Кон ова треба да се додадат извесните количини изградени капацитети од мали стопанственици иако некои од нив немаат особено влијание врз пазарот и се јавија како замена за некои згаснати стари капацитети (на пр. Скопската млекарница). Меѓутоа, во производство се и сериозни капацитети со релативно широк асортиман, со софистицирана технологија и со релативно голем обем (Скоп трејд – Росоман, винарски визби во Кавадарци, млекарници во Битолско и Тетовско и др.).

7.4. Асортиман и обем на производство

Асортиманот на прехранбената индустрија (без пијалаци, добиточна храна и тутун), според статистиката, изнесува околу 120 производи. Со приклучување на неколку групи пијалаци, на ферментирани тутуни и цигари, вкупниот број изнесува околу 130 производи. Меѓутоа статистиката (во С.Г.) објавува податоци за околу дваесет производи или групи производи што се поголеми според обемот на производството па сметаме дека и тоа е доволно за претставување на појавите и движењата во овие индустрии. Исто така, сметаме дека е увидат во движењето на производство во последните пет години е доволен за да може да се оцени натамошниот развој.

²³ Анакиев Б. и др., *Примарното земјоделско производство во Република Македонија, база за висок степен на финализација и извоз. Завршен извештај. Министарство за наука*. Земјоделски факултет. 100 стр. Скопје 1997.

Табела 60 – Преглед на обемот на производството сега и предвидувања до 2005 година

Ред. бр.	Производ	Един. мера	1994	1995	1996	1997	1998	2005
1.	Брашно	000 тони	144	168	143	164	154	186
2.	Лупен ориз	тони	3.340	2.868	2.960	4.921	6.590	4.960
3.	Тестенини	тони	1.156	649	1.032	1.049	871	1.050
4.	Овошни прераб. со шеќер	тони	5.094	5.480	6.455	5.387	3.354	6.460
5.	Конзерви од зеленчук	тони	7.283	7.846	11.901	2.246	5.701	7.400
6.	Мелен пипер	тони	81	58	96	25	58	77
7.	Пресно месо	тони	6.945	5.397	5.315	4.011	3.274	5.900
8.	Кобасичарски производи	тони	1.341	733	974	982	1.463	1.230
9.	Путер	тони	2	-	-	-	-	-
10.	Сирење	тони	1.546	1.695	1.490	1.334	1.502	1.800
11.	Шеќер	тони	6.351	7.205	17.993	35.183	40.354	34.000
12.	Бонбони, слат. и чокол. произ.	тони	12.583	12.308	11.824	11.426	11.658	14.352
13.	Масло за јадење	тони	19.039	12.396	21.905	21.006	18.825	21.950
14.	Квасец	тони	5.231	5.408	5.779	6.493	5.803	6.890
15.	Рафиниран шпиритус	000 хл	2.371	2.692	4.004	3.180	2.479	3.520
16.	Пиво	000 хл	725	620	622	600	578	750
17.	Безалкохолни и освеж. пијалаци	000 хл	507	627	628	942	816	845
18.	Комплетни крмни смески	000 хл	126	127	130	106	98	139
19.	Вино	мл. литри	102	91	101	96	123	150
20.	Ферментиран тутун	тони	21143	16.152	13.980	14.904	23.297	21.380
21.	Цигари	мл. броја	13.538	10.615	7.851	9.678	7.009	11.700

Прегледот на обемот на производство покажува, пред сè, релативно нестабилно производство кај голем број производи, како и тоа дека сè уште има релативна стагнација на производството, бидејќи кај голем број производи, особено кај храната, од 1995 година до 1998 година има опаѓање. Претпоставуваме дека производството по осамостојувањето на Македонија е многу намалено во споредба со 1988 и 1989 година. Меѓутоа, тоа не се забележува кај овие производи. Се покажува дека во овие пет последни години тоа е блиско или идентично со она од пред десет години. На пример, во 1989 година се произведени исто колку и во 1997 година брашно, коба-

сичарски производи, масло за јадење и др., додека многу повеќе е произведен шеќер (1997 од 1989 година), сирење, тутун, безалкохолни пијалаци, квасец, а помалку се произведени: лупен ориз, конзервиран зеленчук, пресно млеко, цигари и др.

Според асортиманот и обемот на производството се цени дека во овој период не е направен речиси никаков напредок, меѓутоа е одржано исто ниво на производство. Во овие индустриски гранки, кои беа во голем степен интегрирани со земјоделството (во ЗИК) процесот на приватизација, започна релативно доцна; тие беа оставени сами на себе, односно целото внимание на државата, на Светска банка и други институции беа свртени кон малите приватни претпријатија и земјоделците (фармерите). Во тие услови беше многу тешко да се одржи производство на нивото од пред 1990 година, што се покажа кај многу индустриски гранки со опаѓање (за 20–35%) на индустриско производство.

Она што се забележува во прегледот за обемот на производството, по производи, поилустративно се гледа од верижните индекси според официјалната статистика, а имено видливо е релативно големо опаѓање во 1998 во споредба со 1997 кај сите индустриски гранки освен кај производството и преработката на тутунот.

Табела 61 – Преглед на верижни индекси

Индустриска гранка	1996	1997	1998
	1995	1996	1997
Индустрија на РМ (вкупно)	103	102	104
Производ. на прехранбени производи	100	102	98
Производ. на пијалаци	132	112	92
Производ. на добиточна храна	102	81	93
Производ. и преработка на тутунот	80	114	114

8. Производство, увоз – извоз и биланси

Врз основа на анализата на состојбата на растителното и сточарското производство и билансите потребно е да се даде еден пресек (1998) по однос на производството, увозот – извозот, билансите и самозадоволувањето на Република Македонија со позначајните земјоделски производи и извозно ориентираните производи по групи на земји. Тоа се производи кои се најблиску на линијата на оптимално искористување на компаративните предности на македонското поднебје за развој на земјоделството.

Табела 62 – Производство, увоз-извоз, биланси и најчестии земји 1998 (мил. љ.)

Производи	Производ.	Увоз	Извоз	Биланс	% само-задов.	Најчести земји во ЕУ % со Реп. Македонија		
						ЕУ	ПСФРЈ	Др.
Пченица	336.6	163.2	–	499.7	67	6	12	82
Пченка	141.0	54.6	–	195.6	72	1	91	8
Ориз	22.3	–	16.6	16.1	141	–	98	2
Домати	125.7	0.4	15.2	110.9	113	1	97	2
Пиперки	110.6	0.4	22.6	88.3	125	5	87	8
Јаболка	61.7	0.9	19.0	43.4	142	1	42	57
Трпезно грозје	23.6	0.5	15.1	9.3	257	3	77	20
Говедско месо	7.1	9.1	–	16.2	44	60	30	10
Свинско месо	11.6	3.8	–	15.4	59	26	38	36
Јагнешко месо	5.6	–	0.8	4.8	117	88	12	–
Живинско месо	6.7	15.5	–	22.2	34	17	81	2
Кравјо млеко	173.4	69.9	–	243.4	71	27	36	37
Овчо сир. во мл.	41.6	3.2	–	44.8	93	6	70	24
Јајца (Мил. бр.)	470.8	–	25.6	445.2	106	10	80	10
Репа во шеќер	7.6	23.4	–	31.0	24	31	6	64
Сонч. во масло	4.3	19.7	–	24.0	18	46	14	40
Грозје во вино	122.7	–	102.6	20.1	610	50	10	40
Тутун	32.7	5.7	27.2	11.2	343	23	18	59

ЕУ – Европска унија; ПСФРЈ – поранешна СФРЈ; Др. – други земји.

Билансите во табела 62, покажуваат да од сите позначајни земјоделски производи, производството на пченица и пченка (и другите жита), заедно со производството на говедско, свинско и живинско месо и кравјото млеко, значајно се дефицитарни прехранбени производи за исхраната на населението во Македонија. Односно овие производи се увезуваат 30–70% (жита – живинско месо) од вкупните потреби иако се на линија на компаративните предности. Меѓутоа, не се доволно поддржани производителите со финансиска поддршка заради нелојалната конкуренција на пазарот па се случува да имаме големи површини на обработливо земјиште и ХМС, неискористени за земјоделско производство. Истите причини се однесуваат и за недоволното производство на сировина за шеќерната и маслодајната индустрија (со само 20% задоволување на потребите).

Од друга страна, градинарските производи (домати, пиперки), производството на јаболка, трпезно грозје и грозјето за преработка во вино, претставуваат значајно извозно ориентирано производство. А производството на тутун е целосно ориентирано за извоз и задоволување на домашната индустрија за цигари.

Најважни трговски партнери на производите од македонскиот агрокомплекс се: Албанија, Грција, Словенија, САД и СР Југославија.

Малиот број стратешки партнери во меѓународниот промет на земјоделско-прехранбените производи е недоволен и ризичен за стабилноста на агрокомплексот. Тесниот извозен пазар е последица на ограничената можност на македонските стопанственици за самостојно воспоставување директни контакти со партнерите во поранешниот југословенски простор и на сè уште невоспоставените билатерални односи на државата за слободна трговија со другите земји во светот, потенцијални стратешки партнери. Пренасочувањето на пласманот кон другите пазари е спречен и поради наследеното ниско техничко-технолошко ниво на капацитетите, поради застарената технологија и задоцнетото приспособување на производите кон стандардите за квалитетот, подготовката и за здравствената состојба на производите. Попречени од систематските реформи што мораше да бидат спроведени, како и од претрпените индиректни штети од збиднувањата во земјата и во надворешното опкружување на земјата, субјектите од агрокомплексот го намалија репродукциониот циклус и на производите кои се конкурентни во надворешнотрговската размена.

Меѓународниот промет не беше проследен со истовремено институционализирање на нови, меѓународно признати и дозволени инструменти и мерки. Не постои изградена стратегија на диференцирана надворешнотрговска размена. Надворешнотрговската размена, главно, се одвива преку царините, специјалните увозни давачки и извозно-увозните квоти. Извозните субвенции, главно, се применуваат за виното, за јагнешкото месо, за овошјето и за зеленчукот. По осамостојувањето, ослободување од плаќањето царини, главно, се регистрира во увозот на: жива стока, на месо (со исклучок на јагнешкото), на млеко, брашно, пченица, пченка, шеќер, масло за јадење, сол, сточна храна, рибино брашно и сувомесни производи²⁵. Изостанува институционалната поддршка за репроматеријалите и за компонентите (семе, посадочен материјал, средства за заштита, нафтени деривати итн.) кои се увезуваат за производство на суфицитарните земјоделски и прехранбени производи, репрезенти на стопанската структура и македонскиот извоз (градинарското производство, тутунот, јаболкото, грозјето, јагнешкото и овчо месо, виното итн.), како и опремата за изведување на земјоделските операции.

Почитувајќи ги принципите на либерализација на надворешнотрговската размена, во периодот 1995 и 1997 година, беше донесе Законот за царинската тарифа. Овој Закон се базира врз:

- а) Принципите и стандардите на СТО и на ЕУ;
- б) Комбинираната номенклатура на ЕУ, и
- в) Конвенцијата за хармонизиран систем, од 1996 година, на Светската царинска организација.

---

²⁵Службен весник на РМ бр. 17, 36, 43 и 84, од 1992 година.

Врз тие основи, практично се овозможи, во Македонија да се напушти политиката на ползување повеќе увозни давачки. Исто така, се укинаа квантитативните ограничувања на извозот и на увозот. Се воведо царината со зголемени царински стапки, утврдени според таканаречениот *каскаден сисџем*. Покрај царината, воведен е и прелевман, како и разни форми на вонцарински бариери.

Употребата на прохибитивната царина, на антидампиншката царина, на компензиторната царина и на царината *ad valorem*, не овозможија отвореност, односно либерализација на надворешно-трговската размена и зголемување на земјоделското производство до адекватен степен на самозадоволување. Затоа, во практиката почна да се применува преференцијалната царинска стапка.

Република Македонија ја практикува преференцијалната царинска стапка за увоз на одредени производи од земјите во развој. Во нив спаѓаат сите поранешни југословенски републики. Во почетната фаза, се определуваат „слободно“²⁶. Само увозот на стоки по потекло од Словенија е условен со компензација на земјоделски производи, за кои се определени заштитни цени²⁷. Тоа значи дека преференцијалните царински стапки се однесуваат на земјоделските производи наменети за консумација и дека се сврзани за пазарната цена. На тој начин, немаат некое суштествено значење како надоместок на производствените трошоци на инпутот од увоз, што би влијаело врз намалувањето на цената на земјоделските производи во понуда на надворешниот пазар.

Сето тоа овозможи земјоделството да покаже дефицит во надворешно-трговскиот биланс. Вредноста на увозот во периодот 1991–1998 година е поголема од вредноста на извозот, во просек, за околу 55%. Широката листа на увозни компоненти (суровини, опрема, репродукционен материјал, итн), по светски цени, без институционална поддршка, насочена директно во процесот на производството, имаат значајно влијание во формирањето на високата производствена цена на производството наменето за пазар. Заедно со примената на класичната несоодветна подготовка, приспособувањето на вкусот и на барањата на потрошувачката на меѓународниот пазар, примарното земјоделско производство се покажува неконкурентно. Ваква димензија доби и на просторите од поранешниот заеднички југословенски пазар кој го примаше земјоделското производство во свежа состојба, без подготовка според светските стандарди.

²⁶Службен весник на РМ бр. 27/92, стр. 448.

²⁷Службен весник на РМ бр. 57/94, стр. 1650

9. Аграрна политика

Уште во долгорочна стратегија за развојот на земјоделството на Македонија (1996), беше забележано дека развојот може да биде успешен ако го поддржуваат соодветната флексибилна аграрна политика и мерките на државата со кои ќе се штитат земјоделските производители во чекор со секоја промена на пазарните услови што се резултат на монополски или некои непазарни влијанија.

За жал, изработената стратегија не стана обврзен документ за имплементација, така што земјоделските производители во изминатиот период не беа соодветно финансиски поттикнувани и штитени за профитабилно и конкурентно производство. Ова, како што ќе се види понатаму, има големо влијание за негативните трендови во производството кај повеќе земјоделски производи и преработки во тековниот среднорочен период.

Од наведените причини, во рамките на среднорочната стратегија на развојот на земјоделството ќе треба да се направи споредбена анализа на аграрната политика на две нивоа: а) состојба на актуелната аграрна политика и б) потребните реформи и усогласување на аграрната политика со политиката на ЕУ и СТО.

9.1. Земјишна полијтика

Со динамичниот процес на демографската деаграризација требаше да се очекуваат промени и во рамките на аграрната структура, во смисла на смалување на бројот на индивидуалните земјоделски стопанства, како и во зголемувањето на просечната големина на земјишниот посед и парцелите, но за жал таквиот процес изостануваше. Во Република Македонија, бројот на индивидуалните земјоделски стопанства се зголемува. Така на пример, во 1960 година бројот на овие домаќинства изнесува 156.676 а во 1994 година 178.087, односно се зголемува за 13,7%. Значи, имаме уситнето земјоделство, а такво земјоделство никогаш не е атрактивно за капитал кој е иманентен на развојот. Во сегашни услови, единствен капитал на македонските мали фарми е земјоделецот, кој е врзан за имотот (земјата) поради тоа што во времето кога носел одлука за професионална ориентација не бил во можност да оди во некоја друга дејност.

Во Македонија, индивидуалните земјоделски стопанства во просек има мал посед, неквалификувана работна сила и неквалитетен капитал.

Познато е дека во сите развиени земји, доколку преминот на земјоделската работна сила во други дејности е интензивен, со ист интензитет се одвива и окрупнувањето на земјишниот имот и пораст на продуктивноста на трудот.²⁸

---

²⁸ Во деценијата (1950-1960), просечната големина на стопанството е зголемена: во СР Германија за 18%, во Белгија за 21%, во Канада за 28%, во Данска за 4%, во САД за 31%, и во Исланд за 81%, во Норвешка за 32%, и шведска за 15%, а истовремено е смален бројот на парцелите. Извор: Les Faibles revenus dans l'Agriculture, Paris; OCDE, 1964.

Истражувањата покажуваат дека во Република Македонија обработливата површина на малите фарми се состои од 5.205 одвоени делови, или во просек по една фарма 7,4 одвоени парцели; со просечна големина од 0,43 ха. Од вкупниот број на фармите 51,8% имаат преку 6 парцели, 34,6% со 3–5 парцели, а само 13,6% од фармите имаат имот до две парцели.

Евидентно е дека со порастот на големината на имотот расте и учеството на стопанствата со поголем број на парцели.

Табела 63 – Од колку одвоени делови се состои имотиот што го обработуваат?

Категории на имотот	Вкупно	до 2 парцели	3-5 парцели	преку 6 парцели
Вкупно	100,0	13,6	34,6	51,8
до 1,0 ха	100,0	51,9	35,5	12,6
1,01–2,00 ха	100,0	9,7	38,2	52,1
2,01–3,00 ха	100,0	9,0	38,9	52,1
3,01–5,00 ха	100,0	4,5	26,6	68,9
5,01–8,00 ха	100,0	-	29,0	71,0
8,01 и повеќе ха	100,0	-	28,6	71,4

Извор: Проект „Влијанието на индустријализацијата врз социјалните процеси и промени на село во Република Македонија“, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје.

Големината на имотот на индивидуалните земјоделски стопанства и нивната распарченост на голем број мали делови, претставува пречка за организирање на земјоделското производство и претставува лимитирачки фактор за организирање на продуктивно и интензивно производство.

Иако податоците од истражувањето покажуваат дека индивидуалните земјоделски стопанства во Република Македонија имаат мал имот и дека тоа има негативни импликации на економичноста, рентабилноста, продуктивноста и интензивноста, истражувањата покажуваат и тоа, дека голем број од стопанствата не сакаат да ја менуваат големината на својот имот (56,0%).

Табела 64 – Дали би сакале да го зголемиат имотиот?

Категорија на имотот	Вкупно	Да	Не сакам да го зголемам ниту да го намалам	Не
Вкупно	100,0	37,6	56,0	6,4
до 1,01 ха	100,0	51,9	40,5	7,6
1,01–2,00 ха	100,0	43,0	47,1	9,9
2,01–3,00 ха	100,0	41,0	56,3	2,9
3,01–5,00 ха	100,0	28,8	66,1	5,1
5,01–8,00 ха	100,0	31,9	64,5	3,6
над 8,01 ха	100,0	37,1	60,9	2,0

Извор: *ibid*

Процентот на фармите кои сакаат да го зголемат имотот е помал од оние кои немаат таква желба.

Желбата за зголемување на имотот е поголема кај фармите со помал имот. Според тоа, фармите со мал имот не можат да организираат продуктивно стоково производство и затоа имаат потреба од поголем земјишен имот.

Што понатаму во земјишната политика?

Иако е пожелно силите на пазарот да ја играат главната улога во определување на големината на фармите и степенот на расцепканост, сепак, во оваа фаза на работата на пазарот, овие сили можат да не успеат да дадат доволно јасни сигнали. Затоа, ќе биде неопходно да се развие систем на точно определени мерки и постапки за малите фарми да изнаоѓаат начини за окрупнување, преку склучување на договори со роднини и соседи, за замена на парцелите, да го зголемат својот посед или просечната големина на своите парцели, на други начини. Иницијативите за зголемување на поседот можат да се подржат со долгорочни кредити, различни пристапи до кредити, или други иницијативи, поддржани од Владата. Исто, така можат да се приклучат кон други програми, како што се закуп и концесија на државно земјиште. Без оглед на структурата на програмите, пред се да се направат сериозни напори да се проучат ограничувачките фактори за располагањето со земјиштето, како и да се подготви кампања за јавно информирање, за целите и механизмите на програмите за окрупнување.

Не се пропорува да се изврши реконструирање на малите фарми преку програма за присилно окрупнување на земјишниот фонд. Сепак, постојат начини, кои можат да го забрзаат процесот на окрупнување, кој ќе се оствари со пазарот на земја. Можат да се поддржат иницијативи, директно, преку *даночна и полишка, и тоа преку различни присилни до кредити*, или индиректно, преку *поврзување со други програми за учество во комасација*. На пример земјоделците кои што сакаат да земат под закуп државно земјиште, можат да бидат стимулирани да ги заменат или продадат парцелите кои се оддалечени од нивните стопанства. На секој програм треба да му претходат сериозни напори за разбирање на пречките врз програмите за окрупнување, а преку кампања за јавно информирање, треба да се презентираат целите и механизмите на програмите за окрупнување.

Потребни се измени и дополнувања на Законот за користење на земјиште, во смисла на подобрување на управувањето со земјиштето со цел да се обезбеди економско искористување и заштита на осетливите екосистеми. Земјиштето треба да се заштити од активностите кои се еколошки штетни или кои населението смета дека се социјално непогодни. Афирмација на таква земјишна политика, која ќе обезбеди усмерување на овој природен ресурс кон земјоделците и тоа на оние кои основното занимање им е земјоделското производство.

9.2. Буџет и мерки на аграрната пољоделска политика

Главните механизми и мерки на аграрната политика за поддршка на развојот на земјоделството се различни категории на субвенции (финансиски поттикнувања) од страна на државата, како што се:

- а) директни ценовни субвенции за поважни земјоделски производи;
- б) кредитна политика, субвенции на инпутите и инвестиционата поддршка во земјоделството;
- в) извозни стимулации, царини и прелевмани во меѓународната трговија.

Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство има главни ингеренции по однос на директните ценовни субвенции и субвенциите на инпутите во земјоделството за кое добива посебни буџетски средства од државата. Министерството за економија и Министерството за надворешни работи имаат ингеренции по однос на категориите на субвенции под б) и в), додека Министерството за финансии е главен регулатор на сите категории на субвенции во земјоделството.

Табела 65 – Субвенциите за земјоделството во буџетот на МЗШВ (мл. ден)

Вид на субвенции	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1. Регрес за семе	177	178	161	0	0	0	0	0
2. Регрес за кам. кред.	954	149	0	0	0	0	0	0
3. Премии	889	740	352	71	0	0	0	0
4. Progr. за потг. раз.	75	92	210	361	233	244	229	814
5. Progr. рев. на село	0	15	15	15	20	20	20	25
6. Progr. за инвестиц.	0	0	0	0	19	48	82	132
Вкупно буџ. МЗШВ	2095	1174	738	447	272	312	331	606
Индекс 1994 = 100	100	56	35	21	13	15	16	29
Субв. % од буџ. РМ	3.2	1.7	1.1	0.7	0.4	0.4	–	1.0
Субв. % од БДП	1.4	0.7	0.4	0.2	0.1	0.1	–	–

Извор: Буџетите на Република Македонија; СГ РМ'98,99, Скопје – дел на зголемени средства за 214; – здравствена заштита на животни и растенија во 2001 г.

Како што се гледа (табела 65) субвенциите за земјоделството во буџетот на МЗШВ од 1994 наваму, сосема се намалуваат (со учество од 3.2% на 0.4%). Практично ценовните субвенции за овој период престануваат, средствата за програмите за ревитализацијата на селото и инвестициите се симболични и остануваат само средства за годишните програми за поттикнување на развојот на земјоделството. Програма, која е многу важна, но се однесува, главно, како поддршка на активностите на Агенцијата за унапредување на индивидуалните производители по однос на давање финансиска поддршка за набавка на семенски материјал, реонирање и сл.; во поделството, за производство на посадочен материјал; во овоштарството и лозарството, како и во сточарството, за набавка на приплодни машки грла, в/о, воведување матично книговодство и друго, со вкупен износ од околу 4 милиони евра. Така,

во 1999 год. вкупните буџетски средства за субвенции во земјоделството изнесуваат 5.14 мил. евра, износ кој претставува само 0.4% од буџетот на државата или 0.1% од БДП. Нешто што, примерно, ако се спореди со интервентниот фонд за субвенции во земјоделството на Словенија, кој постојано расте и во 1997 достига преку 200 мил. евра (3,3% од буџетот на државата), ќе се види колкава е нашата негрижа за финансиското поттикнување на развојот на земјоделството во Македонија.

Соспојба со производствени цени

Интересна е споредбата на домашните производствени цени за поважните земјоделски производи (изразени во евра) со тие на Словенија, ставени во процентен однос со цените на ЕУ и остварените цени при увоз и извоз.

Табела 66 – Индекс на домашни пр. цени и во Словенија во однос со тие во ЕУ – 1997

Производи	Дом. произв. цени % од		Словенија % од ЕУ
	Увоз*–извоз	ЕУ	
Пченица	99*	105	146
Јачмен	61*	98	104
Пченка	79*	103	79
Ориз	70	130	–
Шеќерна репа (во шеќер)	68*	48	97
Сончоглед (во масло за јадење)	73*	113	–
Домати	129	60	87
Јаболка	77	37	68
Трпезно грозје	93	29	–
Говедско/телешко месо	99*	104	99
Свинско месо	66*	116	113
Јагнешко месо	77	59	–
Јајца	83	115	–
Кравјо млеко	33*	29	90
Вино	85	55	–
Тутун во тонга	42	59	–

СГ РМ/98; ЕУ 1998 Report, Brussels; СЕЕС – Slovenia-European Commission, 1998.

Секако, податоците од една година не дават точна слика, но покажуваат одредена ориентација дека домашните производствени цени само кај неколку производи, и тоа незначително се над тие во ЕУ (оризот, сончогледовото масло, свинското месо и јајцата). Еден дел се наоѓаат сосем близу до тие во ЕУ (јачменот, пченката, и говедското месо), а останатите се значително под цените на ЕУ. Многу значајна е споредбата на домашните производствени цени со остварените при извозот за извозно ориентираните производи. Така има производи кај кои извозните цени се задоволителни (доматите и трпезното грозје) додека останалите остваруваат ниски цени. При увозот, увозните цени за пченицата и говедското месо се на ниво на домашните цени, а

кај останатите производи тие се значајно под нивото на домашните цени (јачменот, пченката, шеќерната репа, сончогледот, свинското месо и кравјото млеко), производи кои најмногу треба да се штитат од нелојалната конкуренција при увозот.

Од изнесеното и споредбата со производните цени во Словенија, општо може да се заклучи дека домашните производители покажуваат конкурентно земјоделско производство, како во споредба со тие во ЕУ и со Словенија така и во споредба со остварените цени во увозот и извозот. Меѓутоа, по цена на ниски домашни производни цени, а со тоа и ниски доходи. Тоа покажува дека државата, како неразвиена и во период на транзиција, мора извесно време да користи мерки за заштита и поттикнување на развојот на земјоделското производство. Нешто што Словенија во голема мера го чини.

Улога на Бироџо за пазарни резерви

Во функција на обезбедување на стабилност во понудата и побарувачката на одредени земјоделски производи, кога има состојби на недостиг или суфицит во билансните потреби на државата, иако недоволно благавременно и по обем, Бирото за пазарни резерви врши интервенции. Тоа, примерно, ги откупува вишоците по гарантирани (заштитни) цени за да се складираат и чуваат, под повољни кредитни услови, до моментот на продажба кога ќе се појави дефицит на пазарот. Тоа е случај при откупот на пченицата, тутунот, јагнешкото месо и на други производи. За жал, и за овој вид поддршка државата ангажира сè помали средства (1996 г. – 674; 1997 г. – 303; 1998 г. – 225; 1995 г. – 142; 2000 г. – 112 и 2001 г. – 497 мил. ден).

Во пазарната политика на надворешната трговија нашата земја користеше повеќе средства за извозни стимулации на извозно ориентираните земјоделски производи (извозни прелевмани, кога светската цена е помала од домашната), кои заклучно со 1997 год. се укинати. Меѓутоа, продолжува да користи релативно високи увозни (царински) давачки како заштитна мерка на домашните земјоделски производи при увозот.

Табела 67 – Увоз и увозни царински давачки за увоз на земјоделски производи

	1998	1999	1999/98
Вкупен увоз (мил. ден.)	19.961	15.926	80
Вкупно царин. давачки (мил. ден.)	6.205	6.044	97
Од вкупниот увоз цар. давачки (%)	35,00	38,00	
Основна царина (%)	9,65	11,96	99
Посебна царина (%)	15,83	17,12	102
Прелевмани (%)	3,52	4,16	111
Данок (%)	3,20	3,65	105
Акцизи (%)	1,80	0,11	5
Евиденција (%)	1,00	1,00	100

Извештај на Царинска управа, Скопје.

Увозните царински давачки изнесуваат од 35% до 38% од вкупната вредност на увозот на земјоделски и агроиндустриски производи. Практично, главната царинска стапка се движела од 25% до 30%, потоа прелевманите од 3,5% до 4,2% и остатокот се даночни и административни трошоци на царинењето, а акцизите учествуваат незначително. Извозните царински давачки практично се дисциплинска мерка за увозниците, пред да увезат земјоделски производи, прво да се свртат кон користење на домашното производство со кое треба да се овозможи автоматизам за посигурен пласман на домашното земјоделско производство. Меѓутоа, царинските давачки се приход во буџетот на државата од кои ни од далеку не се одделува таква сума за поттикнување на развојот на земјоделството.

Прелевманите се ad hoc утврдена варијабилна увозна давачка заради доведување на увозната (светската) цена на ниво на заштитната домашна цена. Додека главните царински стапки се утврдуваат со Законски пропис објавен во службен весник на Република Македонија.

Табела 68 – Македонски, словеначки и ГАТТ увозни тарифи (стапки) (во %)

Производи	Македонија 2001	Словенија 1997	ГАТТ 2000
Пченица	20	5	5
Брашно	25	–	–
Пченка	2	11	8
Ориз	60	–	–
Суровина за масло за јадење	25	–	–
Суровина за шеќер	2	17	12
Домати	40	–	–
Јаболка	60	–	–
Трпезно грозје	60	–	–
Говедско/телешко месо	18	12	9
Јагнешко месо	40	–	–
Свинско месо	20	14	11
Живинско месо	20	14	11
Сирење и качкавал	35	–	–
Јајца	40	6	5
Вино	50	23	17
Тутун ориентален	30	–	–

Извор: Сл. весник бр. 75/2001; CEEC – Slovenija 1998, European Commission.

Како што е познато ГАТТ форсира ниски увозни тарифни стапки и се гледа како Словенија во голема мера се прилагодува кон тие стапки. Додека, македонските тарифни стапки очевидно се во голем расчекор од тие што ги распоредува ГАТТ, но некои од тие веќе се усогласуваат според Спогодбата за стабилизација и асоцијација помеѓу Република Македонија и ЕУ.

9.3. Меѓународна материјална и техничка помош

Поради слабата материјална состојба на државата, а особено на земјоделскиот сектор, за вложување на сопствен капитал во развојот на земјоделската продукција, потребна е меѓународна материјална и техничка помош. Република Македонија, по осамостојувањето, прави напори за вклучување во меѓународните финансиски институции и за добивање средства за развој на стопанството. До 1998 година, плодотворноста на преговорите обезбедија странски директни вложувања, во висина од 112.308.000 американски долари²⁹. Од нив, за развојот на земјоделството, се наменети 13.500.000 американски долари, или 8,3%. Тоа се недоволни средства за имплементација на профитабилни производствени програми.

9.4. Усогласување на аграрната пољошката во Македонија со СТО и ЕУ

Напуштањето на субвенциите во земјоделството на Македонија е сериозен проблем затоа што видовме како во тековното среднорочие БДП во земјоделството се движи со просечна стапка од 0,3%. Така што за ревитализацијата на земјоделскиот сектор и селото, покрај многу други работи (за кои ќе стане збор во овој документ), финансиското поттикнување на производителите во агрокомплексот мора да се врати, и тоа на задоволително ниво, преку формирање на посебен фонд за таа цел.

Само во такви услови може да стане збор за понатамошни усогласувања на нашата аграрна политика со СТО и ЕУ, во спротивно ќе остане потреба од усогласување само на прашања околу царинските давачки за увозот во републиката за стоките од ЕУ и обратно и хармонизацијата на одредена обврзна законска регулатива во врска со Спогодбата со ЕУ.

Формирањето на Фондот за поддршка на земјоделството би бил во зависност од економските интереси и цели на развојот на агрокомплексот во Републиката, прилагодувајќи ја неговата работа според реформите во аграрната политика кои ги врши и ЕУ.

Како прво, сите пет цели³⁰ кои си ги поставува ЕУ во Заедничката аграрна политика и реформите се составен дел и на оваа стратегија за среднорочниот развој на агрокомплексот на Македонија. Така што не се бега од остварување на цел за развој на ефикасен, конкурентен и профитабилен аграрен сектор, базиран на принципите на слободен пазар. Туку, за таа цел, со нужна финансиска поддршка, благовремено да се заштитуваат производителите од сите искривувања и фаленки кои се случуваат на пазарот за земјоделските и агроиндустриски производи на домашниот и меѓународниот пазар.

²⁹ Статистички годишник на Република Македонија, 1999 година, стр. 705.

³⁰ Тоа се: (1) постигнување подобра конкурентност преку пониски цени на земјоделските производи; (2) обезбедување земјоделски производи со квалитетна и здрава храна; (3) обезбедување стабилен доход и услови за живеење на земјоделските производители; (4) спроведување производствени методи со подобрување на животната средина; (5) создавање можности за вработување, односно побрзо пензионирање на постарите земјоделци заради поголемо вработување на помлади фармери и др.

Само во такви услови можеме да сметаме на нормален и посакуван развој на агрокомплексот, односно забрзан развој на сите подрачја според компаративните предности за земјоделско производство.

За наведените цели може да се обезбедат нужните финансиски средства за поттикнување на производителите, бидејќи во минатото имало и се издвојувале такви средства, само ако се има сознание за целите кои ќе се постигнуваат преку развојот на агрокомплексот. Примерно доволно е да се откаже државата од дел од приходот во буџетот на име увозните царински приходи од увозот на земјоделски производи, па да се формира фонд со кој ќе може да се примени моделот на аграрната реформа кои се применува во ЕУ.

Секако првостепено за развојот на агрокомплексот ќе биде обезбедувањето на погодни кредити за обртни и инвестициони средства, но ако не се обезбеди профитабилен амбиент барем за подобрите производители во пласманот и пазарот, тие брзо ќе се претворат во долгови и незаинтересираност за натамошен развој.

а) Спогодбата за стабилизација и асоцијација со ЕУ

Со стапување во сила на Спогодбата за стабилизација и асоцијација помеѓу Република Македонија и ЕУ,³¹ се заменува Спогодбата за соработка од април 1997 год. и по однос на режимот на царинските давачки во земјоделството и рибарството се предвидува следното:

- 1. Заедницата ќе ги укине царинските давачки за увоз на земјоделските производи по потекло од Република Македонија, освен тие со тарифните ознаки за: живи говеда, свежо и замрзнато говедско месо и вино (од комбиновата номенклатура според Сл. весник на РМ, бр. 38/96). Исто така целосно ќе ги укине царинските давачки за риби и рибни производи.
- 2. Заедницата ќе утврди царинска давачка, 20% во рамките на тарифната квота, 1650 т baby beef при увоз по потекло од Република Македонија со посебно дефинирана тарифна ознака (Анекс II) .
- 3. Република Македонија ќе ги укине царинските давачки при увоз на земјоделски производи по потекло од ЕУ за: а) некои земјоделски производи наведени во Анекс IVa; б) некои наведени во Анекс IVb, во рамките на предвидените квоти за секој производ; в) ќе ги укине давачките кои имаат ист ефект со царинските давачки, односно ќе ги намали за риби и рибни производи по потекло од ЕУ за 50% од најповластена нација (Анекс IVc); и г) со посебен протокол 3, во Анексите I и II, се наведени сите трговски аранжмани за преработки на земјоделски производи за кои се укинуваат сите царински давачки.

Значи со Спогодбата за стабилизација и асоцијација со ЕУ, по однос на трговијата во земјоделството и рибарството се предвидуваат обврзни односи

³¹ Спогодба за стабилизација и асоцијација меѓу Р. Македонија и ЕУ. Неофицијален текст на превод, 2001.

само во случајот со режимот на увозните царински давачки и тоа на три нивоа: а) увоз на група производи без царина (тие во Анексите I и IVa); б) група на производи со прогресивно намалување на увозни царински стапки во однос на најповластена нација (тие во Анекс II); и в) група на производи со прогресивно зголемување на квоти и намалување на процентот на царински стапки во наредни три години (тие во Анекс IVb и c).

Во врска со наведените обврски, во таб. 69 се дава преглед по однос на промените кои се очекуваат кај позначајните земјоделски производи во наредните три години за Република Македонија.

Табела 69 – Увозни давачки за љоважни ѝроизв. според Службен весник и Спогодбата со ЕУ

Производи	Ниво на царина*	2001	2002	2003
Пченица	Според Сл. в.	20%		
Брашно	Според Сл. в.	25%		
Пченка	Стапка > квота т.	90 > 20000	80 > 20000	70 > 20000
Ориз	Според Сл. в.	60%		
Сурово масло	Стапка > квота т.	90 > 5000	80 > 10000	70 > 15000
Суров шеќер и шеќер	Стапка > квота т.	90 > 5000	80 > 10000	70 > 15000
Домати и пиперки	Според Сл. в.	40%		
Јаболка	Според Сл. в.	60%		
Трпезно грозје	Според Сл. в.	60%		
Говедско месо	Според Сл. в.	18%		
Јагнешко месо	Без тарифна квота			
Свинско месо	Стапка > квота т.	90 > 2000	80 > 2000	70 > 2000
Живинско месо	Стапка > квота т.	90 > 1500	80 > 2000	70 > 3000
Кравјо млеко	Според Сл. в.	25%		
Млеко во прав	Стапка > квота т.	90 > 200	80 > 300	70 > 400
Сирење и урда	% од најповл. нација	80 %	65 %	50 %
Јајца	Според Сл. в.	40%		
Вино	Посебна спогодба	50%		
Тутун ориентален	Без царина (увоз)	30%		

* Според Службен весник, бр. 15/2001 и Спогодбата со ЕУ.

Така по однос на увозните царински стапки, Спогодбата не ги засегнува предвидените во Сл. в. бр. 15/2001 за: пченица, пченично брашно, ориз, домати, јаболка, грозје, говедско месо, кравјо млеко и јајца. Додека за увоз на: пченка, сурово масло, суров шеќер (шеќер), свинско и живинско месо и млеко во прав, се воведуваат царински стапки над одредени тарифни квоти за наредните три години. И на крај царинската стапка за увоз на сирење и урда се предвидува во проценти од царината на најповластената нација, за виното според посебна спогодба а за тутун ориентален слободен увоз, без царина.

Општо може да се забележи дека Спогодбата за многу производи не ја обврзува Република Македонија по однос на увозните царински стапки, па

дури и за тие што се предвидени се дава можност за понатамошни концесии во поглед на поголема либерализација на трговијата за земјоделските и рибни производи. Така, ако дојде до сериозни нарушување на пазарот или домашните регулаторни механизми, веднаш може да се пристапи кон изнаоѓање на соодветни решенија. Исто така, ќе се постапи и во случај кога ќе се утврди дека има дампинг во трговијата и други аномалии на пазарот. Одговорните органи во државата се обврзуваат педантно да го следат пазарот и навреме да ги откриваат сериозните нарушувања во било кој сектор на страната која увезува и да презема соодветни мерки како што се укинување, намалување или зголемување на царинските стапки, преку Советот или Комитетот за стабилизација и асоцијација.

б) Договори за слободна трговија со други земји

Покрај Спогодбата со ЕУ, Република Македонија има склучено Договори за слободна трговија со Словенија (1996), СР Југославија (1996), Хрватска (1997), Бугарија, Швајцарија, Норвешка и Исланд. Во тек се преговори за договори за слободна трговија со Албанија, Босна и Хрцеговина, Романија и Украина. Исто така Македонија има преговори за придружно членство во ЦЕФТА. Со овие договори значајно се проширува слободната трговија за земјоделските производи како по обем така и без царински давачки.

Табела 70 – Тарифни квоти за слободен извоз на некои земјоделски производи од Македонија, Словенија, СРЈ и Хрватска

Од Мак. во Слов.		Од Слов. во Мак.		Од Мак. во Хрв.		Од Хрв. во Мак.	
Произв.	Квоти т.	Произв.	Квоти (т)	Произв.	Квоти (т)	Произв.	Квоти (т)
Јагнешко	100	Живинско	3950	Јагнешко	800	Живинск	1200
Домати	2000	Свинско	100	Домати	4000	Св. риби	250
Пиперки	2000	Млеко	3000	Пиперки	3500	Млеко	600
Грозје	1000	Мл. прав	50	Грозје	8000	Јогурт	150
Вино	22000	Сирење	50	Јаболка	1000	Сирење	300
Тутун	1500	Путер	50	Ориз	3000	Тутун	2500
				Вино	4000		
				Тутун	2500		
Од СРЈ во Мак.		Квота т.					
Пченица		100000					
Пченично брашно		10000					
Масло (сончоглед)		500					
Шеќер		700					
Живи говеда бр.		4600					
Свинско месо		1000					
Млеко и павлака		750					
Сирење и урда		100					

Извор: Договорите за слободна трговија (Сл. весник, бр. 48/96, бр. 59/96 и бр. 28/97)

Со наведените квоти за слободен увоз (без царинске) на позначајни земјоделски производи по потекло од земјите на поранешна Југославија, Република Македонија како да ги задоволува своите потреби и обезбедува голем извоз во овие земји. Меѓутоа, при разгледувањето на трговската размена се забележа дека има проблеми по однос на исполнувањето на предвидените квоти за извоз и увоз на одредени производи поради што извозот од Македонија не е покриен реципрочно од другите земји и обратно, особено од Словенија и Хрватска. Затоа треба да се води сметка за сериозноста како на договарањето така и на спроведувањето на Договорите за слободна трговија со која било земја, околу попрецизното предвидување на големината на извозно-увозните тарифни квоти и можноста за нивното остварување од која било од договорените страни.

Всушност, надворешно-трговската размена, преку конципирање на тарифните квоти на земјоделските производи од Македонија, особено во земјите од поранешна Југославија, се потпира на добри деловни односи, како со познати партнерите во земјите увознички на наши производи, така и со партнери во земјите извознички на дефицитарни земјоделски производи. Меѓутоа, сепак, наведените пропусти се присутни, а на тоа треба да се додаде честопати и неисполнувањето на низа документи сврзани со потеклото и стандардите за квалитетот, здравствената состојба и друго на производите.

На крај треба да се забележи дека со спроведувањето на спогодбите за слободна трговија како таа со ЕУ, така и со останатите земји, па и со нагвештеното намалување на постојните царински тарифни стапки, Република Македонија во иднина значително ќе ги намали увозните царински давачки, особено за позначајните земјоделски производи, со што и домашните производители уште повеќе ќе ја почувствуваат нелојалната конкуренција од слободниот увоз. Затоа, слободно може да се каже дека колку се зголемува либерализацијата на трговската размена, што е неминовен процес, толку домашните производители на дефицитарните земјоделски производи ќе имат потреба од поефикасни финансиски поттикнувачки и заштитни мерки за обезбедување на профитабилен пазар за своите производи.

III. ИНТЕГРИРАЊЕ И АДАПТИРАЊЕ НА АГРАРНИОТ СЕКТОР ВО ЕУ

Изнесените состојби и проблеми во земјоделството, очигледно, ја наметнуваат потребата од радикални промени во сите сегменти на производството и економијата. Решенијата треба да се бараат, пред сè, во сопствените материјални можности и во расположливите ресурси. Но процесот на трансформацијата и нејзините специфики, драстично негативно се одразија на економските параметри во земјоделството што, без меѓународна финансиска поддршка не ќе може ниту да се доближи до степенот на развојот на развиените западни земји. Поддршката подразбира претходно интегрирање и вклопување во големите економски системи. Станува збор за CAP на ЕУ и за СТО.

Затоа, основната стратешка цел на македонското земјоделство треба да биде:

- а) Интеграцијата со големите економски системи;
- б) Приспособувањето на земјоделското производство, наменето за домашниот и за странскиот пазар, според светските стандарди, принципи и начела на меѓународната трговија.

1. Општи принципи за адаптирање кон Заедничкиот европски пазар и кон заедничката аграрна политика

Основните цели на ЕУ се содржани во стопанската стабилност и во порастот на производството, а во рамките на тоа, и на земјоделството, во подобрувањето на животниот стандард на населението во Унијата и во воспоставувањето висок степен на почитување помеѓу членките. Во рамките на тие општи цели, заложбите се особено насочени кон приспособување на националната политика на заедничката економска политика, а во секторот земјоделство, кон усвојување на применлива заедничка аграрна политика. За таа цел, донесени се бројни законски прописи со унифициран инструментариум. Во физиономијата на инструментите и мерките е вградено:

- а) оптималното искористување на предностите во регионот;
- б) целосно обезбедување на потребите од готови производи и од суровини;
- в) стабилноста на понудата;

- г) намалувањето на зависноста од увоз;
- д) избегнувањето на ризикот од храна;
- ѓ) поголемото вработување, итн.

Приближувањето на македонското земјоделство до основните начела на заедничката аграрна политика е обусловено од:

- а) зголемувањето на економската ефикасност на земјоделството;
- б) пазарното производство, конкурентно приспособено на заедничкиот и на светскиот пазар;
- в) рационалното користење на постојните природни ресурси и фактори на производството;
- г) воведувањето и примената на современи научно-технолошки решенија, знаења, информатички средства и стручни служби на село;
- д) спречувањето на агроколошката рамнотежа.

Примената на општите принципи и начела ќе доведе до:

- а) земјоделско производство со пониски производствени цени, конкурентни на домашниот и на надворешниот пазар;
- б) производство на квалитетна извозна храна;
- в) подобрување на животниот стандард на земјоделските производители и на вкупното население;
- г) намалување на невработеноста на активното и работоспособното земјоделско население, итн.

2. Механизми и инструменти на поврзување

Инструментариумот за забрзано интегрирање и приспособување на земјоделството кон САР, треба да биде сублимиран во:

- а) Системот на цени;
- б) Даночниот систем;
- в) Царинскиот систем;
- г) Монетарниот систем;
- д) Стандардизацијата

Заедничкиот европски пазар претендира кон висок степен на либерализација. Меѓутоа, земјоделското производство, во услови на пазарна економија, не е оставено без грижа на државата, во комплетното дејствување на економските законитости. Лепезата од агрокономски мерки со заштитен карактер е определена според интересот на државата, согласно производните услови и побарувачката. Протекционизмот е најмногу изразен во политиката на цените. Се употребуваат посебни заштитни ценовни облици.

За Македонија, заштитната политика за основните стратешки производи треба да се темели врз граничната цена. Готовите производи и

инпутите од увоз кои не се застапени во националната производствена структура, треба да бидат врзани за цената на прагот. Производите кои имаат квалитет на нивото на светските стандарди, во извозот треба да добиваат референтна цена.

Конкретниот приод кон одредувањето позначајни основни производи, без сомнение, е условен од производните можности, од нивото на производните сили и капацитети и од вкупните потреби од производи за исхрана. Структурата на традиционалното земјоделско производство сугерира да биде определена гранична (заштитна) цена кај производите кои имаат стратешко значење и дефицитарна димензија. Листата ја сочинуваат пченицата, оризовата арпа, шеќерната репка, маслодајната репка, сончогледот, месото, млекото и нивните преработки. Примената на референтната цена, секако, е врзана за производите кои имаат национално обележје и значаен финансиски девизен нето ефект. Палетата на производите ја сочинуваат тутунот и готовиот производ – цигари, виното, јагнешкото месо, овошјето, јаболкото, трпезното грозје, како и повеќе производи од градинарството.

Цената на прагот најтесно е врзана за земјоделските импути, со земјоделската механизација и со опремата.

Субвенциите за поттикнување на развојот на растителното и на сточарското производство треба да се вратат на нивото на годишното намалување од 2,4% и на обемот на извозот кој прима субвенции 1,4%.

Во областа на даночниот систем, треба да се подготви и да се имплементира унифициран данок на додадена вредност, данок на промет и другите фискални давачки. Реформата на фискалниот систем и на фискалната политика, согласно начелата на даночниот систем во ЕУ, е извршена. Воспоставени се фискален систем и фискална политика на територијата на Република Македонија, според принципите на единствениот фискален систем на ЕУ. Во него е определена алокативната неутралност. Даночното оптоварување е во корелација со економските можности. Овозможено е продолжување на пазарната мотивираност и јакнење на претприемништвото и на менаџментот. Обезбедена е спроведливост и транспарентност. Сепак, воспоставениот даночен систем, во практиката, покажа некои негативности кои имаат видливи импликации во развојот на земјоделството. Имајќи ги предвид спецификите на земјоделското производство, стапката на даноците врзани за земјоделската репродукција е сè уште висока. Клаузулата за најповластена нација дозволува, во рамките на единствениот даночен систем на нивото на ЕУ, да се намалат стапките и да се ублажи даночното оптоварување кај некои земјоделски производи. Тоа е особено важно кај репроматеријалите од увоз и производите кои имаат повисоки фази на финализација.

Основањето на Царинската унија заради елиминирање на царинските барери, прегледи и квантитативни ограничувања во Унијата, како и воспоставувањето заеднички (единствени) царински тарифи, ја обврзува Република Македонија да го приспособи царинскиот систем и да изврши реформи на царинските тарифи. На тој план, извршена е извесна корекција. Сепак, практиката потврдува дека, Република Македонија применува високи царински давачки. Увозните тарифи (стапки) се многу повисоки од стапките што ги применува Светската трговска организација. Кај пченицата, стапката е повисока од 15%, кај пченката 7%, кај говедското, живинското и свинското месо 9%, кај јајцата 35%, кај виното 33%, итн. Тие отстапуваат од принципите и од начелата на заедничката аграрна политика, од делот на царинската политика. Затоа, членувањето во ЕУ обврзува намалување на царинската стапка на минимум, со можност за укинување. Такви минимални царински стапки, Македонија применува во надвоборно-трговската размена со поранешните ЈУ Републики, со Бугарија, со Швајцарија, со Норвешка и со Исланд, согласно договорите за слободна трговија. Релаксираната царинска политика ги исклучува прелевманите како инструмент за усогласување на увозната со домицилната цена, односно, на светската, со извозната цена. Во тој контекст, потпишан е Договор за асоцијација и за стабилизација на Македонија со ЕУ. Таа обврзува слободен проток на земјоделски производи, без царина, на производи со прогресивно намалување на увозните царински стапки и на производи кои имаат квантитативни ограничувања, со намалена царинска стапка за период од три години (Анекс II и IV).

Република Македонија за приклучување во ЕУ, ќе мора да воведо во својот монетарен систем единствена валута – еврото – како платежно средство. Сите земјоделски производи, покрај цената изразена во денари, ќе ја содржат и цената изразена во евра. Што значи, ќе мора да примени монетарна компензација, односно паритет на цените и репрезентативни (централни) девизни курсеви. Разликата помеѓу денарот и еврото, како последица на девалвацијата или девалвацијата на националната валута, ќе мора да се надоместува со компензационен износ, односно со монетарна компензација на извозот на земјоделски производи. Износот на монетарната компензација, како интерна царинска ставка на увозот, и стимулацијата за извоз на земјоделски производи, бараат формирање посебен фонд за поддршка на земјоделството, составен од сопствени средства и од дел од средствата на европскиот фонд за гаранција и за насоки во земјоделството (FEOGA). Приспособувањето на монетарниот систем е долгорочен проект. Среднорочно, сосема е невозможно да се воспостави приспособена монетарна политика. Но таа треба да почне и да се подготвува за подолг рок.

Заедничкиот европски пазар стриктно ги почитува квалитативните перформанси на земјоделските производи. Станува збор за одредбите во врска со потеклото и со означувањето на производите, за санитарно-хигиенските, и за здравствено-безбедносните норми, како и за индустриско-техничките стандарди. Сите тие треба да се исполнат преку изготвувањето и реализацијата на правната регулатива преземена од ЕУ. Од сето тоа, најважни се прописите кои ја регулираат материјата во врска со квалитетот на производите.

Квалитетот на производите, кај нас, е пропишан со Законот за стандардизација. Во него се опфатени само елементите на квалитетот на производот во потесната смисла на зборот (хемискиот состав, физичките и органолептичките особини), додека микробиолошките особини, содржината на пестицидите, на тешките метали и на друго, се предмет на Законот за здравствената состојба на животните намирници и на предметите за општа употреба.

Стандардите пропишани со Законот за стандардизација имаат за цел создавање основа за развој на единствен пазар и отстранување на бариерите во прометот со стока во странство.

Стандардите и прописите претставуваат наједноставен вид вонцаринска заштита. Целта за излез на меѓународниот пазар со земјоделско-прехранбени производи може да се оствари само преку почитување на стандардите и на прописите на ЕУ. Притоа, не смее да се заборава фактот дека постојат некои типични производи чиј идентитет мора да се зачува. Оваа регулатива не е нова, нешто што прв пат треба да се испита и да се примени. Напротив, тенденцијата кон стандардизацијата во последниве години, како кај нас така и во другите земји, е изразена. Во таа насока, и во нашата Република се прават напори за приближување на стандардизацијата на земјоделско-прехранбените производи кон европските и кон светските прописи.

Правната регулатива за обработка на квалитетот на земјоделско-прехранбените производи, во последниве 30 години е опфатена со 29 правилници. Имено, единствениот пропис, објавен во 1957 година, со кој се регулираат условите за производство и промет на животните намирници, денес е претворен во 28 и уште во 10 прописи за начинот на земањето примероци за хемиско и за физичко испитување на одделни земјоделско-прехранбени производи или на група производи. Начинот на донесувањето на овие прописи е поврзан со донесувањето на истите или на слични прописи во другите земји или на меѓународни прописи или стандарди. Македонија треба да биде членка на многу меѓународни организации за стандардизација како што се: ISO, Codex alimentarius, ECE, OECD, а во поново време да се усогласи и со ЕУ која носи посебни прописи и директиви.

Нашата Република треба да пројави голем интерес за добра соработка со сите земји во светот, а особено за соработката со земјите во Европа и со соседните земји. Покрај увозот, кој и натаму продолжува во тие земји, треба да им се понудат и наши земјоделско-прехранбени производи. Тоа е особено значајно затоа што петнаесет европски земји почнуваат да ја спроведуваат заедничката национална програма за развој на прометот, во рамките на единствениот европски пазар. Практично, тоа значи дека, кај сите земји надвор од групацијата на ЕУ ќе настанат проблеми во врска со прометот со земјоделско-прехранбените производи. Затоа е потребно брзо приспособување на нашите прописи кон ЕУ, односно, кон меѓународните кои ги признава ЕУ. На прв поглед, тоа изгледа многу едноставно. Меѓутоа, тоа не е толку лесно. Тие прописи кои ги донесуваат петнаесет земји се однесуваат само на нив, а не и на земјите надвор од заедницата.

Нашите прописи се разликуваат од нив. Имаат различен пристап кон решавањето на одделни проблеми. Многу прашања ги решаваат преку едноставни директиви кои, кај нас, се решаваат преку различни закони на одделни ресори. Често е невозможно, со еден наш пропис, да се опфатат сите прашања по однос на квалитетот, цените, прометот и слично. Сето ова ја налага потребата од перманентно следење на документите од овие земји и потребата од точна информација, со кој наш акт може да се усогласи настанатата нивна промена. Сместувањето и усогласувањето на тие промени, особено е важно за производството во однос на квалитетот на понудата. Во тој поглед, постои добар Правилник за квалитетот на овошјето и на зеленчукот, во кој се дадени сите параметри за три квалитета (екстра, I и II), потоа Правилник за квалитетот на печурката и на производите од печурки, Правилник за квалитетот на месото од живина (усогласен со прописите на ЕСЕ). Исто така, постои и прифатен метод за испитување што ја насочува ISO (шест методи за испитување на месото и месните производи) итн. Сепак, во блиска перспектива, Македонија треба да ги подготви најосновните закони и подзаконски акти, и тоа:

1. Законодавство за ветерина, за растенијата и за исхраната на животните

а) Ветеринарно законодавство

- трговија со живи животни, семе, јајници и ембриони;
- трговија со животински производи;
- контролни мерки;
- маркетинг на животински производи;
- мерки кои покриваат повеќе од еден сектор;
- увоз од трети земји на живи животни и животински производи;
- систем за контрола и заштита;
- одгледување на стока и расни животни;
- благосостојба на животните.

б) Законодавство за заштитата на растенијата и за исхрана на животните

- семиња и приплоден материјал;
- растенија или растителни производи;
- исхрана на животните;
- производи за заштита на растенијата;
- резидуали од пестициди;
- права за различност на растенијата во заедницата;
- органско фармерство.

2. Земјоделски пазари

- јунешко и телешко месо, јагнешко месо и козјо месо;
- овошје и зеленчук;
- вино и вински преработки;
- свинско месо, живина и јајца.

3. Ефекти од интеграцијата

Приклучувањето на Република Македонија во ЕУ ќе предизвика значителни позитивни ефекти во земјоделскиот сектор. Тоа ќе се постигне преку целите на заедничкиот пазар и на заедничката политика, и преку поддршката на Фондот за гаранција и за насоки во земјоделството (FEOGA).

Заедничкиот пазар и заедничката политика овозможуваат:

- а) слободен проток на стока, капитал и работна сила;
- б) проширување на пазарот за пласман на земјоделски производи;
- в) можности за интензивна и зголемена понуда за извоз;
- г) оптимално искористување на националните компаративни предности за производство на конкурентни производи;
- д) збогатување на асортиманот за консумација, со поволни цени за домашните потрошувачи;
- ѓ) елиминирање на флукуацијата на цените и постигнување стабилност на пазарот итн.

Фондот за гаранција и за насоки во земјоделството овозможува:

- а) покривање на трошоците поврзани со интервенцијата на внатрешниот пазар со земјоделски производи, реституциите во извозот на светскиот пазар, помош во храна и со парични компензации;
- б) финансирање на реструктурирањето на земјоделското производство, активирање на неискористената површина, погодна за земјоделско производство, и поддршка на руралниот развој.

Заедничкиот пазар и заедничката политика претпочитаат отворени граници за трговија, со елиминирање на царинските давачки, на пречките или на браните во трговската размена и примена на субвенциите кои ја оневозможуваат конкуренцијата. Со тоа се постигнува премин кон либерализација на пазарите опфатени со Унијата.

Од аспект на земјоделството на Република Македонија, воведувањето целосна либерализација е можно, само тогаш кога, на домашниот пазар ќе се постигне рамнотежа во понудата и во побарувачката, како и продуктивноста, приближна на просечната светска продуктивноста. Сè додека, на домашниот пазар, не се добие степен на самозадоволување со основните примарни земјоделски производи, преговорите за асоцирање со ЕУ и со Светската трговска организација треба да бидат насочени кон реципрочна слободна трговија во рамките на „асиметричната“ либерализација што ја применува ЕУ¹, кон земјите со статус на асоцијативно членство.

Потребните реформи во аграрот, во однос на цените, субвенциите, даноците, монетарната политика и надворешнотрговскиот систем, треба да имаат, покрај домашна буџетска поддршка, и силна поддршка на Фондот за гаранција и за насоки во земјоделството. За да се постигне забрзан тренд во самозадоволувањето на земјоделски производи, просечна светска продуктивноста и отстранување на конкуренцијата, финансиската поддршка на ЕОГА треба да биде поврзана со производствената цена (трошоците) на производите кои се дефицитарни на домашниот пазар. Заложбата не излегува од принципите на заедничката аграрна политика и на традиционалната поддршка на агрокомплексот што ја дава ЕУ. ЕУ просечно годишно издвојува за поддршка на агрокомплексот околу 47% од вкупните буџетски средства, што изнесува 5.000 евра, просечно годишно, по производител².

Националната институционална поддршка на земјоделството треба да ги користи можностите на фискалните олеснувања, покривање на транспортните трошоци, доделување концесии итн. Заради стабилизација на пазарната цена, асоцирањето треба да се заснова врз принципите и елементите содржани во индикативната цена, интервентната цена и во цената на прагот, а во извозот, во дозвола и во материјална поддршка на рестициите.

Проширувањето на пазарот за пласман на земјоделското производство, истовремено, е предизвик за зголемена понуда и за интензивен извоз на производи кои може да ги апсорбира европскиот пазар. Предностите се согледуваат во пласман на зеленчук, овошје, вино, телешко и свинско месо,

¹Заедничкиот европски пазар е многу повеќе отворен за рамноправните членки на Унијата, отколку за асоцираните држави.

²Стратегија за извоз на Република Македонија. МАНУ, Скопје, 1999 година, стр.

на германскиот пазар, на јунешко, телешко, јагнешко и свинско месо во Италија и во Грција, на вино, овошје и зеленчук, во Холандија, Луксембург, Ирска и Данска, со гарантирани извозни цени кои содржат и просечен профит.

Широката лепенка примарни земјоделски производи и преработки на земјите-членки на ЕУ, согласно со статусот на најповластена нација³, значајно ќе го збогатат асортиманот на домашниот пазар со производи за репродукција со и готови производи за директна консумација. Поддршката што ја дава ЕУ, поврзана со пазарната цена, изразена во гарантираната извозна цена и во бесцаринскиот трансфер, им овозможува на земјоделството, на преработувачката индустрија и на домашните потрошувачи, да се снабдуваат со репроматеријали, со суровини и со намирници по „реални цени“, адекватни на материјалните можности и на платежната способност на потрошувачите.

Развиената и разгранетата индустрија, од делот на земјоделската механизација и опрема, репродукциониот материјал и производите наменети за исхрана на добитокот, во интеграциониот фокус, ќе понуди подобри услови за осовременување на производствената функција во земјоделството и за добивање на поголема продукција, по единица површина и по грло добиток.

Фондот за гаранција и за насоки во земјоделството, преку секцијата за гаранција, се очекува да ја потпомогне и да ја поддржи политиката на пазарот и на цените на земјоделските производи од Република Македонија. Поточно, средствата издвоени за гаранција, од страна на Фондот на ЕУ, ќе овозможат покривање на трошоците поврзани со интервенцијата на заедничкиот пазар со земјоделски производи, со реституциите во извозот на светскиот пазар, помош во храна и со парични компензации.

Фондот за гаранција и за насоки во земјоделството, преку секцијата за насоки, или за ориентација, се очекува, дел од средствата да ги намени за македонското земјоделство, за структурно поместување на земјоделската продукција. Фондот располага, годишно, со околу 20–25% од вкупните буџетски средства на Унијата. Тие понекогаш се многу поголеми и изнесуваат 50–65% од вкупните расходи на Унијата. Секцијата, исто така, има долгогодишна практика во финансирањето проекти и програми, не само во реструктурирање на земјоделското производство туку и во процесите на земјоделското окрупнување, во електрификација на селските населби, во изградбата на локални патишта, во преработувачките капацитети итн.

---

³Европската унија на асоцијативните членки од развиените земји и од земјите во развој, согласно клаузулата „најповластена нација“, им дава поголема материјална поддршка во производството и во извозот, во однос на членките со развиено стопанство.

Некои поголеми негативни ефекти во надворешниот промет поради влијанието на странската конкуренција, не треба да се очекува затоа што значаен дел од нецаринските брани веќе се преточени во повисока царинска стапка. Исто така, либерализиран е дел од увозот и е значајно намалена поддршката на земјоделското производство, како фундаменти на земјоделската политика.

Изнесените ефекти и загуби од интеграцијата на Република Македонија со ЕУ и СТО, се само претпоставки, засновани врз досегашните истражувања на ЕУ за практичните согледувања во врска со интеграцијата со неразвиените земји и со земјите во развој. Квантификацијата на полезностите и на негативните страни за земјоделството во Р. Македонија, од либерализацијата, е можна преку опсежни истражувања според аналитичкиот метод, а од протекционизмот, според методот на PSE (Producer Subsidy Equivalent) и CSE (Consumer Subsidy Equivalent), односно според еквивалентот на субвенционираниите производители и потрошувачите.

Република Македонија во рамките на слободната трговија, својата сигурност треба да ја темели и врз создавањето царинска унија со оние земји со кои има развиени надворешнотрговски односи. Тоа треба да се потенцира особено за оние земји кои произведуваат ист производ, со големи разлики во трошоците на производството.

4. Предмет и задачи

Поаѓајќи од значењето и од полезноста на интеграционите процеси во рамките на ЕУ, заложбите на Република Македонија треба да бидат насочени кон приспособување на економската политика кон принципите и кон стандардите на економската политика на Унијата. Во тој контекст, суштествено е конципирањето на аграрната политика во согласност со принципите, инструментите и мерките на заедничката аграрна политика на ЕУ.

Во глобални рамки, аграрната политика на Република Македонија треба да содржи:

- а) производствена политика;
- б) пазарна политика и политика на цени;
- в) структурно-рурална политика;
- г) агро-еколошка политика;
- д) социјална политика во земјоделството;
- ѓ) едукација во областа на земјоделството.

Содржината на потсистемите на аграрната политика треба да овозможи практична реализација што подразбира:

1. Зголемување на економската ефикасност на земјоделството, преку слободно дејствување на пазарните законитости, преку намалување на административното регулирање и на мешањето на државата во деловната економија и преку приспособување кон критериумите на светскиот пазар на земјоделски производи;
2. Воведување специјализација на стоковното производство, со производи кои ќе бидат афирмирани и конкурентни на светскиот пазар и вклучување во меѓународната трговија, во деловната соработка и во интеграционите процеси во светот;
3. Воведување современи научнотехнолошки решенија, знаења, информатички средства и стручни служби на село;
4. Интеграциони процеси, внатре, во приватниот земјоделски сектор;
5. Поголема употреба на природните ресурси во земјоделското производство и зачувување на агроеколошката рамнотежа;
6. Усогласување на правните акти со законодавството на ЕУ, во однос на ветеринарството, растенијата и исхраната на животните, нивната заштита и заедничкиот европски пазар од делот на земјоделството.

Производствената политика има задача да ја одржува тековната репродукција, квалитативно да ја подобрува и квантитативно да ја зголемува. Притоа, основна цел е постигнување на висок степен на задоволување со земјоделски производи на домашниот пазар и вишок на производи за интензивен извоз. За да се остварат овие цели и задачи, потребно е:

- деблокирање на приватната иницијатива;
- создавање современ приватен сектор;
- целосно завршување на процесот на приватизацијата на земјоделските комбинати и задруги;
- активирање на напуштените и на недоволно искористените производствени потенцијали во растителното и во сточарското производство;
- промена во производствената структура, согласно со реформите во производството на житата, во говедарството, во млечниот сектор и согласно со руралната политика на ЕУ, зацртана во Агенда 2000, и со пазарните потреби од готови производи, во свежа состојба;
- воведување современа механизација и опрема;
- примена на репроматеријали (семе, садници, ѓубрива и заштитни средства) кој обезбедуваат висока продукција на здрава и чиста храна;
- подобрување на расниот и пасминскиот состав на добиточниот фонд и на исхраната итн.

Покрај тоа, позитивно ќе се одразат програмите за агроеколошки истражувања, развојот на технолошки и на информатички центри, развојот на стручните служби за унапредување на приватното земјоделство во развојот и ефикасната примена на научноистражувачкиот процес во земјоделството.

Реализацијата на производствената политика и нејзината поддршка од ЕУ се обусловени од усогласувањето на домашното законодавство, со она на ЕУ. Потребни се бројни закони и правни акти кои треба да се подготват и имплементираат, а го опфаќаат ветеринарството, растителниот свет и исхраната на животните. Особено е важно законодавството во однос на заштитата на растенијата и исхраната на животните, како мерки за производство на здрава храна и чиста животна средина. Исто така, постојат повеќе законски прописи кои го регулираат прометот во однос на квалитетот, здравствената состојба, подготовката (сортирањето, пакувањето, калибрирањето, етикетањето итн.). Законодавството ги опфаќа сите видови меса и месни производи (јагнешко, телешко, јунешко, козјо, свинско и живинско), потоа јајцата, овошјето, зеленчукот, виното и винските преработки.

Потребно, е исто така, да се примени заштитна политика и институционална поддршка во следнава насока: а) укинување или, евентуално, определување на минимална царина кај готовите производи, наменети за исхраната, кај суровините и кај репроматеријалите што не се произведуваат во државата, или пак се произведуваат во недоволни количества, б) да се субвенционира увезената супстанција до нивото на реалната домашна пазарна цена и в) во извозот на готовите земјоделски производи да се применат реституции врзани за пазарната цена на извозот, или пак, да се обезбеди намалена царинска заштита од земјата увозничка.

Пазарната политика и политиката на цени е конститутивен дел на надворешнотрговската политика. Нејзиното приспособување треба да се темели врз клаузулата на најповластена нација што, од страна на ЕУ, ја добиваат земјите во развој. Тој принцип треба да овозможи:

- слободна трговија со земјите-членки на ЕУ и на СТО без царини и без брани;
- извоз на производи конкурентни на надворешниот пазар, поддржани со реституции;
- увоз на дефицитарни производи, репроматеријали, суровини и опрема, со пониски цени, субвенционирани од ЕУ;
- поддршка во приспособувањето на земјоделското производство кон европските и кон светските стандарди;
- структурно поместување на производствената функција, согласно со потребите, барањата и вкусот на потрошувачите во интегрираните простори и надвор од нив итн.

Пазарната политика треба да биде конструирана на тој начин што нема да прифаќа нелојална конкуренција, а ќе воспостави рамнотежа на надворешнотрговскиот биланс. За таа цел, потребно е:

- тарификација на нецаринските брани;
- намалување, со постапно укинување, на домашната поддршка на фармерите, на субвенциите и на увозните брани;
- дефинирање на потребниот увоз на опрема и на репроматеријали;
- заштита на земјоделството од непотребен увоз кој неоправдано го оптоварува надворешнотрговскиот биланс;
- примена на светските стандарди за квалитет;
- интензивен извоз на квалитетна и здрава стока;
- користење на системот на цени, на инструменти и на мерки на пазарната политика.

Политиката на надворешнотрговската размена на Република Македонија со ЕУ и со СТО го вклучува Договорот за примена на санитарните и на фитосанитарните мерки. Целта на овој Договор е да ги отстрани дискриминаторските мерки кои го ограничуваат пристапот кон пазарите поради неисполнување на санитарните и на фитосанитарните услови за увоз на производи во некои земји. Се претпочита прифаќањето и спроведувањето на меѓународните стандарди кои ги пропишуваат: FAO/WHO Codex Alimentarius Commission (за квалитетот на храната), Office International des epizooties (за здравствената состојба кај животните) и Меѓународната конвенција за заштита на растенијата (здравствена состојба кај растенијата и за растителниот карантин).

Во руралните области треба да се изврши проширување на содржината со еколошки и со рекреативни функции. Треба да се инкорпорираат заложбите на ЕУ во поглед на:

- воведување органско земјоделство;
- одржување семи-природни хабитати;
- одгледување алпски крави;
- промоција на системи од фарми со низок влог во помалку фаворизирани области, со висока природна вредност;
- воведување интегрирани еколошки аспекти, во рамките на заедничкиот европски пазар, со давање директни исплати, условени со провизии за животна средина; и
- координација на програмите итн.

Социјалната политика во земјоделството, содржински, треба да обезбеди сигурност и поголема поддршка кај земјоделските производители во стандардот и изедначување на условите за стопанисување во регионот. Големиот број индивидуални земјоделски стопанства во Република Македонија имаат потреба од едукација и следење на современите, технолошки, маркетиншки и менаџментски решенија и доктрини.

Технолошките решенија не дозволуваат употреба на елементи и на компоненти на нездрава и загадена храна. Силно е нагласена потребата од подобрување на квалитетот, асортиманот и подготовката на производството во однос на дизајнот, амбалажата, големината итн. Реализацијата на аграрната политика претпочита силна поддршка на домашните институции на системот, на субјектите поврзани со аграрниот сектор и поддршката на големите интегрирани системи во Европа и во светот.

Домашната институционална поддршка подразбира активно вклучување на институциите на системот и издвојување на посебни буџетски средства за поттикнување на развојот на земјоделството. Во поддршката, исклучително е важно вклучувањето на министерствата за економија, за земјоделство, за надворешни работи, за финансии, како на и институцијата задолжена за промоција на инвестициите, Комората, Заводот за стандардизација, советодавните служби и на образовните институции.

Исто така, потребни се квалитативни промени во содржината на основната дејност кај трговските претставништва, основани во странство, и кај Агро-берзата на земјоделско-прехранбените производи. Тие треба да бидат подготвени за прифаќање и за имплементација на современите производствени системи, на претприемништвото и на домашното производство.

За земјоделството во Република Македонија, исклучително значајна е поддршката на големите интегрирани системи во елиминирањето на проблемите поврзани со производството и со пласманот. Особен интерес треба да побудат принципите на ЕУ и СТО во одобрувањето концесии во надворешнотрговската размена и користењето на клаузулата на најповластена нација за земјите-членки, кои се во развој, како и користењето на средствата со кои располага Фондот за гаранција и за насоки во земјоделството. Средствата од Фондот можат да помогнат во регулирањето на пазарот и на цените и во спроведувањето на мерките на структуралната политика и руралниот развој, што е од суштествено значење за аграрната реформа и за просперитетот на земјоделството во целост.

IV. СТРАТЕГИЈА ЗА РАЗВОЈ НА ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО

1. Цели и опции на стратегијата за развој на земјоделството

1.1. Цели

Општите цели на долгорочниот развој на земјоделството се зацртани во Националната стратегија за економскиот развој на Република Македонија¹, и тие ги содржат и целите што се однесуваат и за среднорочниот развој на земјоделството:

- подобро искористување на човечките и природните ресурси и нивно зачувување (густината на население, земјоделското земјиште, водите и др.), со средна интензивност и ориентација кон постојано зголемување на конкурентноста на земјоделското производство;
- поцелосно задоволување на домашната побарувачка со ефтина и квалитетна храна и извоз на свежи земјоделски производи и нивни преработки преку прехранбената индустрија;
- обезбедување подобар и постабилен економски и социјален статус на земјоделските производители, гарантиран паритетен приход за надпросечните производители и поголема вработеност на младата популација.

Овие цели всушност се и цели на земјоделската политика на развојот.

Од општите цели треба да се извлечат стратешките цели кои би можеле да се остварат во рамките на петгодишниот среднорочен период.

1.2 Ойцши

Во цитираната долгорочна стратегија беа разгледани две опции за долгорочниот глобален развој. Едната како проекција на понови трендови во развојот на земјоделството во државата и другата како опција за развој според можни претпоставени промени во условите за развој во долгорочниот период на развој. Така беше постапено, бидејќи екстраполациите на досегашните трендови на развојот не покажуваа растеж. Тоа се поврзува главно со несоодветната примена на аграрната политика. Оттука, сличен пристап се предлага и при разработката на среднорочниот развој, бидејќи и понатаму трендовите не покажуваат растеж во постојните услови за развој на агрокомплексот од истите причини. Затоа, приложените графикони во студијата претставуваат само визуелна претстава во која насока ќе се движи производството ако продолжат неповолните услови за производство и проектираното производство до 2005 година не се изврши

---

¹ Национална стратегија за економскиот развој на Република Македонија, Развој и модернизација, МАНУ, Скопје, 1997.

врз нив, туку врз основа на претпоставката за можни промени во технологијата и финансиската поддршка на аграрната политика до 2005 година (што се гледа од приложените табели за билансното насочување на производството по производи).

Од друга страна како опции треба да се имаат предвид и опциите на аграрната политика во развојот на аграрот. Во таа смисла може да се забележат две опции:

а) опцијата на задржување на сегашната аграрна политика (без позначајни мерки за поттикнување на развојот на земјоделството) и

б) стратешката втемеленост на нови мерки на аграрната политика со која значајно ќе се поддржат целите на развојот, но усогласена со политиката на ЕУ и СТО и специфичностите на македонското земјоделство.

2. Стратешки цели, претпоставки и ограничувања

за развојот на земјоделството

Стратешките цели на среднорочниот развој мора да бидат сообразени со дадените стратешки претпоставки за дадената временска димензија, и тоа по однос на:

- а) *Промениите во аграрната структура.* Завршувањето со приватизацијата на земјоделските претпријатија и нивната консолидација како и одредено зголемување на земјишниот имот на индивидуалните стопанства (законска регулатива за минимална големина за земјишната парцела како основа за натамошно не ситнење на земјиштето, како и за формирање решенија за групно сопствеништво).
- б) *Финансирањето на развојот на селото и земјоделството.* За стабилно финансирање на развојот на земјоделството треба да се основа Фонд за поттикнување на развојот на земјоделството, во два дела, еден за финансирање на мерките на аграрната политика и друг за финансирање нови проекти преку отплатата на кредитите (од појаки кредитни линии за развој на земјоделството).
- в) *Системот на трговската и ценовна политика* треба да овозможува домашните производителни цени да ги одразуваат промените како на домашниот така и на светскиот пазар и во врска со тоа и соодветна заштита на домашното производство. Затоа, потребен е нов закон за поттикнување на развојот на земјоделството, во кој ќе бидат разработени потребните мерки усогласени со правилата на СТО и реформите на аграрната политика на ЕУ.
- г) Како други стратешки претпоставки за среднорочниот развој ќе бидат наведени и сите други среднорочни ограничувања, претпоставки и мерки предложени во другите делови на стратегијата за среднорочниот развој. Меѓутоа, среднорочната стратегија не ќе може

- да ја замени улогата и на потребата од изработување на регионални развојни програми и проекти за развој на земјоделството во државата.
- д) Претпоставките и ограничувањата се разработуваат и по одделни билансни насочувања на растот на земјоделското производство до крајот на 2005 година.
- е) При проектирањето на растот на производството до 2005 година не се земени предвид економските нарушувања поради појави на нестабилност од безбедносни причини за државата.

3. Развој на растителното производство

Во следните пет години не можат да се очекуваат покрупни промени во вкупниот обем на земјоделската површина, ниту пак посериозни поместувања помеѓу обработливите површини и пасиштата (таб. 19/2).

Во 2005 година треба да се смета на 1.280.000 ха земјоделска површина, што е помалку од тоа во 1999 година за 4.000 ха, бидејќи сметаме дека треба да започне трансформација на неплодните земјоделски површини, согласно со Просторниот план на Република Македонија. Така, во 2005 година се очекува намалување на обработливата површина за 3.000 ха, а на пасиштата за 1.000 ха.

Очекуваното користење на земјоделската и обработливата површина во 2005 година кај земјоделските претпријатија (таб. 20/2) внесува недоразбирање поради вклучување на капацитетите од таканаречената „останато неорганизирано општествено земјиште“. Затоа, збирот на податоците за изминатиот период во табелите 19/2 и 20/2 не се усогласени. Во табела 19/2 се сите капацитети (вкупната површина), а во таб. 20/2 само површините по „сектори“.

Вкупното користење на обработливата површина претставува поместување кон поинтензивно производство, бидејќи се зголемуваат насадите под овошни градини и лозја, а се очекува намалување на ливадите. Учесството на насадите во обработлива површина се зголемува од 7,1% на 8,1%.

3.1. Развој на полјоделството

Користење на ораници и бавчи

Ораниците и бавчите се предвидени на 527.000 ха што претставува намалување за 1,2% во однос на 1999 година (таб. 22/2), од тоа пак предвидено е зголемување на засеаните површини (375.000 ќе се засеат, а незасеани и угари ќе останат 152.000 ха).

Ваквото планирање се базира на претпоставката дека ќе се направат напори да се создаде поголема мотивираност за земјоделско производство со различни мерки и инструменти како што е формирањето на фонд за поддршка на земјоделството. Донесување на Законот за формирање на Фондот

и Закон за поддршка на земјоделското производство се во завршна фаза на изработка и ќе стапат во сила наредната година. Исто така, се очекува поголема активност во обезбедувањето на инвестиции за осовременување на механизацијата и за проширување и изградба на преработувачките капацитети, што ќе предизвика потреба од проширување на суровинската база (сончогледот, шеќерната репа, градинарските култури).

Житата и понатаму ќе имаат далеку највисоко учество во засеаните површини, со 60%, или 225.000 ха, наспроти сегашните 219.000 ха, но со сегашно учество од 61%, а просечно за последните пет години со 62%. Согласно определбата за поголемо задоволување на домашната потрошувачка на жита за човечка исхрана и за добиточно производство, житата добиваат зголемена површина. Согласно со потребите за задоволување на домашната преработувачка индустрија зголемени се и површините под индустриски култури. Исто така, зголемени се и површините под фуражни култури, за да се обезбеди поголем добиточен фонд и супституција на дел на увозот на млеко, на месо и на преработките од млеко и месо. Таквото предвидување овозможува да се зголемат површините под градинарски култури за 1.000 ха, на индустриските култури за 2.000 ха, а на фуражните култури за 8.000 ха во однос на 1999 година.

Со предвидувањето во 2005 година се очекува посеаните површини да учествуваат во ораници и бавчи со 71% (1999 – 67%), а во непосеани – угари и расадници, со 29% (1999 – 33%).

Во структурата пак, на посеаните површини, житата учествуваат со 60%, индустриските и фуражните култури со по 12%, градинарските култури со 16% (таб. 23/2).

Сеидбена структура

Сеидбената структура е набљудувана преку зафатените површини на 27 нивски и градинарски култури, а врз истата основа е изведено и предвидувањето (таб. 24/2). Најнапред беше предвидена површина по групи култури (жита, индустриски, градинарски и фуражни), а потоа во групите предвидувања на површините за секоја култура. Приказот на состојбата е по „сектори“, меѓутоа предвидувањето се однесува на вкупната површина на земјоделските претпријатија и на индивидуалните земјоделски стопанства.

Кај житните култури се настојуваше, колку што е можно, да се зголемат површините под пченка (заради добиточна исхрана), во споредба со 1999 година, додека за другите жита е запазена големината на површините, речиси исто како и во 1999 година, бидејќи вкупната површина под жита е ограничена на 225.000 ха.

Кај индустриските култури се оценува потребата површините под тутун да се стабилизираат на околу 25.000 ха (што ќе обезбеди производство што може да се продаде на светскиот пазар), за шеќерната репа да се ангажира површина од околу 3.000 ха, што би можело да овозможи

приближно задоволување на капацитетите на Битолската фабрика за шеќер, како и зголемување на површините под сончоглед, со предвидување на 15.000 ха, што би овозможило суровина и приближно задоволување на потребите за релативно големите (од скоро изградени) капацитети. Вкупната предвидена површина под индустриски култури овозможува да се заокружи производството на индустриски пипер на 1.500 ха и на афионово семе на 500 ха, за што постојат поволни услови и изградени капацитети за финализација.

Градинарските култури се програмирани на приближно истата површина како и досега. И овде не се можни покрупни прегрупирања, односно радикални промени на планираните површини кај одделни култури. Интенциите треба да бидат да се стабилизираат површините и да нема големи осцилации по години. Малку ќе се зголемат и површините под пиперки, домати, грав и компири. Очекуваме дека сегашното производство на тикви, за што официјално статистиката нема информација, ќе може да се евидентира, и ќе се шири, за која цел во 2005 година предвидуваме ангажирање на 2.000 ха, бидејќи станува збор за многу баран производ на светскиот пазар.

Површините за фуражни култури се зголемени, што овозможува да се планираат зголемените површини кај речиси сите фуражни култури, а особено кај луцерката, детелината и крмната пченка, како основни култури за исхрана на преживните животни. Сметаме дека има услови и површини што ќе бидат наводнувани да се ангажираат: за луцерка приближно 7.000 ха поголема површина, за пченка околу 2.000 ха, за зголемени површини за добиточна репа – 500 ха и т.н.

Приноси на полјоделското производство

Предвидувањето на приносите поаѓа од фактот што периодот до 2005 година е релативно кус, па не можат да се очекуваат многу поголеми приноси од тие, постигнати во 1999 година и пред тоа. Сметаме дека приносите можат да се стабилизираат и да се остварат (реално) со околу 10–15% повисок принос, што е во границите на оние приноси што во изминатиот петгодишен период веќе биле постигнати. Стабилизирањето на приносите може да се очекува согласно настојувањето да се промени на подобро аграрната политика, односно да се обезбеди поддршка на земјоделството, да се усогласат пазарните цени помеѓу импутите и производите од агрокомплексот и др. Тоа може да доведе до поголема заинтересираност на земјоделските производители за примена на посоодветна технологија и методи во производството. Предвидувањето се однесува на просечните приноси од двата „сектори“, бидејќи до 2005 година ќе се намалуваат разликите помеѓу земјоделските претпријатија и индивидуалните земјоделски стопанства како во поседувањето на капацитетите така и во технологијата на производството.

Вкуќно пољоделско производство

Како резултат на предвиденото ангажирање на површините и предвидените приноси на културите е предвидено (пресметано) и очекуваното вкупно производство (таб. 27/2).

Очекуваното производство во 2005 година кај житните култури е во границите на веќе остварените максимални количини на продукција во изминатите пет години, освен кај пченката и оризот, каде очекуваното производство е поголемо од најголемото остварено во 1995 година, кај пченката за 84.000 тони, а кај оризот (според оствареното во 1997 година) за 400 тони. Ваква продукција од пченката може да се очекува, доколку максимално се искористат условите што овозможуваат постигнување на задоволителни приноси во Пелагонија, Полог, Скопско, Кумановско и на други подрачја. Без зголемување на домашна продукција на протеинската храна, не може да се очекува зголемување на добиточниот фонд и зголемување на домашното производство на млеко, месо, јајца и др.

Релативно поголема продукција од сегашната се очекува кај сите индустриски култури, а особено кај шеќерната репа, сончогледот и индустрискиот пипер. Целта на проектираните површини за индустриски култури, заедно со предвидените реални приноси беше, да се овозможи повисок степен на задоволување на индустриските капацитети, односно супституција на увозот на масло и шеќер, а извоз на тутун, индустриски пипер и афионско семе.

Кај градинарските култури настојувањето беше да се зголеми продукцијата кај главните култури како што се: компирот, гравот, доматиите и пиперките, но исто така важни се и кромидот и бостанот. Така, кај компирот се очекува зголемено производство од над 25% во однос на 1999 година, кај доматиите повеќе од 35%, кај пиперките близу 40% и т.н. Зголеменото производство на градинарските култури ќе овозможи соодветна суровина за конзервната индустрија, но и поквалитетно снабдување на пазарот со свежи производи, супституција на увозот на компири, извоз на некои свежи производи во соседните држави и т.н.

Кај фуражните култури во споредба со 1999 година е предвидено и очекувано релативно големо производство. Така, се очекува силно зголемено производство на протеинска храна. Очекуваното зголемено производство на кабастрата и сочна храна може да придонесе да се подобри задоволувањето на побарувачката со добиточни производи од домашно производство и да се супституира поголем дел од увозот на протеинска храна (често се увезува и сено) и увозот на добиточни производи (особено на месо).

3.2. Билансно насочување на расширителното производство

За понагледно претставување на понудата на пазарот и на потрошувачката направивме прегледи во вид на биланси за десетина

растителни производи (култури) од кои можат да се видат, количински, покрај капацитетот, производството, увозот и извозот, уште и расходите за разни цели, степенот на задоволување на потребите на државата и др. (таб. 71–80).

Табела 71 – Биланс на понудајта и побарувачкајта на пченицајта

Показател	1996	1997	1998	2001	2005
Површина (000 ха)	118	115	114	114	115
Принос (кг/ха)	2.292	2.549	2.961	3.000	3.000
Производство (тони)	269.303	293.762	336.562	342.000	345.000
Увоз (тони)	58.881	156.976	163.172	39.560	45.340
Извоз (тони)	–	–	–	–	–
На располагање (тони)	328.184	450.738	499.734	381.560	390.340
Користење					
– за семе (тони)	29.500	28.750	28.500	28.500	28.750
– за добит.исхрана (тони)	33.200	36.200	40.200	17.100	17.250
– загуби (тони)	4.266	5.859	6.496	6.840	6.900
– за човечка исхра. (кг/жител)	137,1	190,2	211,2	160	160
Самозадоволување (%)	82,0	65,0	67,0	89,6	88,4

Познат е проблемот во стручните кругови дека долги години Република Македонија е зависна од увоз на пченица. За тоа може да се обвинува индолентноста на сите бивши влади, бидејќи не се преземени доволно ефикасни мерки производството да се зголеми преку мало зголемување на површините и, исто така, преку мало зголемување на приносите. Билансот покажува дека може, во скоро време, уште во овој период, до 2005 година, домашното производство да се доближи до 90–95% од потребите. Меѓутоа, за таа цел е потребно мало поттикнување, а не запоставување и на единствената обврска кон производителите – родот да им се исплати навреме и да се примени методот на заштитна цена.

Табела 72 – Биланс на понудајта и побарувачкајта на пченкајта

Показател	1996	1997	1998	2001	2005
Површина (ха)	42.000	40.000	39.000	43.000	50.000
Принос (кг/ха)	3.388	3.910	3.593	4.000	5.000
Производство (тони)	142.421	157.234	140.949	172.000	250.000
Увоз (тони)	22.458	89.438	54.598	39.700	10.500
На располагање (тони)	164.879	246.672	195.547	211.700	260.500
Користење:					
– за семе (тони)	1.680	1.600	1.560	1.720	2.000
– загуби (тони)	3.296	4.933	3.911	4.234	5.420
– за доб.исхрана (тони)	159.903	240.139	190.086	205.746	253.080
Самозадоволување (%)	86	64	72	81	96

Како континентална култура, пченката за да обезбеди задоволителни приноси бара релативно повисока воздушна влажност како и соодветно наводнување. Во Република Македонија поволни услови со повисока релативна влажност на воздухот има во ограничени региони, а не на целата територија.

Меѓутоа, како што покажува билансот, до 2005 година постои можност да се обезбедат речиси задоволувачки количини за домашната потрошувачка на пченка. Се разбира, доколку се обезбеди, годишно да се несеат околу 50.000 ха површина со високоприносни сорти, кои ќе даваат годишен принос од околу 5.000 кг/ха. Така би се добила вкупна продукција од околу 250.000 тони пченка, што според досегашните највисоки потреби би било доволно да се задоволат истите, со повеќе од 95%.

Табела 73 – Биланс на ѓонуда и ѓобарувачка на оризоѓ

Показател	1996	1997	1998	2001	2005
Површина (ха)	4.156	5.261	4.468	4.500	5.000
Принос (кг/ха)	5.359	4.676	5.072	4.900	5.000
Производство (тони)	22.274	24.600	22.663	22.050	25.000
Увоз (тони)	1.000	12	-	-	-
Извоз (тони)	989	2.783	6.624	2.500	2.760
На располагање (тони)	22.285	21.829	16.039	19.543	22.240
Користење:					
- за семе (тони)	748	947	804	810	900
- загуби (тони)	232	246	227	220	250
- за човечка исхрана (кг/жител)	11	10	8	9	10
Самозадоволување (%)	97	113	141	113	112

Производство на оризот кај нас во последно време се проблематизира поради недостиг на вода. Мислиме дека околу 5.000 ха би бил оптимален обем на застапени површини во кои спаѓаат вистинските оризови полиња во Кочанско, Виничко и Штипско. Со тој обем на површини и при релативно задоволителен (но постојан) принос од околу 5.000 килограми по 1 ха, може да се остваруваат околу 25.000 тони годишна продукција. Од таа продукција, при планирана релативно голема потрошувачка по жител, Република Македонија (со производство) ја надминува својата потреба за околу 20%, што би се ориентирало за извоз. За таа цел ќе треба да се воведат сорти кои можат да конкурираат на квалитетните италјански и кинески сорти конкуренти и на нашиот пазар.

Табела 74 – Биланс на тунуда и побарувачка на тунунои

Показател	1996	1997	1998	2001	2005
Површина (ха)	11.734	19.296	25.001	22.000	25.000
Принос (кг/ха)	1.313	1.312	1.309	1.350	1.400
Производство (тони)	15.412	25.308	32.746	29.700	35.000
Увоз (тони)	5.446	4.528	5.670	5.600	5.700
Извоз (тони)	11.234	19.286	27.166	23.956	28.934
На располагање (тони)	9.624	10.550	11.250	11.344	11.766
Користење:					
- загуби (кг)	625	895	1.152	1.059	1.221
Се паѓа по жител (кг)	4,6	4,8	5,0	5,0	5,0
Самозадоволување (%)	160	240	344	382	336

Производството на тутун се одликува со силно изразени разлики по години, и по обем на површини, и по обем на вкупно производство. Исто така, тоа се одликува и со чести кризи на светскиот пазар, што предизвикуваат преклопување на залихите на ферментираниот тутун (што е предмет на нашиов биланс) за повеќе години. Поради тоа при билансирањето користевме и податоци по реколти во однос на увозот и извозот и за домашната потрошувачка, која се изразува во потрошена суровина за производство на цигари.

Нашето предвидување за билансот во 2005 година се базира на релативна стабилизација на домашниот пазар, со давање на определени можности откупот да се поедностави, а откупната цена да се стабилизира, за да нема брзи промени по години кај производителите во производната ориентација. Кога таа стабилизација на обемот би се движела околу 35000 тони годишно производство, би можеле, покрај увозот на околу 6000 тони, да извезуваме по околу 22.000 тони ферментиран тутун годишно, што ќе обезбеди висок ефект на девизни средства.

Табела 75 – Биланс на ѝонуда и ѝобарувачка на сончоѓлед

Показател	1996	1997	1998	2001	2005
Површина (ха)	16.501	13.196	12.522	13.000	15.000
Принос (кг/ха)	1.248	1.129	1.050	1.350	1.500
Производство (тони)	20.586	14.902	13.148	17.550	22.500
Увоз 000 (тони)	-	-	-	-	-
Извоз 000 (тони)	-	-	-	-	-
На располагање (тони)	20.586	14.902	13.148	17.550	22.500
Сончоѓледово масло					
Вкупно на располагање	26.586	17.169	24.084	28.790	40.070
– од сопст.суров. (тони)	6.793	4.918	4.339	5.792	7.425
Принос од соп.суров. (т/ха)	0,41	0,37	0,35	0,44	0,50
Процент на масло	32,9	33,0	32,9	33,0	33,0
Увоз масло и суров. во масло (тони)	19.793	12.251	19.745	22.998	32.645
кг/жител	21,0	16,7	19,2	25,2	34,5
Самозадоволување од сопств. суровини (%)	26	29	18	20	19

Билансот кај сончоѓледот покажува многу неповолни односи во смисла на можностите за задоволување на нашите потреби. Навистина, овде се работи за биланс на сончоѓледот, односно за сончоѓледово масло, но треба да се има во предвид дека другите видови масла, што можеби се среќаваат на пазарот имаат, апсолутно маргинално значење во однос на сончоѓледовото. Оваа констатација се однесува како на маслото од маслена репа (за која цел репката се одгледува и кај нас), така и на пченкарното и на маслиновото масло.

Пред повеќе години маслената репа беше застапена на поголема површина, меѓутоа сега површините се толку намалени што и статистиката веќе не ја регистрира оваа култура.

Така, до 2005 година не постојат објективни можности да се направи нешто позабележливо во однос на процентот на задоволување на домашниот пазар со сончоѓледовото масло, па мора да се смета на увоз на сурово масло или на сончоѓлед (пред сè се увезува сурово масло).

Билансот покажува дека во 2005 година обемот на површините може да се зголеми за близу 60% во однос на просекот 1996–1999 година, како и да се зголеми обемот на производството на сончоѓлед за над 40% (исто така во однос на тригодишен просек), но ако се очекува зголемување на потрошувачката, како израз на подобар стандард тогаш задоволувањето со

домашната суровина пак нема да биде повеќе од околу 20%. Можеби во далечна перспектива ќе се ршири асортиманот на маслодајните култури, зашто за сончогледот нема повеќе простор, па може да се врати маслената репа, да се освои производството на соја во интензивните реони со повисока релативна влажност, да се воведат маслодајната култура „шафраника“, која покажува добри резултати на опитните парцели, а може да се очекува и поголема супституција на сончогледово масло со масло од маслинка кога и кај нас ќе стасаат насадите на род од Валандовско и Гевгелиско, заедно со фабрики или линија за цедење на масло од маслинка и т.н.

Табела 76 – Биланс на ѓонуда и ѓобарувачка на шеќерна реѓа

Показател	1996	1997	1998	2001	2005
Површина (ха)	1.998	2.180	1.784	2.300	3.000
Принос (тони/ха)	39,2	33,1	32,6	33,0	35,0
Производство (тони)	78.278	72.249	58.090	75.900	10.5000
Увоз (тони)	7.052	–	–	–	–
На располагање (тони)	85.330	72.249	58.090	75.900	10.5000
Шеќер					
Вкупно на располагање (т)	59.666	29.978	30.950	31.495	34.360
– од сопствена суровина (т)	10.176	9.392	7.551	9.867	13.650
Принос од сопствена суровина (т/ха)	5,09	4,31	4,23	4,30	4,60
Увоз на шеќер и суров. во шеќер (т)	49.490	20.586	23.399	21.628	20.710
кг/жител	34,0	27,9	31,7	35,0	40,0
Самозадоволување од соп. суров. (%)	17	31	24	31	40

Билансот кај шеќерната репа исто како и кај сончогледот покажува лоши резултати и недоволно оптимистички можности за нивно подобрување во иднина. Како континентална култура не можеше во Република Македонија (по изградба на фабриката) да се прошири на задоволителен обем на површина за да може да ги задоволи во поголем степен потребите на Република Македонија. Така, тоа задоволување не може да достигне ни 50%. Предвидувањето на поголемо ширење на шеќерната репа од 2.500 до 3.000 ха би било необјективно, бидејќи досега, и покрај различните мерки на фабриката за шеќер, истите остануваат на ниво од околу 2000 ха.

Сметаме дека за да се задоволат околу 60% од домашните потреби, поекономично е да се увезе суров или рафиниран шеќер (кои се поевтини на светските берзи), отколку да се прават обиди за зафаќање на површини на кои можат да се произведат подоходовни култури, специфични за нашето подрачје.

И покрај предвиденото зголемување на површините и приносите, крајните ефекти во однос на задоволување на домашните потреби не се задоволителни, бидејќи реално се очекува релативно зголемување на сите видови потрошувачки.

Табела 77 – Биланс на ѝонуда и ѝобарувачка на домати

Показател	1996	1997	1998	2001	2005
Површина (ха)	8.706	6.946	6.727	7.200	8.000
Принос (кг/ха)	16.782	16.776	18.687	20.000	22.000
Производство (тони)	146.103	116.527	125.705	144.000	176.000
Увоз (тони)	712	975	365	1000	2.000
Извоз (тони)	15.205	16.994	15.211	20.552	28.135
На располагање (тони)	131.610	100.508	110.859	124.448	149.865
Користење:					
– загуби (тони)	13.160	10.051	11.086	11.314	12.780
– за човечка исхрана кг/жител	60	45	50	55	65
Самозадоволување (%)	111	116	113	116	117

Доматите се предност на македонското градинарство не само заради природните предности, туку и заради традицијата и умешноста на производителите. Нивното ширење (по површини) е ограничено пред се заради потребите од наводнување, а потоа и конкуренцијата на голем број градинарски култури кои имаат слични природни и економски барања за производство. Затоа, во 2005 година не може да се очекува поголема површина под домати од 8.000 ха. Сигурно е дека ќе дојде до интензивирање на производството со ширењето на затворените простори (пред сè на фолиите) така што се очекува зголемен принос за 3–4 тони по ха. Така зголеменото вкупно производство, до близу 180.000 тони, во 2005 година ќе ги надмине потребите за околу 30%, но со ориентација, поголеми количини да се преработат во високофинални производи (кечап, сок, учество во подготвување на супи, готови јадења и сл.), а помалку во извоз на плодови.

Табела 78 – Биланс на ѝонуда и ѝобарувачка на ѝијерки

Показател	1996	1997	1998	2001	2005
Површина (ха)	8.611	7.949	7.681	8.000	9.000
Принос (кг/ха)	14.030	12.582	14.403	15.000	18.000
Производство (тони)	120.813	99.985	110.631	120.000	162.000
Увоз (тони)	2.108	2.348	347	–	–
Извоз (тони)	8.010	13.220	22.646	27.480	66.035
На располагање (тони)	114.911	89.113	88.332	92.520	95.965
Користење					
– загуби (тони)	9.193	7.130	7.066	7.402	7.677
За човечка исхрана (кг/жител)	53,3	41,4	40,4	41,4	41,9
Самозадоволување (%)	105	112	125	130	169

Пиперките се важен производ за македонските земјоделци од причини слични како и за доматиите. Простор за поголема експанзија на површините во иднина нема и сметаме дека околу 9.000 ха површина под пиперки е реално предвидување. Меѓутоа, има простор за подобрување на сортниот асортиман и на технологијата, за да се достигне принос од околу 18000 килограми по ха. Ако се постигнат овие параметри, во 2005 година може да се очекува зголемено производство, кое би било поголемо од домашните потреби за над 70%, што ќе обезбеди речиси 70.000 тони извозен вишок.

Табела 79 – Биланс на ѓонуда и побарувачка на јаболка

Показател	1996	1997	1998	2001	2005
Број родни стебла(000)	2.544	3.038	3.138	3.120	3.540
Принос по стебло (кг)	26	25	20	26	34
Вкупно производство (тони)	65.399	76.602	61.663	81.120	120.360
Увоз (тони)	-	-	850	-	-
Извоз (тони)	35.622	40.399	19.055	37.980	71.929
На располагање (тони)	29.777	36.203	43.498	43.140	48.431
Користење:					
- загуби (тони)	1.489	1.810	2.135	2.157	2.411
За човечка исхрана (кг/жител)	14,3	17,2	20,2	20	22
Самозадоволување (%)	220	212	142	188	167

Јаболкото за Македонија е важен производ, зашто добрите услови во определени подрачја обезбедуваат доста висок квалитет. Не е случајно што од дамнина се подигнати насади кои даваат производство за над два пати поголемо од домашните потреби на свежи јаболки.

Неразвиената преработка на овошје не може да ги прифати сите пазарни вишоци па со години наназад, а и денес, производителите имаат проблеми со реализацијата на родот. Извозната ориентација е единствен излез, но често пати изостанува целосниот пласман на јаболката. Добра мерка е да се условува увозот на јужно овошје со извозот на јаболка, па кога таа мерка би се почитувала, не би имало проблем со извозот на јаболката.

Во периодот до 2005 година се смета на релативно мало зголемување на родните насади но при принос од 34 кг/стебло, ќе се очекува продукција од 120.000 тони, што при потрошувачка од 22 кг по жител, овозможува и извоз од 70.000 тони.

Табела 80 – Биланс на џонуда и џобарувачка на грозје

Показател	1996	1997	1998	2001	2005
Родни лозја (ха)	27.254	27.300	27.257	27.500	27.800
Принос (кг/ха)	7.871	9.464	8.936	9.000	13.458
Вкупно производ. (тони)	214.513	258.360	243.567	247.500	374.140
Увоз (тони)	-	444	461	-	-
Домашна потр. трп. гроз. (т)	17.252	13.580	11.256	12.306	14.455
Извоз (тони)	12.166	19.790	12.640	15.120	75.000
Преработено грозје за вино (т)	185.095	225.434	220.132	220.074	284.685
Вино					
Производство (000 л)	101.030	95.800	122.710	144.828	154.100
Принос вино (л/ха)	3707	3509	4502	6266	5543
Увоз (000 л)	2140	923	-	-	-
Извоз 000 л.	71414	65310	102576	103688	107702
Користење 000 л.	31756	31413	20,132	41140	46398
Литри по жител	16,0	15,7	10,0	20,0	22,0
Самозадоволување %	318	305	609	352	332

Лозарството, а уште повеќе винарството, има особено значење за Македонија, бидејќи со него се овозможува користење на природните предности за создавање сериозни извозни континенти и на грозје, но особено на вино, преку кои македонското земјоделство може да биде препознавано на светскиот пазар.

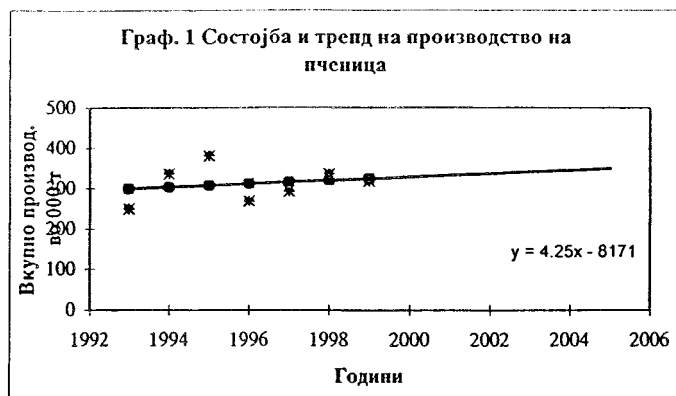
Во наредните години се очекува систематски да се зголемат површините под лозови насади, така што во 2005 година ќе има близу 28.000 ха родни лозја или вкупно 31.000 ха. Очигледно е дека лозарството, по обем на површини се враќа на позициите од пред 10–15 години, но сега со поквалитетен асортиман и со поголемо учество на вински сорти.

Билансот покажува дека, ако во 2005 година се постигне производство на грозје од околу 370 милиони килограми и вино од околу 150 милиони литри, може да се извезе повеќе од 70 милиони килограми грозје и 110 милиони литри вино. Притоа, производството на вино за 3,32 пати ги надминува потребите, сметајќи по 22 литра на секој жител на Македонија годишно.

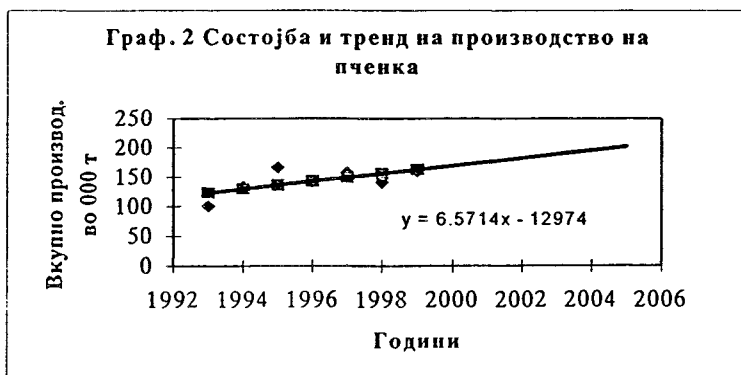
Графичкиот приказ на движењето на домашното производство и очекуваните тенденции за 2005 година, врз основа на екстраполација на трендовите, кај поважните десетина култури покажуваат дека се очекува пораст кај поголем број култури (граф. 1–10).

Кај џченицајта има движења со благ пораст, како резултат на релативно малите колебања по години досега. Движењата од 1992 до 1999 година се во границите од 250.000 до 380.000 тони но најчесто вкупната продукција се движи околу средната вредност од околу 300.000 тони. Со остварувањето

на производството од околу 350.000 тони пченица годишно, би можело да се обезбеди задоволување на домашните потреби со околу 90%, што сериозно би го подобрило увозно-извозниот биланс на агрокомплексот.

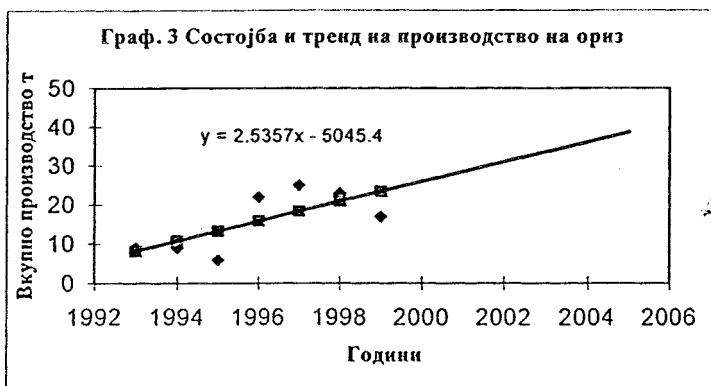

Кај ѓченкаџа. Графичкиот приказ покажува дека има изразена тенденција за пораст, особено во последните години, зашто по осамостојувањето на Република Македонија се проблематизираше (а и денес е тоа сериозен проблем) снабдувањето на македонскиот пазар со пченка (и воопшто со протеинска храна), поради што се зголеми домашното производство, главно врз основа на зголемен обем на површини. Очекуваме дека тенденциите ќе продолжат и дека ќе се зголемува годишната продукција врз база и на зголемени приноси, поради воведување на нови високородни сорти, повисока технологија и сл. па во 2005 година може да се очекува производство од околу 250.000 тони.

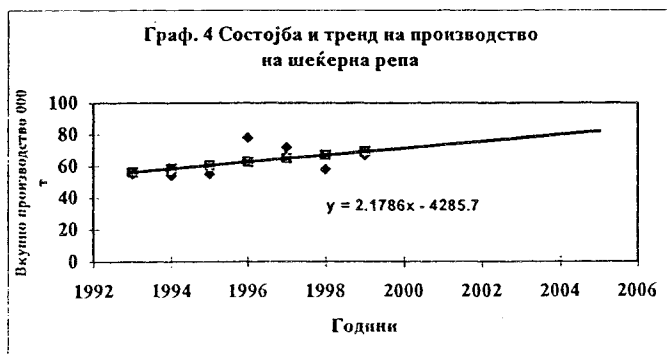

Кај оризот, проблемите со недостиг на вода во оризопроизводството кога силно се намалени и површините и производството, се поклопува со почетниот период на нашето истражување (почетокот на деведесеттите години). Состојбата се подобри по 1996 година кога нагло се зголеми

вкупната годишна продукција и до крајот на деведесеттите има релативно благи колебања со тенденција на пораст, кој реално, кон 2005 година не би можел да биде поголем од околу 25.000 тони ориз годишно. Очекуваме дека на површините под ориз ќе вршат притисок потребите да се шири крмната база за сточарството, преку пченката, луцерката, добиточната репа и др., кои се одгледуваат на наводнувани површини, се разбира во границите на економичноста, која секако ќе биде повисока преку производството на млеко и месо отколку на ориз.

Кај шеќернајта репа. Шеќерната репа е една од важните дефицитарни култури за домашната потрошувачка на шеќер. Познато е дека речиси никогаш не сме успеале со примарното производство да ја обезбедиме со суровини единствената фабрика за шеќер, туку секогаш или увезувала суров шеќер или работела со 30–40 % од изградениот капацитет. Перспективата изгледаше подобра кога фабриката и површините на Битолскиот комбинат „Пелагонија“ беа во иста фирма (ЗИК Пелагонија), меѓутоа по дезинтеграцијата, обезбедувањето на суровината стана сосема проблематично. Тенденциите според графичкиот приказ, се кон пораст на вкупното производство на шеќерна репа.

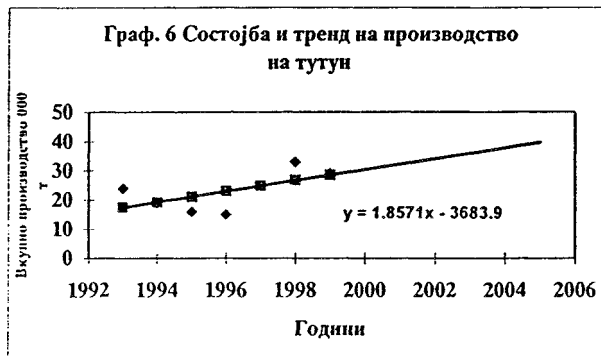

Кај сончоꝑледо̄и. Движењето на трендот на вкупното производство е многу неповолен, што се гледа и од графиконот. Интересот за производство на сончоꝑлед опаѓа, сигурно поради ниската цена, но и поради увозот на сурово масло, на готово масло и на ориентацијата на потрошувачите кон маслиново, пченкарно и др. масла. Сепак, сметаме дека преработувачите на сончоꝑлед (сега веќе има неколку фабрики за рафиниран сончоꝑлед и неколку мали работилници за ладно цедење на сончоꝑледово масло) можат да воспостават посигурни односи од заемен интерес со производителите на сончоꝑлед и да обезбедат производство на суровина за 20.000 до 25.000 тони сончоꝑледово масло до 2005 година.

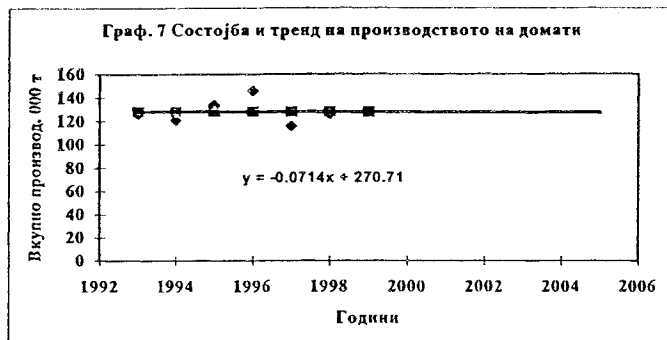

Кај тупунот, и покрај релативно големите промени на обемот на производството во последната деценија, трендот покажува позитивно движење и пораст, кој се совпаѓа со нашите предвидувања, во 2005 година да се произведе околу 35.000 тони тутун.

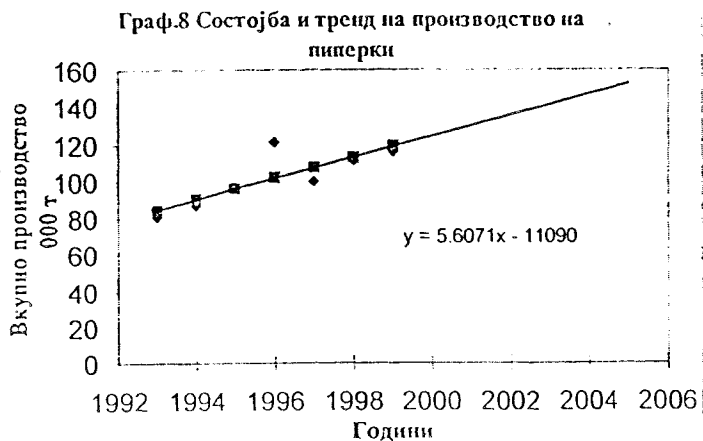
Тутунот претставува особено важна култура, зашто, и како суровина за фабриките и како полуфабрикат за извоз, овозможува највисока вредност на извозот во споредба со другите земјоделски и прехранбени производи и пијалациите. Тутунот е еден од производите што овозможува во агрокомплексот донекаде да се ублажува диспропорцијата помеѓу увозот и извозот по вредност.

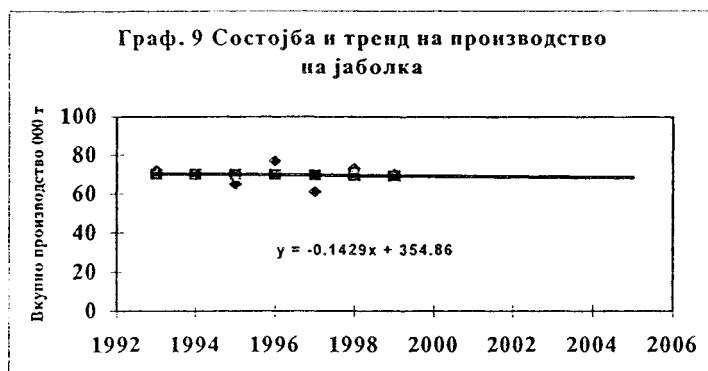
Кај доматиите, трендот покажува благо опаѓање на продукцијата во иднина, како резултат на силното намалување на производството по 1996 год., и тоа од 146.000 тони на 116.000 тони во следната година, а потоа две години под 120.000 тони годишно производство. Сметаме дека за доматиите има реална основа нивното производство да се зголеми, зашто покрај постојните капацитети за преработка во кечап, сок и др. се градат и пуштаат во производство нови капацитети, кои се базираат на сировината на доматиите, така што може да се очекува зголемена побарувачка на домати, како за свежа консумација (за извоз во Србија, Босна, Хрватска), а особено на раното производство, така и за преработка.

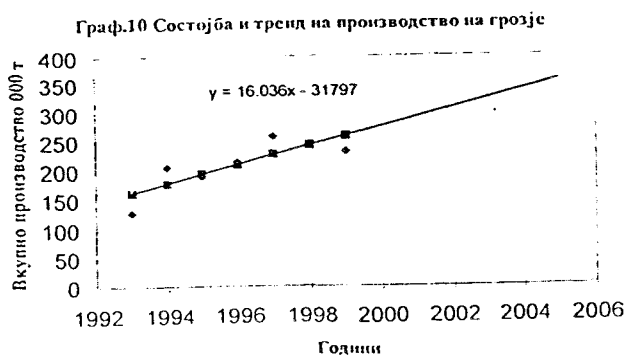
Кај пиперките, трендот покажува силен пораст бидејќи во целиот период од 1992 година наваму, од година во година, се зголемува обемот на производството така што во 1999 година тоа е поголемо за 43% отколку во 1992 година. Слично на доматиите и пиперките сè повеќе ќе се бараат за преработка, бидејќи се очекува да се развиваат преработувачките капацитети како реална последица на развојот. Продукцијата на пиперките ќе се бара за потрошувачка и во свежа состојба, а се смета и на извоз во соседните земји.

Кај јаголката, за изминативе десетина години, има релативно изедначена продукција по години, меѓутоа со неоправдано ниско ниво, помеѓу 60 и 75.000 тони, што е под условите и можностите што ги има Македонија. На ваквата состојба влијаа проблемите со нередовен извоз, што е резултат на лошиот маркетинг, а не на заситеноста на пазарот. И кај јаголката има перспективи за зголемено производство за преработка во сокови и други производи, бидејќи и кај нас се шири преработувачка индустрија, така што во 2005 година може да се очекува производството да достигне до 120.000 тони.

Кај грозјето, трендот претставен со графиконот покажува силно изразена тенденција на пораст, како резултат на ниската основа во 1992 година, од само 128.000 тони грозје. Потоа пораст и на над 200.000 тони (1994–2005) за на крајот на овој период да покажува постапно зголемување од година во година. Сметаме дека во лозарството (што треба да се гледа заедно со винарството) шансите за зголемена продукција се релативно поголеми отколку што е сегашното ниво. Сè повеќе се развиваат нови винарски визби, сè повеќе се зголемува извозот на шиширано вино, сè повеќе ќе се бара квалитетна суровина. Очекувањата се продукцијата во лозарството во 2005 година да достигне до 374.000 тони грозје.

3.3. Развој на овоштарството

Проширување на насадиште

Во последниве пет години (а особено во последниве три) овоштарството почнува полека да излегува од длабоката криза, односно одредени овошни видови почнаа да заживуваат – да се подигаат современи насади, повеќе во индивидуалните стопанства, а некои видови и во земјоделските претпријатија. На пример, вишната речиси секоја година се сади на околу 100 ха и тоа во земјоделски претпријатија, многу малку кај приватните фармери, потоа јаболкото, кое повторно се подига кај фармерите, ист е случајот и со праската, додека со кајсијата сè уште има проблеми при нејзиното подигање (поинтензивно), поради таканаречената „апоплексија“ меѓутоа и овој проблем може брзо да се надмине со добра обука на фармерите во делот на агротехниката и со заштитата од болести и штетници. Со оваа култура во последниве години фармерите (кој ја имаат засадено на помали површини) постигаат високи цени.

Во светски рамки, ситното јагодесто овошје достигна производство од околу 5 милиони тони, додека кај нас речиси и го нема, освен јагодата, која се одгледува на мали парцели во Скопско, Битолско, Охридско и др. Ова овошје е доста ценето поради неколку причини: прво, рано зрее (кај нас на пазарот напролет прво овошје е јагодата), се вработува работна рака без никаква стручност, се смета за здраво овошје, не се прска и на крај, многу лесно се смрзнува во различни облици, од блокови до роловани плодови, а на светскиот пазар достигнува многу висока цена. Освен јагодата, која кај нас се произведува околу 5.000 тони (статистички податоци) и истата се користи во свежа состојба, другите видови од оваа група речиси и ги нема. Во соседна Србија до 1992 година годишно се произведуваа околу 40.000 тони јагоди, нешто помалку малини и капини, и поголемиот дел се извезуваше како смрзнати плодови по доста високи цени. На овие култури, а особено на јагодата, на малината, па и на капината, во иднина треба да им се посвети многу поголемо внимание. Исто така, напоменуваме дека овие култури прородуваат веќе во првата, односно во втората година од подигањето, што значи брзо ги враќаат вложените средства.

Според застапеноста на видови овошја по сектори (земјоделски претпријатија и индивидуални земјоделски стопанства) застапеноста на јаболкото со над 90%, ќе биде во индивидуалните земјоделски стопанства (таб. 11/3). Исто така сортиментот на новите површини ќе се измени со сорти кои се барани на западниот пазар, на пр. златен и црвен делишес, јонаголд со обоени мутанти (овие сорти се веќе застапени кај нас) и перспективни сорти како што се *бребурн*, *фуџи*, *џинл леџи*, *џала*, *флорина*.

Табела 81 – План за развој на овоштарството во Р. Македонија до 2005 год.

Реден. бр	Регион	Овошен вид	Вкупен број на стебла, просек 1995/99	Нови површини до 2005 г. во Ха	Вкупен број на стебла до 2005 год.	Просечен принос по стебло во кг	Пронз. во тони до 2005 год.
1	Големо-езерски	Јаболка		350			
2.	Пелагониски	Јаболка	3.039.000	150	3.539.000	34	120.326
1.	Источен	Вишна		150			
2.	Пелагониски	Вишна		50			
3.	Скопско-кумановски	Вишна	857.000	100	1.157.000	9	10.413
1.	Источен	Слива		200			
2.	Скопско-кумановски	Слива	1.505.000	100	1.692.000	20	33.840
1.	Медитерански	Кајсија		200			
2	Скопско-кумановски	Кајсија	317.000	200	567.000	23	13.041

Вишната, како втор овошен вид, треба да биде застапена со 60% во земјоделските претпријатија и со 40% во индивидуалните земјоделски стопанства. Од сортите, над 90% треба да биде застапена облачинската вишна и 10% од таканаречени калемени сорти, на пр. *хајманова конзервна*, *рекселе*, *келерис 14* и др.

Сливата во последниве дваесеттина години е запоставена од повеќе причини: сортите кои до тогаш беа во редовно производство почнаа да пропаѓаат поради брзотот напад на вирусното заболување т.н. "шарка", а најмногу на оваа болест беше осетлива пожегачата која беше и најзастапена кај нас, па поради тоа се интродуцира сортата *стенлеј* која се пропагираше како толерантна, но и оваа сорта се покажа како неотпорна, иако помалку од *пожегачата*. Во наредниот период треба повторно да се застапи *пожегачата* (која има извонредни особини како за сушење така и за печење ракија, бидејќи содржи голем процент на суви материи), но со нејзиниот клон кој е отпорен на ова заболување.

Кајсијата се смета како најценето овошје од коскестата група а згора на тоа во Европа има ограничени услови за нејзино ширење. Оваа култура на поголеми плантажни насади беше застапена во земјоделските стопанства (комбинатите), но со нивната трансформација насадите почнаа да пропаѓаат и сега во нашата држава нема плантажно одгледување, туку се наоѓа на мали парцели во индивидуалните земјоделски стопанства. Поголемата количина, ако така може да се каже, се користи во свежа состојба, а помал

дел се преработува во сокови во „Зора“ од Гевгелија и „Иноз“ – Преспа од Ресен. Треба да се напомене дека до деведесеттите години најголемите количини се извезуваа во Р. Словенија. Оваа култура е интересна и во свежа и во преработена состојба

Табела 82 – Развој на јагодестото овошје во Република Македонија до 2005 год.

Реден бр.	Регион	Овошен вид	Површини во ха до 1999 год.	Вкупно произ. до 1999 год. во РМ	Нови површини до 2005 год.	Просечен принос т/ха	Произв. во тони до 2005 год.
1.	Пелагониски	Јагода			50	20	
2.	Скопско-кумановски	Јагода	350	5.000	80	20	8.500
3.	Повардарски	Јагода			30	20	
1.	Пелагониски	Малина	-	-	20	8	
2.	Скопско-кумановски	Малина	-	-	10	8	
3.	Источен	Малина	-	-	20	8	480
4.	Западен	Малина	-	-	10	8	

За ситното (јагодестото овошје) (таб. 82) статистички податоци има само за јагодата за вкупното производство а по површини нема (ова овошје се изразува во хектари а не по број на растенија), меѓутоа од досегашните сознанија, од 1 ха просечниот принос во нашава држава се движи околу 15 тони, па затоа во графата површини по хектари, до 1999 година, се пресметани 350 ха. Во наредните поинтензивни насади ќе се засадат најсовремени сорти јагоди кои даваат по 20 т/ха.

Малината е застапена само во дворни површини, па затоа до 2005 година се предвидуваат 60 ха.

Со наведените статистички податоци во Р. Македонија, под овошни насади од сите видови, има 20.000 ха, или 2,9 % од вкупните обработливи површини. До 2005 година вкупниот број на хектари под овошни насади треба да изнесува 21.720 ха односно до 2005 година треба да се застапат со овошни култури уште 1.720 ха од пет овошни видови, односно од вкупно обработливите површини на овоштарството треба да отпадне 3,14 %.

Очекувани приноси и вкупна продукција

Предвидувањето на приносите се базира на очекувања за посовремена технологија кај сите видови овошје, стабилизирање и релативно намалување на цените на репроматеријалите, како и рационална употреба на ѓубрива, заштитни средства и други репроматеријали. Исто така, водена е сметка и за движењата на приносите во последниве години кои не покажуваат пораст кај сите видови. Како што се гледа од таб. 11/3 предвидените

принеси во 2005 г. се нешто повисоки од постигнатите во последните години или се на ниво на највисоките постигнати приноси во тој период (јаболка, круша, слива и сл.).

Вкупната продукција според проекцијата по видови ќе биде следната: црешата ќе остане со производство како и до сега – со 3.700 тони годишна продукција и тоа во индивидуалните земјоделски стопанства. Вишната ќе биде зголемена (од сегашните 3.000 тони) на околу 10.000 тони и тоа 60 % во земјоделските претпријатија, а околу 40 % во индивидуалните земјоделски стопанства. Оваа проекција е направена врз база на тоа дека земјоделските претпријатија имаат свои преработувачки капацитети. Кајсијата од сегашните 3–4.000 тони во 2005 година треба да изнесува околу 13.000 тони, а над 75% од вкупното производство ќе биде во индивидуалните земјоделски стопанства. Дуњите немаат некое посебно значење и затоа се предвидува да останат на сегашно ниво со околу 900 тони, и тоа во индивидуалните земјоделски стопанства. Крушите ќе бидат на сегашно ниво (поради проблемот со бактериската пламеница), и тоа со над 90% во индивидуалните земјоделски стопанства. Сливите се предвидува да се зголемат за десеттина проценти и тоа најголемиот дел (околу 88%) ќе отпадне на индивидуалните земјоделски стопанства. И кај праските не се предвидува некое поголемо зголемување од досегашното и поголемиот дел (околу 66%) се предвидува во индивидуалните земјоделски стопанства. Оревите остануваат на сегашно ниво, и тоа речиси 100% ќе биде производството во индивидуалните земјоделски стопанства. И на крајот јаболкото, од досегашните 70–80.000 тони ќе се зголеми на 120.000 тони во 2005 година, но со изменет сортимент, од нови сорти кои се барани како на западноевропскиот пазар, а исто така и во земјите на Блискиот Исток. Индивидуалните земјоделски стопанства ќе произведуваат над 90%.

3.4. Развој на лозарството

Имајќи ја предвид состојбата, потребата и можностите за развој на лозарството и винарството до 2005 година, потребно е да се спроведат следниве мерки:

1. Изготвување на реонизација со реонирање на сортите, воведување лозов катастар, определување на апсолутни лозарски локалитети и категоризација на лозарските единици според климатско производни зони.
2. Интензивирање на расадничкото производство за лозов саден материјал за размножување. Интродуцираните безвирусни клонови од сорти и подлоги ќе послужат како база за понатамошно размножување на лозата, односно за производство на безвирусен клонски лозов саден материјал. Ќе дојде до намалување на увезени лозови калеми и до зголемување на домашното производство на лозови калеми.
3. Опременување со специјална лозарска механизација и нејзина поширока примена во праксата. Потребно е поголемо вложување во агротехнички

мерки (ѓубрење, наводнување, заштита). На тој начин од постојните површини може да очекуваме зголемено производство.

4. Зголемување на површините под лозови насади, менување на структурата и сортиментот.

Табела 83 – Површини под лозови насади според предвидувањата во 2005 год.

Година	Вкупно		Земјоделски претпријатија		Индивидуални земјодел. стопан.	
	ха	%	ха	%	ха	%
1999	28.732	100	10.315	35.9	18.414	64.1
2005	31.000	100	9.610	31.0	21.390	69.0

Предвидено е зголемување на површините под лозови насади од 28.732 ха во 1999 година на 31.000 ха во 2005 година (таб. 83). Зголемувањето ќе се изведе во индивидуалните земјоделски стопанства. Тие ќе учествуваат со 69% во вкупните лозови насади.

Во престојниот период поради староста и експлоатираноста ќе бидат искрчени 5.732 ха, а подигнати нови 8.000 ха. На тој начин ќе дојде до зголемување на вкупните површини за 2.286 ха.

Предвидена е промена во структурата на производство (таб. 84). Трпезните сорти ќе се намалат од 35% на 29%, белите вински сорти ќе се намалат од 35,8% на 31,5%, а црните вински сорти ќе го зголемат своето учество од 29,2% на 39,5%. Ќе дојде до промена на односот црни-бели вински сорти од 45 : 55% на 55 : 45%. На тој начин ќе се зголеми искористеноста на компаративните предности за производство на црвени вина.

Табела 84 – Структура на сортименшој според предвидувањата во 2005 година

	Трпезни сорти		Вински бели сорти		Вински црни сорти		Вк. ха
	ха	%	ха	%	ха	%	
1999	10.056	35.0	10.272	35.8	8.404	29.2	28.732
Крчење на аморт. 2000–2005	2.056	35.9	1.992	34.6	1.684	29.5	5.732
Подигн. нови наса. 2000–2005	1.000	12.5	1.500	18.7	5.500	68.8	8.000
Состојба во 2005 година	9.000	29.0	9.780	31.5	12.220	39.5	31.000

Во новите лозови насади ќе доминираат сортите кои обезбедуваат суровина за квалитетни и врвни вина. Поголемо внимание ќе се посвети на изборот сорта-локација. Ќе се искористи можноста за воведување во производство на безвирусни клонови од сортите *мерло*, *каберне*, *бурѓундец црн*, *шардоне* и други.

5. Во 2005 година според предвидувањата се очекува вкупно производство на грозје од 374.140 тони (таб. 85). Винското грозје наменето за преработка ќе изнесува 237.120 тона, а се очекува производство на вино од 1.541.280 хл.

Табела 85 – Производство на грозје според предвидувањата во 2005 година

Категорија на грозје	Површина под лозови насади			Принос на грозје т/ха	Вкупен принос во тони
	вк. ха	родни ха	нерод. ха		
Винско	22.000	19.760	2.240	12	237.120
Трпезно-паковано	9.000	8.040	960	13	104.780
Трпезно-отпадок	9.000	8.040	960	4	32.240
Вкупно грозје	31.000	27.800	3.200	13.4	374.140

Поради зголемените количини на грозје ќе дојде до поголема искористеност на винарските визби.

6. За поголема конкурентност, поквалитетна преработка и подобар пласман на вината до 2005 година, предвидена е изградба на три нови винарски визби со капацитет од по 4.000 хл.

4. Развој на сточарското производство

При разгледување на временските трендови за движењето на сточарските производи во претходното среднорочие, се забележа дека:

- кај говедарството има позитивен тренд само во врска со производство на кравјо млеко, додека производството на прираст, односно на месо опаѓа и не го намалува дефицитот во млеко и говедско месо во државата;
- кај овчарството катастрофално опаѓаат како производството на млеко така и на прирастот, односно производството на месо и е загрозен опстанокот на овчарството како потребна дејност за производство на храна преку користење на пасиштата а со тоа и вработување на населението во неразвиените подрачја;
- во свињарството се забележува големо циклично намалување во производството на прираст, односно на свинско месо, и покрај големата побарувачка којашто во голем дел се покрива од увоз;
- кај живинарството се забележува благо опаѓање на производството на јајца и производството на живинско месо само врз база на заклани искористени јарки-несилки, без организирано производство на пилешко месо, така што побарувачката се покрива од увоз.

Затоа, среднорочната стратегија на развојот на сточарството треба да се концентрира кон реализација на глобална развојна програма, преку билансно насочување на производството (според понудата и побарувачката), во претпоставени подобрени услови и мерки за поттикнување и остварување пресврт на негативните трендови кон зголемување на

производството на сите сточарски производи. Во спротивно, сточарското производство како по одделни гранки така и вкупно, ќе продолжи да опаѓа на штета на вкупниот развој на агрокомплексот.

Загва стратегијата за развојот на сточарството за наредниот среднорочен период, ќе се базира врз основа на програмски биланси за понудата и побарувачката² и претпоставки на подобри услови за развој до 2005 година за производство на сите позначајни сточарски производи и тоа: 1) кравјо млеко, 2) говедско месо, 3) овчо (јагнешко) месо, 4) овчо млеко, 5) непрана волна, 6) свинско месо, 7) живинско месо и 8) јајца.

4.1 Производство на кравјо млеко

Развојот на говедарството има големо значење не само заради зголемување на производството на млеко и месо туку и многу пошироко. Прво, што ќе може да се намалува значајниот увоз на млеко и млечни производи и второ, развојот на говедарството покренува поголем развој и на растителното производство во сите реони, со посебно ангажирање на земјоделските производители во понеразвиените подрачја на земјата.

1. Поважни претпоставки за производството на кравјо млеко:

- Се проценува дека според прикажаната проекција во граф. 2 по однос на очекувано производство на кравјо млеко до 2005 и просечниот принос за двете групи стопанства, може да достигне вкупно 227 мил. л. или 2.400 л/молзна крава. Тоа ќе се остварува, главно, преку увоз на високо млечни грла од страна на индивидуалните производители и благо зголемување на молзните крави кај претпријатијата (чијашто млечност се задржува на 4.300 л.). За зголемување на млечноста кај кравите треба да придонесе и спроведување на селекциската програма за Холштајн-Фризискиот генотип³ (таб. 16/4).
- Предвидувањата во зголемувањето на производството во млеко и месо ги следат и предвидувањата за зголемено производство на фуражна добиточна храна (освен што и понатаму ќе мора да се увезат одредени количини пченка).
- Соодветно на зголемувањето на производството на кравјо млеко, ќе може да се намалува увозот на млеко и разните преработки од млеко, и тоа особено на свежо и млеко во прав.
- За да се создаде стимулативен профитабилен домашен пазар на млеко за производителите, тие ќе треба да бидат соодветно заштитени од нелојалната конкуренција со увозот на млеко и млеко во прав и да се овозможи

---

² По пример на среднорочните програми кои ги изработуваат земјите од Централна и Источна Европа (СЕЕС), кандидатки за членки на ЕУ, (Словенија има изработено две такви: *Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries – Slovenia VI/1995* и *VI/1998*)

³ *Национална одгледувачка програма за сточарството на Република Македонија за период 2000–2009*, МЗШВ, Скопје, 2000.

финансиско поттикнување на производството со соодветен паричен надомест по литар произведено млеко (по моделот и искуствата од правилата на ЕУ).

2. Програма и проекција на производство на кравјо млеко до 2005:

Табела 86 – Проекција на биланс на йонуда и йобарувачка на кравјо млеко

Кравјо млеко	1996	1997	1998	2001	2005
Молзни крави (000 грла)	95,0	95,5	91,3	94,0	94,0
Принос (л/молзна крава)	1.406	1.396	1.902	2.150	2.400
Вк. производство (мил. л)	133,5	133,3	173,7	202,1	225,6
Извоз (екв. млеко) (мил. л)	0	0,6	0,2	2,3	3,8
Увоз (екв. млеко) (мил. л)	55,5	47,0	69,9	46,3	24,4
На располагање (мил. л)	189	179,7	243,4	246,1	246,2
– за добит. храна (мил. л)	9,5	9,0	12,2	13,4	14,8
– загуби (мил. л)	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
– за преработки (мил. л)	24,0	22,0	23,0	25,0	25,0
– за потрошувачка (мил. л)	152,5	145,7	205,2	204,7	207,2
л/жител пресно (+ прер.)	77 (89)	73 (84)	102/113	101/113	102/114
Самозадоволување (%)	71	75	71	82	92

Извор, СГ РМ/98, 99; МАМА-проект, 2000, Скопје и своја процена.

Од билансот може да се види дека потрошувачката на кравјо млеко треба да се стабилизира на ниво од 1998 год. Приносите во млеко благо растат до крајот на 2005 а бројот на молзните крави уште оваа година ќе се стабилизира на 94.000 со тоа, понатаму ќе тече повеќе процес на замена на искористени и непродуктивни раси грла кај индивидуалните стопанства.

4.2. Производство на говедско месо

И за наредниот среднорочен период производството на говедско месо, ќе зависи, главно, од развојот на млечните стада говеда, без некоја специјализација на млечни и месни стада.

Поважни претпоставки за производство на говедско месо

Според последните три години од досегашниот среднорочен тренд, вкупниот број на говеда благо опаѓа (од 295.000 на 267.000 грла) и односот на заклани грла е многу мал (околу 18% од вкупниот број говеда), па како можност за покачување на производството на говедско месо е тој однос да се зголеми на 24% до крајот на 2005.

Просечната тежина на закланите грла (максимум 300 кг. ж.м. или 150 кг месо) исто така е мала, па се цени дека при создавање економски интерес кај производителите, може да се зголеми бар на 400 кг ж.м. односно 200 кг. месо (во полутки). До зголемување на говедско месо треба да дојде и со

спроведување програми на гоеење на телиња од млечните раси и мелезите, меѓу буша и благородните раси говеда⁴ (таб. 87).

- Ова зголемување може да го задоволи предвиденото зголемување на фуражното производство, но со обезбедување на дел од потребната пченка од увоз.
- Соодветно на предвиденото зголемување на производството на говедско месо ќе се овозможи соодветно намалување на увозот на месо, при претпоставка дека потрошувачката ќе остане без поголеми промени.
- Како за производството на млеко така и за говедско месо, треба да се создаде профитабилен пазар за производителите, односно заштита од нелојална конкуренција од увозот на месо и финансиска поддршка за угоените грла говеда (по моделот на ЕУ).

2. Програма и проекција на производство на говедско месо до 2005

Табела 87 – Проекција на биланс на џонуда и џобарувачка и на говедско месо

	1996	1997	1998	2001	2005
Говеда (000 грла)	295	289	267	275	290
Вкупно закрани (000 грла)	55	57	64	65	70
Прос. теж. зак. грло (кг. ж.м.)	224	280	338	270	400
Прос. теж. зак. грло (кг. месо)	122	140	169	135	200
Производство (000 т)	6,7	8,0	7,1	8,8	14,0
Увоз (000 т)	7,7	7,9	9,1	8,4	6,1
Извоз (000 т)	0	0	0	0	0
Потрошувачка (000 т)	14,4	15,9	16,2	17,2	20,1
кг/жител	7,1	8,0	8,1	8,5	9,7
Самозадоволување (%)	47	50	44	51	70

Извор: СГ РМ/98.99; МАМА - џроеќи и своја џроценка.

Со остварување на претпоставените услови ќе може да се ангажираат производителите, и кај двете групи земјоделски стопанства во зголемување на производство на говедско месо, така што увозот може значајно да биде намален, односно да се зголеми самозадоволувањето на потребите со сопствено производство.

4.3. Производство на свинско месо

Свинското месо како и живинското, без разлика на негативниот тренд од претходниот среднорочен период, за разлика од производството на говедското месо, со одредени услови може многу побрзо да се произведе и да обезбеди висок степен на самозадоволување на потрошувачката.

⁴ Ibid., фуснота 17 (стр. 74).

Поважни прейќосџавки за џроизводсџво на свинско месо

- До зголемување во производството на свинско месо може брзо да се дојде ако се создаде профитабилен пазар за производителите и поволен увоз на пченка; недоволно искористени капацитети на свињарските фарми кај земјоделските претпријатија, кои учествуваат со речиси 50% во вкупниот прираст, а со 95% во пазарните количини на гоени свињи во државата; високо продуктивни раси на свињи (ландрас и голем јоркшир); и доколку се искористат добрите стручни кадри, кои знаат како да се постигне високо продуктивно производство на свинско месо. Во тоа нема да заостане и развојот на семејните фарми.
- За таа цел потребна е заштита од нелојалната конкуренција од увозот на свинско месо, обезбедување увоз на пченка без царинење, кредитирање и давање финансиска подршка на одгледувачите на свињи (по моделот на ЕУ) (таб. 88).

1. Програма и џроекција на џроизводсџво на свинско месо до 2005

Табела 88 – Пројекција на биланс на џонуда и џобарувачка на свинско месо

	1996	1997	1998	2001	2005
Вкуп. број свињи (000 грла)	197	184	197	207	225
Вкуп.закл.свињи (000 грла)	170	156	107	165	200
Просечна тежина (кг/грло)	55	55	82	70	75
Производство (000 т)	9.4	8.7	8.8	11.6	15.0
Увоз (000 т)	4.7	4.3	6.0	3.8	2.0
Потрошувачка (000 т)	14.1	13.0	14.8	15.4	17.0
кг/жител	7.1	6.5	7.4	7.6	8.2
Самозадоволување (%)	67	67	59	75	88

Извор: СГ РМ/98,99; МАМА-џроекџ и своја џроценка.

4.4. Производсџво на овчо млеко

Од разгледувањето на досегашниот среднорочен тренд беше забележано дека за разлика од останатите сточарски гранки овчарското производство во сите три специфични производа (млеко, месо и волна) бележи нагласен негативен тренд. Меѓутоа, мора да се создадат услови за пресврт кон зголемување на овчарското производство ако се сака задржување на населението на село и користење на капацитетите на природните пасишта во земјата.

Поважни прейќосџавки:

- Овчото млеко како суровина за специфични сирења (бело сирење, кашкавал) заслужува посебна грижа за поттикнување на овчарството по моделот на ЕУ (таб. 89).
- Овчото млеко речиси го нема на пазарот, бидејќи се преработува во сирење или кашкавал уште на мандрите на планина и 93% од вкупното

производство го произведуваат индивидуалните земјоделски производи кои живеат во понеразвиените подрачја.

Програма и проекција за производство на овчо млеко до 2005

Табела 89 Проекција на биланс на ѝонуда и ѝобарувачка на овчо млеко

	1996	1997	1998	2001	2005
Молзни овци (000 грла)	1232	1148	922	968	1065
Принос (лит/грло)	43	43	43	43	43
Производство (мил. л)	53.0	49.4	39.6	41.6	45.8
Увоз сир/кач.мл.ек. (мил. л)	4.4	4.0	3.2	3.2	3.6
Загуба (мил. л)	1.1	1.0	0.8	0.8	0.9
Преработка мл. екв (мил. л)	56.3	52.4	42.0	44.0	48.5
Кг бело сир./кашк./жител	7.1	6.6	5.2	5.4	5.9
Самозадоволување (%)	92	93	93	93	93

Извор: СГ РМ/98, 99 и наши ѝроценки.

Од билансот се гледа дека, во наредниот среднорочен период, како резултат на енормното опаѓање на бројот на молзните овци (неофицијално во 1999 г. бројот се намалил на 848.000 грла), тешко ќе заздравува овчарството и по однос на производството на млеко. Меѓутоа, општа карактеристика на билансот е и тоа што овчото млеко главно се користи за производство на бело сирење и кашкавал, со што домашната потрошувачка се задоволува со 93%.

4.5. Производство на јагнешко и овчо месо и волна

Преѝпоставки за ѝпроизводство на јагнешко и овчо месо

По однос на производството на јагнешко и овчо месо, покрај веќе наведените претпоставки за зголемено производство на млеко, треба да се поддржи и организирањето на репродукцијата во овчарството на три ниво⁵ на одгледувачката пирамида за да се определи насочувањето и делувањето во развојот на овчарството во две насоки, за млеко–месо и месо–волна:

- Прво, ниво од два нуклеуса на чисти раси од по 1000 овци и 5 оплеменувачи (виртемберг за месо–волна и хиос-сардиниска раса, за месо–млеко);
- Второ, матични стада на овци, мелези Ф₁ генерација: за насоката месо–волна и млеко–месо, по 40.000 овци и по 160 оплеменувачи за секоја насока, за производство на машки расплодници потребни за покривање на производните стада;

⁵ Ibid., фуснота 17 (стр. 75).

- Трето, производните стада овци поделени во две еднакви групи, за месо-волна и млеко-месо, со по 35.000 машки расплодници (75% крв) да вршат по пат на вештачко оплодување на по 800.000 овци од домашната популација;
- Програмата била предвидена да се оствари за 4 години, но околу неа сè уште има проблеми и дилеми. Меѓутоа, имаме институции и кадри кои можат да ја спроведат, ако не во наредниот среднорочен, барем во еден подолг период. Една од дилемите е дали може да се изврши поделба на производните стада во Македонија на два еднакви дела – по насоки. За ова среднорочие, очевидно е дека на производителите повеќе им се исплатува насоката млеко-месо и во тој правец треба да се делува, бидејќи за тоа придонесува и незаинтересираноста на домашната текстилна индустрија за користење на домашната волна⁶;
- За моменталната определба на производителите кон насоката млеко-месо, погодува и укинувањето на забраната на увозот на јагнешко месо од страна на ЕУ, што беше главна причина за досегашното намалување на овците.

Програма и проекција за производство на јагнешко и овчо месо до 2005

Табела 90 – Проекција на биланс на понуда и побарувачка на јагнешко и овчо месо

	1996	1997	1998	2001	2005
Вкупно овци (000 грла)	1814	1631	1315	1358	1380
Вкупно заклани (000 грла)	950	660	560	520	690
Просечна тежина (кг/грло)	10	10	10	10	10
Производство (000 т)	9,5	6,6	5,6	5,2	6,9
Загуби (000 т)	0,5	0,5	0,4	0,5	0,5
Извоз (000 т)	2,1	0,9	0,8	2,4	2,8
Потрошувачка (000 т)	6,9	5,2	4,4	2,3	3,6
кг/жител	3,5	2,6	2,2	1,1	1,7
Самозадоволување (%)	120	120	117	186	168

Извор: СГ РМ/98, 99; МАМА-проект и своја процена.

При разгледувањето на билансот на понудата на јагнешко и овчо месо ќе се забележи дека домашната потрошувачка се прилагодува според извозот на јагнешкото месо. Така, кога расте извозот, домашната потро-

⁶ До истиот заклучок доаѓаат и авторите на цитираната студија – фуснота 3 (стр. 154), и предлог на уште една варијанта за насочување кон насока млеко-месо, преку вклучување за нуклеус ниво на репродукцијата како оплеменувачи наместо од хиос-сардинска, од аваси расата.

шувачка се намалува и, бидејќи нема увоз, самозадоволувањето расте над 100%. Инаку, главната понуда изнесува: околу 70% на јагнешко и 30% на овчо месо (таб. 90).

Програма и проекција на производството и користење на волна до 2005

Табела 91 – Проекција на биланс на понуда и побарувачка на нејрана волна

	1996	1997	1998	2001	2005
Вкуп. стриженни овци (000)	1545	1385	912	1630	1656
Принос (кг/стриж.овци)	1,6	1,9	1,5	1,8	1,9
Производство (000 т)	2473	2631	1732	2934	3146
Увоз (000 т)	749	823	...	800	800
Извоз (000 т)	158	1480	...	1500	1500
Прераб. текст. инд. (000 т)	1241	1434	...	1500	1500
Прер. во домаќ. и рез. (000 т)	325	540	...	734	734

Извор: СГРМ/99 и своја процена.

Многу е тешко да се состави биланс на понудата и побарувачката на домашната волна, од причина што не се располага со соодветни податоци (таб. 91). Меѓутоа, од она што се гледа може да се заклучи дека домашната текстилна индустрија избегнува да ја користи домашната волна со објаснување дека не одговара на квалитетот и преферира увоз на поквалитетна волна. Од друга страна како да постојат можности за извоз на домашната волна но поради лошиот квалитет, се постигнува многу ниска цена (1997 г. – 0,5/кг \$, додека примерно за увезена чешлана волна домашната индустрија платила 6,9/кг \$). Така што, неминувано, и понатаму ќе останува поголема количина за преработка во домаќинствата или како материјални резерви во Бирото. Оттука, треба да се работи кон спроведување на наведените технолошки решенија во стопанисувањето со овците.

4.6. Производство на јајца и живинско месо

Производство на јајца

При анализата на состојбата во живинарството во Македонија беше забележано дека главно место има одгледувањето на кокошки-несилки, за производство на јајца. Покрај тоа треба да се подвлече и тоа дека тие се концентрирани во живинарските фарми на земјоделските претпријатија и дека во вкупното производство учествуваат со 50%, но во откупот за пазарот со 100%. Производството на јајца кај индивидуалните производители има друг карактер и квалитет, односно поголем дел од производството се користи за сопствена потрошувачка а мал дел за тн. селски пазар.

Поважни претпријатија за производство на јајца

- Според трендот во граф 7, производството на јајца благо опаѓа, но тоа не значи дека и домашната потрошувачка опаѓа, туку благо опаѓа извозот во јајца.
- Значи производството на јајца во живинарските фарми кај претпријатијата, покрај задоволувањето на домашната потрошувачка е и извозно ориентирано. Затоа потребна е заштита од нелојална конкуренција на извозот на јајца од домашните фарми, обезбедување увоз на пченка и на другите состојки на крмните смески без царина и давање финансиска поддршка на крупните одгледувачи на кокошки за производство на јајца (по моделот на ЕУ).
- Живинарските фарми на претпријатијата конечно ќе се приватизираат и консолидираат и ќе треба да добијат услови за поголемо производство на јајца, бидејќи располагаат со недоволно искористени капацитети и кадри за таа цел.

Програма и проекција на производство и користење на јајца до 2005

Табела 92 – Проекција на биланс на понуда и побарувачка на јајца

	1996	1997	1998	2001	2005
Кокошки-несилки (мил)	3.06	2.86	2.94	3.00	3.50
Принос (јајца/несилка)	142	149	160	170	180
Производство – јајца (мил)	434.6	425.9	470.8	510.0	630.0
Извоз – јајца (мил)	26.9	24.3	25.6	37.0	50.0
Загуба – јајца (мил)	9.0	8.5	9.4	10.0	13.0
Преработки од јајца (мил)	81.4	49.6	94.1	104.1	194.8
Потрошувачка јајца (мил)	317.3	343.5	341.7	358.9	372.2
Јајца/жител	160	172	170	175	180
Самозадоволување %	107	106	105	107	108

Извор: СГ РМ/99 и своја процена.

Во билансот на понудата и побарувачката на јајца ќе се забележи растеж на извозот, на преработките (од кои голем дел може да бидат резерва за поголем извоз) и на домашната потрошувачка на јајца, преку кои живинарските фарми во претпријатијата треба битно да го зголемат производството на јајца во наредниот среднорочен период (таб. 92).

Билансот на понудата и побарувачката на јајца е единствен биланс меѓу сточарските производи кој покажува суфицит.

Производството на живинско месо

Програма и проекција за производството на живинско месо до 2005

Табела 93 – Проекција на биланс за понуда и побарувачка на живинско месо

	1996	1997	1998	2001	2005
Несилки во произв. (мил)	3.36	3.27	3.34	3.58	3.65
Несилки заклани бр. (мил)	5.56	4.82	4.96	5.31	5.80
Несилки закл. месо (000 т)	5.78	5.01	5.16	5.64	6.03
Бројлери закл. месо (000 т)	0	0	0	1.03	5.00
Производство (000 т)	5.78	5.01	5.16	6.67	11.03
Увоз (000 т)	16.73	15.85	16.44	15.47	10.47
Потрошувачка (000 т)	22.51	20.86	21.60	22.14	21.50
кг/жител	11.4/4.5	10.4/4.3	10.7/4.4	10.8/4.6	10.4
Самозадоволување (%)	26	24	24	30	51

Извор: СГ РМ/999; МАМА-проект и своја проценка.

При составувањето на билансот на понудата и побарувачката на живинско месо се најде на контрадикторни податоци меѓу Заводот на статистика и тие од МАМА-проектот. Прво, последниот извор покажува речиси за два пати поголемо домашно производство на месо (што со резерва е прифатено) и второ, истиот извор прикажува речиси за три пати помал увоз на пилешко месо, што не може да се прифати, бидејќи Заводот за статистика јасно го прикажува увозот во износи што се вклучени во таб. 93. Затоа во билансот има два податока по однос на односот кг/жител, првиот е според прифатени податоци и оние според МАМА-проектот. Меѓутоа, ако се прифатат како поточни податоците за сопственото производство на живинско месо од Заводот за статистика, тогаш билансот ќе биде нешто поинаков односно односот по жител ќе биде некаде помеѓу двата податока во билансот.

Како и да се земат овие податоци, сепак тие покажуваат дека производството на живинско месо ни оддалеку не ги задоволува потребите. Дури по организирање на забрзано бројлерско производство на живинско месо во државата, може брзо да се задоволи големиот дефицит. Во билансот се вклучени првите количини на бројлерско живинско месо за 2001 и 2005, според податоци од ПИЛКО-компанијата. Меѓутоа, во таа насока може многу повеќе да се стори за побрзо задоволување на домашната потрошувачка, бидејќи ги имаме сите услови (капацитети и кадри, освен капитал). Секако, притоа треба да се штити домашното бројлерско производство од нелојалната конкуренција од увоз, за да биде профитабилно производството за домашните компании.

4.7. Биланс на сточарското производство и добиточната храна

При креирањето на стратегија за поголемо сточарско производство во среднорочниот период, до 2005 година, покрај наведените претпоставки во предвидувањата, значајно место зазема билансот на можно обезбедување на добиточна храна по структура, количина и квалитет со проекциите во користењето на земјоделското земјиште.

Усогласувајќи ги резултатите од анализата на состојбата и предвидувањата за зголемено производство на добиточна храна и стратегијата за зголемено сточарско производство, се дојде до билансот на потребната добиточна храна за предвиденото сточарско производство (таб. 94).

Табела 94 – Биланс на сточарско производство и добиточна храна (000 т)

	1998		2005	
	Сточ. пр.	Кр. ед.	Сточ. пр.	Кр. ед.
1. Сточарско производство				
Говедско месо и (млеко)	7.1(174)	282	14(226)	436
Овчо месо и (млеко)	5.6(39.6)	96	6.9(45.8)	115
Свинско месо	8.8	75	15.0	75
Живинско месо и (јајца)	5.2(23.5)	115	11(31.5)	170
Останато (добит.,риби,растур)		180		210
Вкупно потр.доб. храна		748		1009
2. Произ. на добиточна храна	Вкупно	Кр. ед.	Вкупно	Кр. ед.
Концентрати	329	403	433	564
Кабаста	628	257	861	344
Вкупно		660		908
Биланс (1–2)		-88		-101
Увоз (пченка и др. компонен.)		88		101

Од таб. 94 може да се види дека како при состојбата така и за предвиденото зголемување на сточарското производство (особено за свињарските и живинарските фарми) мора да се смета и на увоз на пченка и на други компоненти на добиточната храна, што е нормална појава доколку производството во дадените услови е профитабилно за производителите. На пример, во такви услови Словенија увезува 40% од потребната пченка за сточарското производство (1997 г.).

5. Биланси на производството и потрошувачката

Среднорочната стратегија на развојот на земјоделството беше конципирана преку глобална развојна програма со билансно насочување на производството на позначајните земјоделски производи во претпоставени

подобрани услови и мерки за поттикнување на производителите во развојот до 2005 година. Поттикнувањето на развојот на тие производи претставува составен дел на целите и стратешките приоритети во развојот на земјоделството и селото во Република Македонија (таб. 95).

Табела 95 – Биланси кај позначајни земјоделски производи во 2005 г. (мил. ѓ.)

Производи	Производство	Увоз	Извоз	Биланс (потр.)	Индекс* 2005/98	% самозадовол.	
						1998	2005
Пченица	345.0	45.3	–	390.3	102	67	88
Пченка	250.0	10.5		260.5	177	72	96
Ориз	25.0	–	2.8	22.8	114	114	112
Домати	176.0	2.0	28.1	149.9	140	113	117
Пиперки	162.0	–	66.0	96.0	146	125	169
Јаболки	120.4	–	71.9	48.4	195	142	167
Трпезно грозје	89.5	–	75.0	14.5	379	257	617
Говедско месо	14.0	6.1		20.1	197	44	70
Свинско месо	15.0	2.0		17.0	129	59	88
Јагнешко месо	6.9		2.8	4.1	123	117	168
Живинско месо	11.0	10.5		21.5	164	24	51
Кравјо млеко	225.6	24.4	3.8	246.2	130	71	92
Овчо с.во млеко	45.8	3.6		49.4	110	93	93
Јајца (мил. бр.)	630.0		50.0	580.0	134	106	109
Репа во шеќер	13.7	20.7	–	34.1	185	24	40
Сончогл. во масло	7.4	32.6	–	40.0	172	18	19
Грозје во вино	154.1	–	107.7	46.4	126	610	332
Тутун ориентал	35.0	5.7	28.9	11.8	107	343	337

* Индекс на зголемување на производството (1998 година = 100)

Од споредбата на билансите меѓу 1998 и 2005 година, се забележува значајно подобрување на самозадоволувањето со дефицитарните земјоделски производи како што се: пченицата, пченката, говедската, свинската и живинската месо и кравјото млеко.

По однос на извозно ориентираните производи, како што се: градинарските производи (домати, пиперки), од овоштарските – јаболка, грозјето (трпезно и за преработка) и јагнешкото месо, предвидени се максимално можните зголемувања на нивното производство до 2005 година.

V. МЕРКИ ЗА СПРОВЕДУВАЊЕ НА СТРАТЕГИЈАТА ЗА РАЗВОЈ НА ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО И НА РУРАЛНИОТ РАЗВОЈ

I. Стратешки приоритети

Основните задачи и цели на производствената политика е проширување и модернизација на профитабилно земјоделско производство и покачување на животниот стандард на производителите. Реализацијата на зацртаните цели и задачи е директно врзана за големината на профитот. Димензијата на профитот е во корелација со диференцијата помеѓу производствената и пазарната цена. Разликата е поголема, а можностите за инвестирање растат, доколку се употребат соодветни мерки за намалување на производствената цена и за подобрување на квалитетот на производот.

Во мерките за намалување на производствената цена спаѓаат елементите кои ја подобруваат плодноста на почвата заради постигнување повисоки приноси и заради продуктивност во сточарството, а во мерките за подобрување на квалитетот на производот, примената на еколошки компоненти, дизајнот и амбалажата на финалниот производ, наменет за продажба.

Покрај овие мерки, од стратешки приоритет претставува довршувањето на трансформацијата на земјоделското земјиште во приватна сопственост.

1.1. Промени во сојсџвеничката сџрукџура на земџишните каџациџеџи

Трансформацијата на политичкиот и на економски систем, од договорна во пазарна економија, изнудува целосна приватизација на земјиштето, погодно за земјоделско производство. Нерешените проблеми на тој план, резултираат со негативни последици по реализацијата на стратешките цели, предвидени во производствената политика. Затоа, Стратегијата се занимава со следниве проблеми:

1.1.1. Земџиште шџо џреџходно било во џриваџна соџсџвеносџ

Граѓаните, врз основа на вредноста на нивната поранешна приватна сопственост, добиваат компензациони купони. Купоните можат да се користат за купување на компаративно или на државно земјиште. Со нив се купува друга државна сопственост или пак купоните се претвораат во доживотна годишна рента.

1.1.2. Земјоделски задруги

Земјиштето кое се употребува од денешните земјоделски задруги, а не е откупено од оние коишто имаат право на надомест, треба да се подели меѓу задругарите. На тој начин ќе премине во приватни раце. Значи, нови земјопоседници ќе бидат оние коишто првобитно го поседувале имотот и членовите на задругата.

1.1.3. Плодно земјиште кое не е трансформирано со комјензација

Државното земјиште кое ќе остане неприватизирано, треба да се приватизира по пазарна цена, по системот јавна лицитација. Концесионирањето е непродуктивен паричен надоместок затоа што за производителот претставува апсолутна рента која нереално ја зголемува производствената цена.

1.1.4. Примена на планов за трансфер на земјиштето

Примената на планот за трансфер на земјиштето, од државна во приватна сопственост, што претставува уредување на односите во земјишната сопственост, треба да се одвива преку вистински и реален пазар на земјиште. Учесниците во тој пазар ги вклучуваат економските интереси, чувствата и емоциите. Затоа, донесувањето на деликатните одлуки, при пазарниот чин, треба да биде посредувано од страна на комисија за доделување на земјиштето, формирана од страна на засегнатите лица.

Врз брзината на реализацијата на планот за трансформација влијаат повеќе фактори. Најбитни се: недостигот на капитал кај сопственикот на земјиштето; неискуството во одгледување земјоделски култури; потребата од масовно производство на определени култури на комплексни земјишна површина, итн.

Првите два фактора носат со себе голем број мали земјишни парцели. Овие фарми, од мал обем, не ќе можат да го следат современото конкурентно производство на култури со ниска вредност (пченица). Производствената програма ќе им биде повеќе насочена кон култури со висока економска вредност (овошје, зеленчук, добиток, итн.) или ќе ја издаваат, или ќе им ја продаваат земјата на покрупните фармери. Во зголемувањето на конкурентноста на земјоделството на трансформираното земјиште, Владата треба да учествува со определени средства во врска со условите за закуп на земјиштето и во регулирањето на износот на рентата на фармите, на периодот на закуп и на трудот на лицата кои можат да го поседуваат земјиштето.

1.1.5. Државни фарми

Некои рентабилни и продуктивни државни сточарски фарми можат да останат во државна сопственост, со договори за закуп или преку формирање на заедничко акционерско друштво, со мнозинско учество од 51% на компонентите кои и понатаму остануваат во државна сопственост. Тоа производство треба да има третман на државни резерви за регулирање на пазарот со сточарски производи. Контролата на капиталот може да се врши преку државна холдинг-компанија. Приватизиранот дел од 49% може да им биде препуштен на вработените и на странските инвестиции.

1.1.6. Фарми со целосна приватизација

Овие фарми го сочинуваат поголемиот број на производители и преработувачи на земјоделски производи. Нивната приватизација треба да се доврши според разни методи (претприемнички иницијативи, самоприватизација, итн.) и да добијат нови економски форми, базирани врз приватната сопственост. Од нив ги насочуваме заедничките вложувања, работењето со странски влог во одделни сегменти или сектори на фармата, новите видови на кооперативни или стопански корпорации, итн.

1.1.7. Државни фарми за кои има потреба од итна приватизација

Тоа се непродуктивните земјоделски претпријатија, или делови од нив за кои е поведена стечајна постапка или се во маргините на стечај. Во Македонија, тој број изнесува вкупно 48. Тие треба да бидат структурно изменети и приватизирани, преку ликвидациона постапка. Во таа постапка, Владата мора да ги обезбеди потребните средства и соодветните институции, за да се заштити публицитетот и транспарентноста, за да се обезбеди контрола и конкурентност на учесниците и заради објективната проценка на средствата. Постојната земјишна површина треба да се распореди на заинтересираните земјоделски производители, без да се употреби концесија. Средствата наменети за концесија, државата може да ги врати преку данокот, со продажбата на готовиот производ, наменет за консумација.

1.2. Развојот на системите за наводнување

Наводнувањето, како агротехничка мерка има повеќе функции. Најбитна е функцијата врзана за зголемување на приносите, односно новосоздадената вредност, како продукт на профитот. Постојат повеќе плански документи од кои се гледаат можностите за изградба на брани и акумулации во Македонија, а во нив и можноста за проширување на системите за наводнување. Според студијата на ЈСА, од повеќете можни

брани, до 2005 година, планирана е само изградба на акумулација Кнежево I, на реката Злетовица, за водоснабдување и за наводнување. (таб. 96) Тоа е недоволно, ако се знае дека, во Република Македонија, наводнувањето е услов за висока земјоделска продукција и за стабилни приноси.

Табела 96 -- Планирани брани според Студијата на ЈСА

Р. бр.	Брана Акумулација	Водотек	Волумен 106 м ³			Степен на израм.	Тех. докум.
			Намсна	Бруто	Корисен		
1	Слупчанка	Слупчанка	В	2,5	1,85		Студија
2	Кнежево I фаза	Злетовица	Б, Н,	26	24		Главен проект
3	Ораховичка	Ораховичка	В, Е	6	5		Идејно решение

Затоа, насоките на Стратегијата за развој на земјоделството, во делот за наводнувањето, перманентно треба да ги следи потребите од одржување, реконструкција и модернизација на постојните системи и од поголем интензивен развој на новите системи. Во еден среднорочен развој, мали се материјалните можности за изградба на големи акумулации и системи за наводнување. Тие треба да се градат перманентно, во подолг временски период. На кус рок, изградбата на малите акумулации е позначајна и продуктивна. Во Република Македонија, речиси сите водостопански подрачја имаат услови за изградба на повеќе микроакумулации. (таб. 97)

Табела 97 – Можни површини за наводнување со мали акумулации

Системи	Можна површина (во ха)		% од вкупната површина
	Можна наводнувана	Мала акумулација	
	Вкупна	Мала акумулација	
Полог	28640	370	1,29
Скопско	21.593	1.993	9,23
Треска	7.870	370	4,70
Пчиња	27.742	842	3,04
Среден Вардар	19.593	1.470	7,50
Горна Брегалница	11.176	280	2,51
Сред. и дол. Брегалница	49.069	890	1,81
Пелагонија	109.966	2.540	2,31
Дол. Црна Река	25.870	420	1,62
Долен Вардар	15.827	1.490	9,41
Дојранско Поле	250	250	100,00
Струмица	27.244	670	2,46
Преспа	8.340	120	1,44
Охридско-Струшко	15.260	1.050	6,88
Дебарско	1.490	190	12,75
Вкупно	369.910	12.945	3,50

Извор: Водостопанството во Република Македонија. Седмо советување одржано 1–3 јуни 2000 година, во Струга, стр. 304, и Долгорочен развој на земјоделството, шумарството и водостопанството во Македонија за периодот 1995–2010 година, Економски институт – Скопје, Скопје 1995, стр. 257

Нивната повеќеенаменска функција (вода за пиење, за наводнување за рибарство, итн.) е особено важна за ридско-планинските подрачја во кои се напуштаат населените места и продуктивните површини, пред сè, поради недостигот за вода.

1.3. Ревитализација на земјоделството и на селото

Кај нас, па и во другите неразвиени и средно развиени земји, селото доживува демографски слом. Селото го напуштаат жителите без земја, сиромашните, но и побогатите.

Поради пропаѓањето и исчезнувањето на населените места, како последица, доаѓа до деградација и до пустошење на големи земјоделски површини. Емпириските истражувања потврдуваат дека селото се руинира поради сè уште необезбедените елементарни потреби за живот. Во структурата на колективните потреби на селото, доминираат локалните патишта, водоснабдителните објекти, електричната мрежа, здравствените услуги и образовниот процес.

За да се подобри состојбата на селото, треба да се врати процесот на земјоделската продукција во својот природен елемент и да се постигнат содржини приближни на содржините во градот. Стратегијата за развој на земјоделството, преку регионалната рурална аграрна политика и преку Фондот за поддршка и за реструктурирање при ЕУ, треба да ги определи долгорочно мерките и инструментите за враќање на земјоделството во селото. Во нив треба да бидат одделно конкретизирани и посебните и општите мерки.

Во посебните мерки, особено треба да бидат акцептирани инструментите на даночната политика, на кредитно-монетарната политика, на увозните и на царинските ослободувања и олеснувања, мерките на социјалната политика, на здравствената заштита итн.

Во општите мерки, детализацијата е насочена кон здружувањето на земјоделските фармери, во современи облици на задруги или кооперативи.

Определената национална даночна политика треба да има селективен приод. Подрачјата со отежнати услови за земјоделско производство и оние кои претрпуваат штета од природни непогодности, треба да имаат третман на олеснување или на ослободување од данок.

За населението во руралните подрачја со отежнати услови за стопанисување, поддршката во развојот на растителното и на сточарското производство, треба да биде заснована повеќе на заеми отколку на кредити.

Заемите, условени со враќање на производ како државна резерва, го стимулираат руралниот идентитет кон враќање во селото и кон воведување на земјоделската дејност, како основен извор на приходи.

Кредитниот потенцијал на банките мора да изврши селективен диференциран приод во кој земјоделството во руралните подрачја ќе користи кредити со поволни услови на враќање и со подолг грејс-период.

Поради поврзаноста на ревитализацијата на населените места со увозот, несомнено е дека се потребни увозни и царински олеснувања. За средствата кои не се произведуваат во земјава, по правило, би требало да важи слободниот увоз со царинско ослободување, а за стоките кои се произведуваат во недоволни количества, увозот треба да биде врзан со царинско олеснување или со клаузулата увоз заради извоз.

Социјалната политика, заснована на грижата за семејството, треба да се доближи до руралната средина. За таа цел, таа треба да изгради систем на рурални центри за социјална заштита со нивно непосредно поврзување со социјалната заштита, на републичко ниво.

Структурната политика треба да обезбеди окрупнување на ситното фармерство. До 2005 година, резултатите на тоа поле би биле успешни, ако земјоделското земјиште, во сопственост на малите (ситни) фарми, се организира во фарми поголеми од 15 ха, од околу 25%. Процесот треба да биде поливалентен користејќи ги можните методи врзани со купување на земја, изнајмување, продавање, здружување и сл.

Современите хомогени фармерски задруги, на локално ниво, и поливалентните задружни фарми, на регионално и на национално ниво, се токму субјектите кои најмногу можат да му помогнат на земјоделството и на селото.

Мерките на структуралната политика во регионите со отежнати услови за земјоделско производство, треба да се содржани во функцијата на паритетните цени, компензациите, премиите, директните исплати на име компензации за мален приход, кофинансирањето во изградба на инфраструктура и стимулациите, врзани со развојот на демографски загрозените области.

При водењето на производствената политика, државата треба да го помага и да го поттикнува производството кое обезбедува гаранција за стопроцентно задоволување на домашните потреби од храна. Производството кое конкурира за пласман на надворешниот пазар, треба да се контролира со посебни, соодветни, претходно подготвени регулативни мерки. Што значи, производствената политика ќе има разновидна понуда и различен квалитет. Разновидноста ќе се обезбедува со стимулирање на органското земјоделство и на другите алтернативни производи. Во тој контекст, посебно внимание треба да им се обрне на високата продуктивност и на комплементарните активности кои носат високи приходи и во малите фарми. Ориентацијата на производствената политика ќе се оцени

како успешна, ако се постигне подобрен квалитет на храната и задоволителен квантум.

Според тоа, за развојот на селото е потребен *мултисекторски пристап*, но прилагоден на можностите во просторот.

Прво, концептот за развој на селото треба да се темели врз осмислена популациона политика, при што би се отстранила постојната демографско-регионална нерамнотежа. Станува збор за редистрибутивна политика, која би ги ослободила големите урбани центри од прилив на население и создавање на гравитациони селски центри – рурални центри.

Корисно е да се укаже дека, популационата политика треба да се конципира и спроведува заедно со политиката на општиот развој. При обликувањето на популационата политика треба да се синхронизира политиката на биорепродукција со миграциските процеси на подрачјето.

Второ, треба да се напушти концептот на развојот на *оштинските центри* и да се премине на концептот на развојот на *проспори*. Во тој случај, до потполн израз би дошол вкупниот потенцијал (природен и човечки) во поширокиот простор. Имено, во некои средини, во развојниот модел во прв план нема да дојде економскиот растеж (поработот на општествениот производ) туку порационални и пооптимални би биле еколошките ефекти (производството на биолошка храна).

Во подрачјата каде што постои голема разреденост на селските населби потребно е да се одбере локален центар на селската мрежа. Тоа се села кои многу брзо можат да се развијат во населби со градски обележја, и со тоа да ги задоволат основните потреби на населението во околните села. Изградбата на локални или гравитациони центри, односно регионалното моделирање на селските заедници и простор, претставува значаен модел за задржување на населението во руралните подрачја. При конципирањето на развојната политика на Републиката сериозно треба да се размислува и за проблемите во селските населби, како и за нивната ревитализација, при што треба да се настојува за комплементарен однос на сите корисници на просторот.

Трето, за успешен развој на земјоделското производство и за сеопфатна ревитализација на селото, треба да се создадат многу подобри образовни услови отколку што се постојните, не само да се завршува основно образование, туку и за професионално ostručување и оквалификување на селското население. Создавање на услови младите на село да завршуваат средни стручни и високо стручни училишта, но и преку специјализирани курсеви и семинари да се оквалификува селското население за современо земјоделско производство и развивање на други стопански дејности.

Четврто, посебно внимание нашата Република мора да му посвети на примарното земјоделско производство, со максимално користење на расположливиот потенцијал во селските подрачја.

Руралните средини имаат иднина ако земјоделството има иднина.

Програмата за развој на селото не треба да влијае на оддалечувањето на селото од земјоделското производство, туку повеќе да влијае врз преобразбата на самото аграрно производство. Во земјоделството, особено во индивидуалниот сектор, сè уште постојат недоволно искористени потенцијали, и во услови на попродуктивно и порационално користење може да се издвојат материјални средства за изградба на самото село.

За понатамошниот развој на земјоделството и неговата улога во развојот на селото, значајна улога има и осмислената производна програма, *програма* со која ќе се добие повисок приход и ќе се обезбеди поголема економска и социјална сигурност на земјоделскиот производител. При конципирањето на политиката за рурален развој потребен е селективен пристап, т.е. корисно е да се поттикнува професионалното земјоделство но, каде што постои можност, и за двојно занимање *земјоделец-работник*.

Едно од значајните прашања за развојот на селото претставува давањето поддршка на селското население со *двојно занимање*, посебно на категоријата *земјоделец-работник* или на *мешовитите домаќинства*.

Петто, самиот факт дека општествено-економскиот развој на селото, причинско-последнично е цврсто поврзан, упатува на основниот правец на влијанието во надминувањето на неповолната состојба на селото. Според тоа, треба да се размислува за концепт на стопански субјекти, од преработувачката индустрија и услужните дејности, во кој во прв план треба да бидат малите и средните претпријатија. Иако од потребата за мали и средни индустриски погони постои начелна согласност, спорно е прашањето околу нивната структура. Затоа, при локацијата на индустриски погони на село, мора внимателно да се анализираат особините на подрачјето и тоа: *рејомајеријали, демографските аспекти, квалификацијата на општинскиот работна сила, инфраструктурата* и сл.

Шесто, регионалната политика во наредниот среднорочен период, како својата основна цел треба да го постави поттикнувањето на иницијативите за откривање на развојните потенцијали во недоволно развиените подрачја и села. Во периодот до 2005 година треба да се оствари целосна покриеност со *основните инфраструктурни објекти* (асфалтен пат, водовод, квалитетно осветлување) во сите селски средини во кои постојат услови за живот и бавење со стопанска активност.

Седмо, за поцелосен развој на селото потребно е поттикнување на претприемаштвото, туризмот и друго. Во селските подрачја значајно е да се развиваат микроекономските модели, односно претприемаштвото во домаќинствата од поширок спектар: *од традиционалните занаети до кооперација со модерната индустрија*. Развојот на домашното занаетство е интересно за селските домаќинства, и тоа особено кога е во прашање

економскиот интерес. Досегашните проучувања на можностите за развој на ваквите активности укажуваат дека секоја од нив има голема шанса, со оглед на неискористеноста на природните потенцијали во дадената околина, капацитетите и времето (во период кога нема земјоделска активност).

Осмо, во новите услови на стопанисување, развојот на задругарството ќе претставува објективна потреба за онстанок на земјоделските домаќинства, за нивен успешен економски развој и развој на селото. Задругите имаат можност да создадат објективни услови за организирање на интензивно, ефикасно и квалитетно земјоделско производство и современ развој на селото.

Успешниот развој на селото може да се постигне со различни видови и облици на задружното организирање.

Така на пример, штедно-кредитните задруги се одлични институции за надминување на проблемите во финансиската поддршка на земјоделското производство и на селото, особено, нивното локално значење и врската со членовите им овозможува во најдобра мерка да ги препознаат потребите на локалното население и неговите можности за задржување на село.

Девеџишо, со цел со вака широка поставена концепција да се делува ефикасно, треба да се формира *центар за рурален развој*. Поконкретно ова институција ќе ги има следните функции:

- Следење на процесите и снимање на состојбите релевантни за развојот на руралниот простор;
- Собирање и формулирање на разни иницијативи врзани за развојот на руралниот простор;
- Организирање на научни и стручни расправи во функција на осмислување и остварување на руралниот развој;
- Непосредно да ги разгледува законите и мерките и да дава аргументирани насоки на одговорните тела.

Десеџишо, треба да се изработи стратегија за развој на селото во Република Македонија, која врз база на научни и стручни согледувања, би востановила кои приоритети имаат компаративна и стратешка предност.

Дойолниџелни мерки

Ефектите би биле постигнати доколку ресорните институции во Владата на Република Македонија и странските финансиски организации и институции ги помогнат на соодветен начин јавните и приватните иницијативи во руралните средини. Во тој контекст, би требало да се преземат следниве неопходни мерки:

- Да се обезбедат инвестиции за изградба на основните инфраструктурни објекти во подрачјата и селските населби во кои постојат услови за живот и бавење со стопанска дејност;

- Да се обезбедат поволни (меки) кредити за луѓето кои барат да се вратат назад во селото, (за изградба на куќа, стопански објект, набавка на добиток, подигање на насад) кои би служеле како основен капитал за започнување или за зголемување на нивните земјоделски или други стопански активности;
- Да се обезбедат некои дополнителни стимуланси за луѓето кои сакат да започнат со стопанска активност во ридско-планинските и стопанско недоволно развиените подрачја, како што се даночните олеснувања – ослободување од персонален данок неколку години од нивното производство, ослободување од царина на опремата од странство и слично.
- Да се обезбеди финасиска помош од централната власт за проектите во ридско-планинските села и заостанатите подрачја.

1.4. Финансирање на развојот на селото и земјоделството

За секоја земја финансирањето на земјоделството е важен сегмент, кој ги опфаќа: производството, залихите и развојот. Финансирањето на македонското земјоделство е сериозен проблем поради долгорочните неповолни развојни перформанси како што се: стагнацијата на производството, ниската продуктивност, неефикасното користење на капацитетот, недоволната и несоодветна техничка опременост на трудот, систематското и трајно опаѓање на акумулативната способност на крупните (бивши општествени) стопанства и задругите и др.

Ваквата состојба го проблематизираше земјоделството во однос на финансирањето не само за неговиот развој туку и за одржување на простата репродукција.

Сериозната димензија на проблемот за финансирањето на земјоделството во однос на претходното долгогодишно искуство е последица на определени реформи и крупни институционални промени кои го означиле редефинирањето и структурното прилагодување на финансискиот систем со пристапот кон основната цел за рестриктивна монетарна политика и ограничена буџетска потрошувачка.

Кон заострувањето на проблемот придонес има и изразениот пад на развојните перформанси на вкупното стопанство на РМ, дезинтеграцијата на пазарот, економските блокади и др.

Финансирањето на земјоделството мора да биде во согласност со неговите специфичности, како што се: бавен обрт на капиталот, биолошкиот карактер на производниот процес, кој не се поклопува со работниот период, ниската транспортна вредност на производството, ограничената трајност на голем број производи и сл.

Релативно најзострен е проблемот на финансирањето на инвестициите во основни средства во земјоделството за да може да се одржува приближно ниво на застапените капацитети, имено: основното стадо, долгогодишните насади, механизацијата и опремата. Затоа, ќе се задржиме на движењето на висината на инвестициите во основни средства во последните години што ги прикажува официјалната статистика (таб. 98). Извесни податоци во статистиката се следат и по сектори (општествен и приватен).

Табела 98 - Вкупни инвестиции во основни средства во земјоделството и рибарството (во мил. долари)

Показател	1994	1995	1996	1997
Инвестиции во општествен сектор	379	252	227	436
Инвестиции во приватен сектор	778	1.035	1.204	1.090
Вкупно	1.157	1.287	1.431	1.526

Инвестициите во основни средства кај приватниот сектор ги опфаќаат приватните претпријатија и физичките лица, додека кај општествениот сектор се вклучени и задругите и претпријатијата со мешан капитал. Како што се гледа од прегледот, инвестирањето кај приватните претпријатија било со многу голем износ на средства, кој во 1994 година, во однос со општествениот изнесувал 1 : 2,1, а во 1995 година – 1 : 5,3, како резултат на тенденциите да се стимулира приватното производство. Средствата кај приватниот сектор во последните неколку години силно се зголемени, особено до 1995 година, кога во однос на 1992 година (во 1995 година) се поголеми за 7,3 пати.

Во структурата на општествениот сектор, висината на инвестициите во основните средства е далеку највисока кај претпријатијата со мешан капитал, а најмала кај задругите.

Од прегледот за вкупни инвестиции по намена на вложувањата за две години се гледа тој однос, како и структурата на потрошените инвестиции по намена. Се покажува дека приватниот капитал најмногу инвестирал во 1996 година за т.н. „култивирани“ средства (според СГ на РМ, 1998), а во 1997 година во машини и опрема. Слични резултати постојат и кај општествениот капитал, бидејќи во 1996 година најголем дел од инвестициите бил наменет за машини и опрема, а во 1997 година за „култивирани“ средства. Меѓутоа, кај мешаниот капитал во двете години инвестирањето е многу поголемо во машини и опрема во споредба со инвестирањето во згради и „култивирани“ средства (таб. 99).

Табела 99 - Инвестиции по намена на вложување

(во мил. ден.)

Сектор	1996				1997			
	Вкупно	Згради	Машини и опрема	Култивирани средства	Вкупно	Згради	Машини и опрема	Култ. сред.
Земјодел. и рибарство вкупно	1.427	216	486	725	1.523	262	901	360
- општествен	27	4	21	2	42	3	13	26
- приватен	1.204	211	325	668	1.087	251	604	232
- задружен	0,826	-	0,826	-	1,051	1,232	-0,181	-
- мешан	195	411	139	55	393	7	284	102

Претставата за финансирањето на земјоделството може да се заокружи ако се согледа инвестирањето во основни средства за преработка на земјоделските производи, што може да биде многу стимулативно и поттикнувачко за развојот на примарното производство. Меѓутоа, официјалната статистика засега го следи само општествениот сектор, така што треба да се има предвид, дека и овде се инвестирало во приватни преработувачки капацитети.

За примарното производство е многу важно кои преработувачки капацитети се прошируваат или се градат нови. Во тоа се важни сите видови објекти, без оглед дали станува збор за прехранбени производи, за тутун, за пијалаци или за добиточна храна. Интересно е дека кај оваа дејност вкупните инвестиции силно опаднале по 1994 година, а особено во 1995 година кога износот достигнал само 44% односно 37% во однос на износот во 1994 година (таб. 100).

Табела 100 - Инвестирање по намени во преработувачки капацитети (во 000 ден.)

Капацитети за:	1994	1995	1996	1997
Прехранбени производи	266.864	285.641	228.467	411.440
Пијалаци	294.003	10.869	64.936	296.809
Добиточна храна	4.097	3.691	2.577	14.661
Против. и прераб. на тутун	429.508	136.973	68.572	75.787
Вкупно	994.472	437.174	364.552	798.697

Релативно голем број извори за кредитирање на земјоделството (земјоделците) и преработувачките дејности се нудат во последните години, кои се прилагодени за мали и средни претпријатија во однос на лимитетите и во однос на процедурата за одобрување, но, за жал, не се прилагодени во однос на главните делови. Имено речиси од сите извори и преку сите банки

се нудат релативно високи камати и куси рокови за враќање, а особено тешки исполнувачки услови за гаранции, поради што релативно мал број земјоделци и бизнисмени се осмелуваат да се задолжат при такви услови, односно да обезбедат гаранција за кредитот со залог на специфичен имот (куќа во град, деловен простор и др).

Според огласот (даден во весникот „Дневник“ од 21.I 2000 година). Националната агенција за развој на мали и средни претпријатија, препорачува неколку видови кредити, како што се:

- Меѓународната банка за обнова и развој;
- Кредитната линија на здружението „Можности“;
- Кредитните линии од Институтот Отворено општество;
- Македонската развојна фондација.

Освен овие извори, Министерството за финансии на Република Македонија препорачува поголем број извори и банки (оглас во весникот „Утрински весник“ од 14.VI 2000 година) кои можат да ги користат земјоделците и агробизнисите, како што се:

- Кредитната линија за мали претпријатија Фаре/Непа;
- Краткорочните кредити на Македонска банка;
- Италијанската кредитна линија од Македонска банка;
- Кредитната линија ИФАД од Ивест банка;
- Фондот за меѓународна соработка и развој на Република Кина – Тајван.

Ќе напоменеме само за каматната стапка. Таа е најниска (од двете групи) кај кредитот ИФАД, и изнесува 6% годишно, а со осигурувањето на кредитот со трошоци достигнува 9,5–10%. Другите се најчесто со 10–13%, но некои камати за кусорочни кредити достигнуваат и 26% годишно (Кредитна банка АД Скопје).

За подобрување на финансирањето на земјоделството и агробизнисите надежите се полагаат во завршувањето на реформата на банкарскиот систем и санацијата на банките, меѓутоа процесот е релативно спор, промената на условите не се манифестира, а рестриктивните монетарни мерки сè уште силно се чувствуваат.

1.5. Заштита и еколошки аспекти на земјоделското производство

Дефиниција и состојба

Како резултат на примената на хемиски средства и механизација на нафтен погон во земјоделството, тоа стана потенцијален загадувач на животната средина па и на сопствените производи. Од тие причини во светот се развија идеи и практични сознанија дека е потребно пред сè заради

заштита на животната средина и потрошувачите, употребата на загадувачите да се контролира и да се настојува нивна што е можно помала употреба.

Во поново време пак, се наметнаа барањата на потрошувачите на пазарот на еколошки (биолошки) земјоделски и прехранбени производи, кои барања сè повеќе се зголемуваат.

Во стручната јавност е познато дека во Република Македонија се трошат во просек релативно помали количини на минерални ѓубрива и заштитни средства по единица површина отколку во развиените земји. Меѓутоа во интензивните системи на производство и во услови на наводнување, употребата на хемиските средства во земјоделството е релативно висока и кај нас. Тоа не значи дека е вон контрола нивната употреба и дека производите не се здравствено погодни. За жал контролата на производите од домашно производство не е редовна и систематска. Кај увозната храна пак, контролата е поредовна и задолжителна, освен ако не е внесена на диви премини или со помош на корумпирани царински службеници.

Во секој случај, потрошувачите во Македонија (и животната средина) не се изложени на поголема опасност од негативните дози на хемиските средства во примарните и преработените производи од Европа.

Познато е дека во светот денес постојат два паралелни системи на земјоделско производство. Едното е производство со вообичаена технологија со примена на определени количини на минерални ѓубрива и заштитни средства со употреба на додатоци во прехранбената индустрија и т.н., со што се обезбедуваат здравствено погодни земјоделски и прехранбени производи на пазарите во светот. Вториот систем е таканаречено еколошко, биолошко или органско производство (во ЕУ се прифатени трите термини) кое се развива особено во Европа, во согласност со уредбата на ЕЕЗ бр. 2092/91, врз основа на која во сите земји-членки на ЕУ, а и во сите други земји (освен во Македонија и Албанија) се донесоа закони или наредби за еколошко (биолошко) земјоделско производство, за преработка, за транспорт за складирање и промет. Еколошкото производство се базира на строго определени норми и правилници, без употреба на минерални ѓубрива, хемиски средства, разни адитиви, додатоци и др. Секој кој сака да произведува еколошко производство се обврзува со потпишување на специјален протокол, а придржувањето кон тие задолженија редовно се контролира од независна контролна служба.

За да може да се продаде како еколошко производство секој производ треба да има сертификат за квалитет издаден од компетентен контролен орган.

Кај биолошкото (еколошкото) земјоделство, на почвата не се гледа само како на резервоар на хранливи материи. Нејзината плодност се

обновува со различни вложувања на органски материи, компост, зелено гудрење и др.

Борбата со болести и штетници се води без хемиски средства преку механичка борба, избор на отпорни видови и сорти, чување на корисната флора и фауна и примена на плодород.

Преминот кон биолошко (еколошко) земјоделско производство претставува глобална промена на организацијата и на производните технологии, располагање со човечки и финансиски ресурси, затоа што реализацијата на производството со етикета (марка) „еколошко“ може да започне по две години конверзија кај едногодишните култури, а по три години кај долгогодишните насади.

За компензација на загубите во тој преоден период на производителите мора да се одобрат финансиски средства како специјална помош од државата.

Етикетањето, транспортот, пакувањето, местото на продажба, рекламата и др. на еколошките производи е строго регулирано со закон и соодветни правилници и нормативи.

Силно изразената тенденција за одржлив развој и еколошко земјоделство доведе до формирање на Меѓународна федерација на движењето за органско земјоделство (ИФОАМ), која ги промовира принципите и барањата кон ова производство, како што се:

- зголемување на плодноста на почвата;
- обезбедување на затворен биолошки синџир во системот на земјоделството;
- респектирање на локалните услови при реонирање на земјоделското производство;
- одгледување на домашни животни во услови на биолошко (еколошко) полјоделство.
- чување на генетската разновидност на земјоделските екосистеми и нивното опкружување;
- зголемување на профитот на производителите на еколошки производи.

Меѓународната федерација на движењето за органско земјоделство обединува околу 500 организации од 79 земји, а во ЕУ се регистрирани повеќе од 10.000 органски фарми¹.

Ценејќи го значењето на еколошкото земјоделство и потребата од

---

¹Анакиев Б. и др. 1997 година. *Можности и иницијативи за организирање на биолошко (органско) земјоделство во Република Македонија*. Животна средина бр. 1/97. Скопје.

неговото стимулирање во Европската унија се применува „Методата за земјоделско производство, согласно со барањето за заштита на животна средина и природата“, па на производитите кои се обврзуваат на петогодишно еколошко производство им определува премии, и тоа: 250 евра/ха за едногодишни култури и пасишта, а 700 евра/ха за долгогодишни насади.

Состојбата со организирање на еколошко земјоделско производство кај нас сè уште е на почетни основи. Здружението на агроекономистите на РМ и „ВОКА“ Скопје во 1997 година поведеа иницијатива за изготвување на закон за еколошко земјоделско производство. Иницијативата е прифатена во 1999 година и започнаа првите активности за изработка на законот во надлежност и на МЗШВ. Предлогот е изготвен и е ставен во почетна процедура.

Развој и перспективи

Перспективите за развој на биолошко (еколошко) земјоделско производство кај нас не се светли од повеќе причини:

- нема доволна убеденост и иницијатива кај компетентните органи за побрзо донесување на регулативите, како и за стимулирање на производителите кои ќе започнат со такво производство.

- кај земјоделските производители нема сознанија за предностите што ги носи биолошкото земјоделско производство поради недоволната популаризација на тој систем;

- ограничената куповна можност на потрошувачите кај нас ја ограничува големината на сегментот на потрошувачите за купување;

- долгорочен процес на прилагодување на нашето производство кон светските и европските стандарди за да се оствари посериозен извоз на биолошкото производство.

Активностите за популаризација на еколошкото земјоделско производство кај нас ќе треба да се одвиваат позабрзано и смислено доколку сакаме да се вклопиме во системот на ЕУ за еколошко производство барем до 2005 година.

Пред сè неопходно е забрзување на процесот за донесување на Законот, потоа донесување на придружната регулатива – правилници и стандарди. Во исто време да се поведат активности за изнаоѓање или формирање на овластена институција за сертификација на производството, односно за следење и контролирање на производниот процес. Сепак тоа е полесниот пат, ако не се смета на проблемот да се обезбедат средства во првите три години од буџетот или Фондот за поддршка на земјоделството.

Релативни потешок е патот за регрутирање на заинтересирани земјоделски производители за еколошко производство. За таа цел е потребно извесна пропаганда и едукација на земјоделците со пропаганден

материјал, со одржување на бесплатни семинари како и со организирање на посети на земји (подрачја) каде што е развиено еколошкото производство. Најблиски земји од кои можат да се искористат искуствата од неколкугодишно производство би биле Австрија, Унгарија, потоа Бугарија и Хрватска. За оваа цел можат да се обезбедат средства од странски фондации во Република Македонија (ВОКА, Лендолејкс, ГТЗ и др.).

Производството треба да се развива постапно. Најнапред и релативно полесно е да се започне со едногодишните култури. Потоа, со обезбедување на еколошко производство за крмна база, ќе може да се започне и добивањето на еколошки добиточни производи. Додека кај едногодишните култури, претходното производство ќе треба да трае две години (време на конверзија) во кое време производите не можат да се продаваат по повисока цена (како еколошки), тоа кај овоштарството и лозарството ќе трае три години. Во тој период производителите се изложени на загуба, бидејќи ќе имаат релативно пониски приноси, а продажната цена ќе биде иста како на масовното производство.

Важен момент за поголем и побрз развој на еколошкото производство е формирањето на здружение на производители на еколошки производи, за да може да имаат поуверлив настап пред државата и други органи, да разменуваат меѓусебни искуства и др. Предностите на организирање на производителите во здруженија се покажаа во сите земји каде што веќе десетина години се одвива вакво производство.

Нашата оценка е дека поради релативната екстензивност на земјоделството во Република Македонија, (особено во ридско планинските подрачја), односно поради помалите дози на употребени хемиски средства, преминот кон еколошкото производство ќе биде полесен, зашто нема да се јават големи разлики во приносите, а намалените приноси по периодот на конверзијата ќе бидат надоместени и надминати со продажбата на производите по повисоки цени.

2. Фундаментални мерки

Остварувањето на потребната програмирана понуда од примарни земјоделски производи, не зависи само од средствата за производство и од работната сила, како традиционални фактори, или пак од опфатот на земјиштето, од водата и од климатските услови, како природни фактори, туку и од имплементацијата на науката, на образованието и на технологијата, потоа, на аграрната политика и на пазарниот пристап, како фактори на развојот.

2.1. Земјоделската наука

Во земјоделството, науката добива извонредно значење, во смисла на создавање нови материјални вредности. Тоа сè повеќе добива карактер на систематичност во унапредувањето на техниката во производството.

Општеството ја прифаќа како организирана општествена дејност заснована врз современи основи. Тоа произлегува од непосредната поврзаност на науката со производството. Повеќе не постојат дилеми за тоа дали науката е носечки фактор во развојот на земјоделското производство. Науката, во земјоделството, во последно време, е концентрирана во изнаоѓањето најпогодни решенија за насочување на производството, според потребите на побарувачката, и за супституција на готовите производи и на суровините.

Науката, а во рамките на земјоделството, земјоделската наука, покрај економскиот, има поширок општествен, духовен и цивилизациски придонес. Иако мошне тешко мерливо, забележливо е влијанието врз развојот на производствениот процес, врз поголемата адаптабилност и флексибилност кон пазарните промени. Пенетрацијата на научно-технолошкиот развој во земјоделството најмногу се изразува преку проширувањето на сортиментот и преку продуктивноста на трудот.

2.1.1. Образование

– Во Република Македонија е мошне развиен системот на земјоделско образование кое е во функција на развојот на земјоделството.

Имаме средношколско стручно образование, преку земјоделски училишта во 10 градски центри низ Републиката, каде што се едуцираат млади луѓе помеѓу 16 и 18-годишна возраст на повеќе насоки во земјоделството (полјоделство, лозаро-овоштарство и сточарство). Голем дел од нив своето образование го продолжуваат на земјоделските факултети во Скопје и Битола. Меѓутоа, мал дел сè уште не се стимулирани да се зафатат со организирање на сопствени фарми, како што во многу земји се определуваат поголемиот дел од завршените ученици на земјоделските училишта. Доаѓа време кога за современото приватно фармерство не само што треба да бидат заинтересирани млади луѓе со завршено средно земјоделско училиште туку и со факултетско образование.

– На Универзитетот Св. Кирил и Методиј во Скопје, Земјоделскиот факултет има три основни дејности: образовна, научноистражувачка и апликативна дејност. Образовната дејност е организирана така да едуцира кадри од додипломски, постдипломски и доктори на науки од областа на земјоделските науки. Додипломските студии се организирани како четири-годишни студии во пет насоки, и тоа: општа, полјоделска (во две групи), лозаро-овоштарска, земјоделска механизација и сточарска

Наставно-образовниот процес на Земјоделскиот факултет во Скопје се одвива со постојани реформи, како по однос на наставните планови така и наставните програми. Покрај развиената мрежа на насоки и групи, сеуште недостасува насока по агроэкономика, како дел од областа на земјоделските науки. Отворањето на оваа насока одамна се предлага, но сега е моментот агроекономската насока да се организира како редовен четиригодишен студium, зашто тоа го бара и новиот економски систем на пазарната економија во земјата. Немањето на кадри од ваков профил го забележуваат и многу странски експерти кои доаѓаат во земјата да даваат консултантски услуги за развојот на земјоделството².

На Универзитетот Св. Климент Охридски во Битола, поранешната Виша земјоделска школа прерасна во Факултет за биотехнички науки, со цел да едуцира кадри на четирисеместрални студии од областа на сточарското производство и четиригодишни студии за прехранбената индустрија на сточарски производи.

2.1.2. Научни и апликативни истражувања во земјоделството

Научни истражувања

На Земјоделскиот факултет, кој е организиран во единаесет катедри како наставно-научни единици, покрај наставната се изведува и научно-истражувачката и апликативната работа од областа на земјоделството. Досега се реализирани повеќе од 150 проекти за развој на земјоделството, финансирани од Министерството за образование и наука и Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство.

Покрај катедрите на Земјоделскиот факултет, во Републиката постојат и повеќе институти кои вршат научноистражувачка и апликативна дејност за стопанството, и тоа: Земјоделските институти во Скопје и Струмица, Сточарскиот институт во Скопје, Институтот за ориз во Кочани, Институтот за тутун во Прилеп, Ветеринарниот институт во Скопје.

Сите наведени институции зад себе имаат изработено бројни научни и апликативни проекти и работат и на тековни проекти, но и покрај нивната опременост со кадри и опрема, поради недоволни финансиски средства не ги имаат искористено своите капацитети. Тие не се доволно ангажирани во работата поради скромното финансирање од страна на Министерството за образование и наука. Оваа состојба по сè изгледа ќе продолжи особено по укинувањето и припојувањето на поранешното Министерство за наука кон Министерството за образование.

---

² *Private Farm Support Project - FY Republic of Macedonia*, Investment Centre FAO/World Bank Cooperative Programme, Rome 1993.

Апикативни испржувања во земјоделството

При крај се активностите околу имплементацијата на Проект за поттикнување на развојот на индивидуалните земјоделски производители³, со кој треба да се извршат структурни реформи за развој на земјоделството во државата преку реструктурирање во шест сегменти, и тоа: а) применети истражувања во земјоделството; б) советодавната служба за индивидуалните земјоделски производители; в) приватната ветеринарна служба; г) јавна служба за здравствена заштита на добитокот; д) развојот на агромаркетингот и е) сервисот за рурален развој. Како што може да се види од споменатата студија (фуснота 1), Република Македонија доби поволен кредит за проектот (фуснота 2) и треба да се очекуваат структурните промени. Тука ќе напоменеме некои работи по однос на применетите истражувања и реформите на советодавната служба за индивидуалните земјоделски производители кои се од голем интерес за среднорочниот развој за секторот на индивидуалното земјоделство.

Во поново време (1980 год.)⁴, истражувањата на фарма станаа нова дисциплина во земјоделските науки и на предлог на ангажираните експерти во Проектот, тие почнаа да се спроведуваат и кај нас. Истражувањето на фарма е прилагодено/применливо истражување чие спроведување бара: а) доволен број повторувања во огледот со цел тестирање на нови технологии и нивно управување од страна на индивидуалниот земјоделец на парцели на својот имот, односно тој е одговорен за секојдневното извршување на работите на парцелата или во шталата; б) тестирањето на новата технологија го извршува земјоделецот со помош на мултидисциплинарен стручен тим (агроном технолог, агроекономист и стручњак од советодавната служба (Агенцијата). Покрај овој тип на истражувања на фарма се препорачуваат и истражувања на системите на земјоделското производство на ниво на фарма кои се состојат од четири главни фази: а) описно дијагностичка (состојба); б) планирање (преглед на решенија); в) експериментирање (тестирање) и г) ширење (трансфер на резултатите). Сите резултати од овие истражувања на фарма треба да бидат предмет на нивно ширење од страна на Агенцијата за унапредување на индивидуалните земјоделски производители на теренот.

Во програмата на применетите истражувања, во Проектот учествуваат, со свои истражувања, бројни стручни кадри како од Земјоделскиот факултет така и научноистражувачките институти во земјата, но и тие завршуваат во текот на наредната година поради искористување на одобрените кредитни средства. Од искуствата со овој вид на применети истражу-

³ *Private Farm Support Project - FY Republic of Macedonia, Credit and Project Summary*, WB 1996.

⁴ *Werner J. Participatory Development of Agricultural Innovations: Procedures and Methods in On-Farm Research*, GTZ, GmbH, Eschborn 1993, Germany.

вања со индивидуалните земјоделци се покажа дека интересот за нив е голем како кај земјоделците така и кај земјоделските стручњаци и вработените во Агенцијата заради перманентна потреба во својата советодавна работа. Затоа овие истражувања треба да продолжат како постојана активност на посебен Фонд за применети истражувања на фарма.

2.1.3. Советодавни услуги на земјоделциите

Во рамките на споменатиот Проект се предлагаат структурни реформи како во областа на применетите истражувања на фарма така и во организацијата и работата на Агенцијата (советодавната служба) за унапредување на индивидуалните земјоделски производители. Таа, сега, според новиот Закон, е издвоена институција од составот на МЗШВ, регионално е распоредена и делува преку организирани здруженија на земјоделци, и тоа главно по принцип на земјоделски гранки. Како главна интенција во работата на стручњациите од Агенцијата, покрај советодавната работа од областа на агрономијата, е работата да ја насочат и кон: а) агромаркетингот; б) агробизнис менаџментот и в) ширење на резултатите од истражувањата и демонстративните опити меѓу земјоделските производители.

За успешна работа како на советодавната служба (особено по однос на агроменаџментот и агромаркетингот) така и институциите кои се бават со креирање на аграрната политика за развојот на земјоделството, треба да се прифати предложениот проект за „Сметководен информативен систем на индивидуални земјоделски стопанства“ со избор на репрезентативен примерок од стопанства во Републиката по системот на FADN⁵ во земјите-членки на ЕУ. Се предлага системот да биде конституиран во посебен Агробизнис центар при Земјоделскиот факултет во Скопје (за што стана збор при разгледувањето на проблемите за натамошниот развој на приватизираните агрокомбинати).

2.2. Образование и обучување на менаџери во земјоделството

Едукативната програма и менаџментот во земјоделството треба да се одвиваат преку:

1. Истражувачките центри во селските подрачја и преку технолошките коридори;
2. Селските претприемачки зони;
3. Претприемништвото во агробизнисот;
4. Владините и невладините организации;
5. Центарот за развој на малото стопанство;
6. Индустриските услужни центри од мал обем;

⁵ FADN - The Farm Accountancy Data Network, European Commission, Brussels.

7. Селските инкубатори;
8. Селските финансиски институции,
9. Активности за проширување на селското претприемништво; и
10. Образовните програми за селско претприемништво.

2.2.1. Истражувачки центри во руралните подрачја

Во едукативниот рурален систем, на светско ниво, се воведуваат истражувачки центри.

Практиката потврдува дека истражувачките центри во селските подрачја не им посветуваат многу внимание на селските претприемачи. Тие се повеќе насочени кон поттикнување на претприемачите од поголемите кооперации и фабрики од агробизнисот. Сепак, ако се сфати сериозно функцијата на овие центри и бројот на приватните фарми во руралните подрачја, тогаш вредносните содржини треба да имаат поголема примена во средините каде што доминира земјоделската дејност. Македонија, на тој план, во блиска перспектива, треба да размислува за формирање на еден ваков истражувачки центар за согледување и за решавање на проблемите и на потребите на земјоделските производители во руралните средини.

2.2.2. Селски претприемачки зони

Селските претприемачки зони се мали зони со поширока стопанска активност. Нивната содржина и формата одговара на малите претпријатија затоа што имаат минимизирани трошоци на работењето. Се занимаваат главно со поттикнувачки елементи, врзани за даноците и за дерегулацијата. Кај нас, сè уште не се созрени условите за воведување такви зони.

2.2.3. Претприемништво во агробизнисот

Претприемништвото во агробизнисот се применува во развиените земјоделски земји, каде што доминираат корпорациите. Корпорациите од претприемништвото очекуваат развој на нови производи и на нови пазари.

2.2.4. Центри за развој на селското стопанство

Овие центри имаат цел да го поддржат развојот и експанзијата на малото стопанство. Во своето дејствување тие обезбедуваат:

- а) Бесплатна помош во менаџментот на постојните и на потенцијалните мали претпријатија;
- б) Слободен приод до информациите за пазарните движења, за техничките иновации и за други ресурси, погодни за малите претпријатија.

в) Семинари за обучување, со ниска цена, во врска со решавањето на проблемите во малите претпријатија; и

г) Решавање на менаџерските проблеми кај новите претприемачи и кај малите бизнисмени, итн.

Македонија има потреба од формирање на вакви центри во кои ќе бидат инкорпорирани и функциите врзани со земјоделството.

2.2.5. Индустриски услужни центри од мал обем

Индустриските услужни центри од мал обем се формираат за да се елиминираат техничките проблеми со кои се соочуваат пронаоѓачите, претприемачите и сопствениците на малите претпријатија.

За македонското земјоделство, едукативната дејност на полето на техниката, пазарните текови и менаџерството во малите претпријатија, најдобро и најекономично ќе се одвиваат преку центрите за развој на селското стопанство од мал обем, наместо преку посебни центри за развој, или преку услужните индустриски центри.

2.2.6. Селски „инкубатори“

Селските „инкубатори“ создаваат услови за селските претприемачи, во подолгорочниот период на развојот на малите претпријатија. Обично, тие обезбедуваат:

- а) Физички простор за бизнис;
- б) Експертиза за бизнис-развој (планирање, маркетинг, финансирање, итн.);
- в) Придружни бизнис-услуги;
- г) Приод кон капитал, итн.

Кај нас е започнат процесот на развој на селските „инкубатори“, преку програмата на Агенцијата за промоција на инвестициите (ТИПА)

2.2.7. Селски финансиски институции

Селските финансиски институции имаат задача да обезбедат средства за земјоделството, во вид на заеми за купување земја, опрема и добиток. Во Македонија, тие можат да одиграат значајна улога во ревитализацијата на селото и во развојот на земјоделството, а особено на сточарството во ридско-планинските подрачја. Средствата треба наменски да се насочуваат, за да се избегнат шпекулациите и ризиците неопходни за поддржување на селските претприемачи.

2.2.8. Активности за проширување

Во активностите за проширување на дејноста во земјоделството, домашните економии и фирмите во агробизнисот, со споредни системи, какви што се дрводелството, грнчарството, плетењето кошници, домашните ракотворби, итн. можат да помогнат службите за поврзување и за проширување. Нивните агенти треба повеќе да се насочат кон апликација на општите бизнис-програми кои би ги опфатиле, сметководството, финансиите, маркетингот и менаџментот. Програмите треба да бидат слични на оние што ги нудат колежите, претприемништвото и трговијата.

2.2.9. Образовни програми во селското претприемништво

Најефикасна програма за професионална едукација можат да понудат средните училишта и колежите. Тоа ќе го постигнуваат преку имплементацијата на примарни проекти од областа на агробизнисот за студентите и преку примената на нови идеи во фармерството или во трговијата.

2.2.10. Земјоделски колеџи

Земјоделските колеџи можат да одиграат витална улога во образованието на идните лидери во агробизнисот. Тие можат да го збогатат фондот на знаењата кај стопанствениците, исто така, и во областите на производството и во областа на менаџментот.

2.2.11. Земјоделски опитни станици

Земјоделските опитни станици се од постар датум. Во практиката се покажаа како полезни во подобрувањето на производството, во складирањето, преработката, маркетингот, менаџментот и финансирањето, во подобрувањето на квалитетот, според барањата на потрошувачите, итн. Тоа се открија на луѓето вработени во опитните станици, на факултетите, во институциите, во колежите и во трговските корпорации во агробизнисот.

2.2.12. Приватни советници

Би било мошне корисно доколку секој фармер има блиска и катадневна соработка со приватни советници, од разни области. Информаците добиени од нив, позитивно влијаат врз одлуките на фармерите во развојот на производството, во маркетингот, во финансиите и во другите сегменти на производството наменето за пазарот.

2.3. Организација на земјоделското производство

Стратегијата за развој на земјоделството, особено се занимава со прашањето врзано за современото организирање на приватното фармерство. Организациониот капацитет треба да создаде една хомогена економска целост кај земјоделските производители преку која, на демократски начин, ќе ги остваруваат производствените функции за репродукција на биолошки здрава храна. Составен елемент, секако, треба да биде подготовката на готовиот производ наменет за пазарот. Конституцијата на органограмот не смее да ги содржи елементите на застарените и, во праксата потврдени, лоши организациони форми. Во постојните, потребни се радикални реформи, чија трансформација ќе овозможи висока продукција, минимални трошоци и висок профит.

2.3.1. Облици за организирање на приватните фарми

Приватното фармерство може современо да се организира на повеќе начини. Светската практика најмногу ги користи:

1. Кооперативните фарми, со сопственост на партнери;
2. Малите независни фарми, под раководство на претприемач;
3. Фармите во заедничка сопственост (51%) на државата, (49%) на претприемачите и на работниците на фармите;
4. Фармите со заедничко вложување и со учество на странски капитал (машини, магацини и преработувачки капацитети, земјишен имот, итн);
5. Кооперативните фарми во кои емисијата на акции им припаѓа на сопствениците на кооперацијата;
6. Партнерските фарми под раководство и со сопственост на поединци (пример: поединци кои заеднички ги користат средствата за производство и работната сила);
7. Фармите во сопственост на поединци, на корпорации, на кооперативи, на државата или на странци, закупени или врз база на поделба на родот.

Која од овие форми ќе се прифати и ќе се спроведе во практиката, зависи од економските ефекти, а особено од покривањето на репродукционите трошоци и од остварувањето профит.

2.3.2. Трансформација на кооперативните

Кооперацијата која сè уште се темели врз социјалистичкиот систем и врз договорната економија, треба да се трансформира во приватна сопственост на нивните членови, по пат на кооперативни акционерски друштва.

и на приватни претпријатија од нов вид. Оние коишто нема да се адаптираат на новите регулативи во определен рок, треба да се ликвидираат, по сила на закон, или да се бришат од регистарот на фирмите. Притоа, на процесот на трансформацијата, треба да му претходи список на средства, по член на кооперативата и одлука за формата на дејствување. Доминантните членови треба да го обезбедат своето членство, да купат акции во новата организација и да изберат нови легитимни службени лица. Евидентираниите средства на кооперативата, треба да му се вратат на членството, во форма на акции на новоформираното претпријатие. На тој начин, се овозможува членовите да одлучуваат за иднината на здружението, за економските односи во сопствеништвото и за судбината на акциите и на профитот.

Во периодот на трансформација, не треба да изненади постапното навлегување на стечајната постапка кај некои кооперативни, неликвидни и несоодветни фирми за приспособување на пазарот. За таа цел, потребни се закони и институција која ќе биде задолжена за регулирање и за надгледување на активностите на фирмите и на поединци кои сакаат да одат под стечај. За нивното продуктивно активирање, потребно е посебна програма во создавањето на нови претпријатија, со нови поединечни и колективни претприемачи. Имплементацијата е тесно поврзана со користењето долгорочни кредити од капиталот на банките за развој и од другите финансиски институции, како и на буџетски средства на државата.

2.3.3. *Задруѓи и здруженија*

Во земјоделството на Република Македонија имаме сектор на приватни земјоделски домаќинства (семејни фарми), кои се различни од другите, па и од секторот на малото стопанство. Тие се карактеризираат со мал и испарцелизиран земјишен posed, во просек со по 2 ха земјоделска површина, со заостаната технологија и без редовни контакти со пазарот. Индивидуалните земјоделски домаќинства не се национализирани и не се зафатени со процесот на промената на сопственоста, но се зафатени со *деловна и технолошка трансформација*. Меѓутоа, овој процес тече бавно и спонтано, т.е. без мерки на економската и аграрната политика (поволни кредити, даночни олеснувања, субвенции, зголемување на извозот). Прилагодувањето и стабилизацијата на индивидуалните земјоделски стопанства, во новите услови, не може да се постигне само со промена на пазарните услови и политиката на цените.

Во услови на политика на отворено стопанство и систем на политичка демократија, сруктурната аграрна политика треба да добие нагласен и повисок статус во однос на досегашниот. Во таков случај неопходни се аграрни односи во кои ќе се создадат услови за *почитување на правата на пазарна економија, за зголемување на ефикасноста и расипежоста на земјоделското производство и за зголемување на стабилноста на користењето на*

производниите капацитети. Еден од условите за успешни структурни реформи во аграрот и за повисок степен на користењето на земјоделските капацитети претставува развојот на разните видови на *земјоделски задруги и здруженија* кои организационо, технолошки и маркетиншки ќе го унапредат производството и работењето на индивидуалните земјоделски стопанства.

2.3.3.1. Земјоделски задруги

Задругарството во земјите со пазарна економија и развиена демократија претставува незаобиколива институција за организирање и поврзување на производителите и граѓаните. Имено, задругарството овозможува *нови творечки иницијативи на населението и на работните луѓе, вработување на невработените, брзо зголемување и на продуктивноста на трудот, како и задоволување на работните луѓе и граѓаните со потребни производи и услуги кои економски и социјални институции не можат да ги обезбедат.*

Во САД задругите учествуваат со 28% во вкупно продадените производи од фармите. Но, учеството на задругите во пазарот на земјоделските производи значително варира, во зависност од видот на производите.

Околу 75% од произведеното млеко за пазар во САД поминува низ задругите за млеко, 1/3 од житото и сојата се произведува преку задругите а околу 1/4 од сите основни репроматеријали фармерите ги набавуваат преку задругите. Според тоа, задругите во САД имаат релативно поголемо значење во продажбата на земјоделските производи отколку во набавката на репроматеријалите за фармите.

Во светот, денес, милиони луѓе осигуруваат достоинствен живот за себе и за своите најблиски преку здружување во задружни институции. Задружното движење опфаќа низа активности: *од финансиски услуги до консалтинг, од земјоделско производство до маркетинг.*

Периодот 1990–2000 година во Република Македонија е познат како период на застој, па дури и на запоставување на развојот на земјоделското задругарство. Имено, бројот на задругите значително се намали (од 320 во 1990 г. на 80 во 2000 г. или за четири пати), нивната опременост е сè помала (механизацијата е недоволна и амортизирана) и бројот на стручните лица не задоволува. Во ваквиот амбиент задругите не можат да одговорат на барањата на сопственото производство, на барањата на задругарите и на другите земјоделци, при што се чувствува извесно стагнирање во развојот на земјоделството во индивидуалниот сектор.

Многу задруги го загубија својот субјективитет со носењето на Законот за трансформацијата на претпријатијата и задругите со општествен капитал кои стопанисуваат со земјоделското земјиште (Сл. весник бр. 19,

1996) а со тоа и самата структура на дејноста. Некои од задругите до носењето на Решението на Уставниот суд за признавање на задружната сопственост, се трансформираа како и другите субјекти во аграрот. Грижата на индивидуалните земјоделски стопанства од страна на задругите станува сè помала. Поради наведените слабости во сегашниот период, развојот на задругарството во Република Македонија не може позитивно да се оцени.

Аграрот во Република Македонија се соочува со нови предизвици. Индивидуалните земјоделски стопанства се ограничени од високиот степен на расцепеност на земјишниот имот, и од недоволниот пристап до капиталот и до пазарот за пласман на земјоделското производство.

Иако не се очекуваат значителни промени во карактерот на сопственоста на земјата и на другите средства за производство, потребни се брзи и квалитетни промени во економијата и организацијата на аграрот, особено на индивидуалните земјоделски стопанства. Во услови на отворено стопанство за слободни пазарни односи, ситниот земјишен посед на индивидуалните земјоделски стопанства (во просек до 2 ха) сè повеќе претставува пречка за пласманот на земјоделските производи.

Од друга страна, со отпуштањето на работниците од неаграрните дејности и сè поголемото намалување на приходите од работа во неаграрните дејности, степенот на издржливоста на домаќинствата со индивидуално земјоделско стопанство сè повеќе ќе опаѓа.

Во ваков амбиент, секако, до израз треба да дојде приватната иницијатива, и тоа развој на земјоделското производство преку земјоделските задруги. Со развојот на задругарството ќе се создадат услови за активирање на запоставените ресурси во аграрот и ќе се воспоставува аграрната структура која ќе одговара на повисоките фази на стопанскиот развој и полесно ќе се решаваат социјалните проблеми на селото.

Со организирање на фармерите во задруги се создаваат услови за остварување на *економски, социјални, културни и друштва права и интереси на земјоделциите.*

Во рамките на задругите се создаваат услови: *за специјализација, за зголемување на производството, за контрола на квалитетот, за заемна помош и солидарност, за вработување, економски надглед, мобилизација на финансиски ресурси, за лобирање и за друштво.*

Во сите земји со пазарна економија и развиена демократија постојат различни видови на задруги, кои технолошки и маркетиншки го унапредуваат производството и работењето на фармерите. Задругарството е особено потребно на малите земјоделски стопанства, бидејќи големите земјоделски стопанства лесно го наоѓаат патот до пазарот, лесно го следат технолошкиот напредок, постигнуваат поголема цена за својот производ, имаат поповолна положба во однос кон финансиските институции и пазарот на капиталот.

За малите земјоделски стопанства кои доминираат во Република Македонија, задругарството може да послужи како значаен развоен лост за: *заедничката набавка и користењето на механизацијата и опремата, за преработката и процесирањето на земјоделските производи, за маркетингот на производите и за штедењето и кредитирањето*, а сето тоа претставува класична задружна функција, која може да помогне во унапредување на земјоделското производство и во развојот на селото.

Нивното локално значење и врската со членовите им овозможува во најдобра мера да ги препознаат потребите на своите членови. Всушност, преку задругарството се остварува економската демократија.

Треба да се стимулираат големите земјоделски претпријатија, но не треба да се дестимулираат стопанствата со мал посед и part-time домаќинствата, при што е неопходно поттикнување и овозможување на различни форми на плуралитивно организирање на земјоделските домаќинства.

За забрзување на аграрниот растеж, како и за инвестирање во продуктивни заеми на индивидуалните земјоделски стопанства, потребно е формирање на *штедно-кредитни задруги* кои ќе придонесат да се подобри економско-социјалната состојба на земјоделците.

Со оглед на тоа дека во Република Македонија, штедењето е проблем, а и недовербата во финансиските институции игра своја улога, се наметнува потреба од мобилизација на средствата преку финансиски институции кои имаат заедничка поврзаност и кои ќе бидат поседувани и раководени од самите членови кои во исто време ги користат нивните услуги. Штедно-кредитните задруги низ целиот свет се покажуваат како одлична алтернатива на постојниот банкарски систем преку кои довербата во финансиските организации во целост се враќа меѓу луѓето.

Системот на самоконтрола што го применуваат штедно-кредитните задруги се покажува многу успешен во овие ситуации. Тие се формираат на местото каде што се наоѓаат нејзините корисници. Малите фарми кои претставуваат столб на аграрот во Република Македонија, а кои се доведени на работ на егзистенцијалниот опстанок, со обезбедување на мали кредити преку штедно-кредитните задруги може да го пребродат овој период на економско-социјалната криза.

Можни решенија за развој на земјоделското задругарство

Со промените во економскиот и политичкиот систем како што се: *приватизацијата, развојот на претприемаштво, користењето на странски капитал, делимливацијата на земјиниот посед на индивидуалните земјоделски стопанства, ориентацијата кон пазарното стоапување* и друго, во Република Македонија се создадени основните претпоставки за развој на задругарството на нови основи.

Со Уставот на Република Македонија од 1991 година се гарантирани правата на здружување на граѓаните. Член 20 став 1 од Уставот на Република Македонија гласи: „на граѓаните им се гарантира слободното здружување заради осигурување и заштитата на нивните политички, економски, социјални, културни и други права и уверувања.

Донесувањето на Уставот на Република Македонија не значи и разрешување на дилемите во однос на задругарството. Сојузниот закон за задругите од 1990 година, со Уставниот закон од 1991 год. се преименува како Републички. Меѓутоа, патот за организирање на задругите треба да е во согласност со законите на Земјата и треба да е предмет на посебен републички закон, поради следниве причини:

Прво, задругите се организации кои подлежат на законски одредби кои го регулираат нивното основање и управување, а кои одредби не се применуваат кај незадружните претпријатија;

Второ, Задругите се посебен тип на институции и за нив важат правила кои се различни од оние за другите претпријатија и организации, што не се задруги. Тоа значи дека прописите кои се применуваат за незадружните организации мора да се модифицираат и да се прилагодуваат на задругите, со цел да се препознае специфичниот начин на задружното работење, распределбата на добивката, финансирањето и контролата од страна на задругите и сопственичките односи.

Со посебен Републички закон за задругите треба да се дефинира задругата, да се оредели начинот на организирањето на дејноста, основањето, управувањето, распределбата на добивката, финансирањето, контролата, сопственичките односи и слично. Дефиницијата на задругата треба да има широко значење, но сепак доволно јасно за да ја разбере просечниот земјоделец. Најприфатлива дефиниција би била: *Задругата е доброволна организација на членовите-задругарите кои имаат еднакво право на глас, при што погодностите се користат во согласност со искористеноста на задругата.*

Имајќи ја предвид оваа дефиниција ќе се обидеме да презентираме едно пошироко видување на идните задруги. Од досегашното искуство и согледувања, произлегува дека земјоделската задруга треба да ги има следните цели:

- Намалување на цените на производите и услугите;
- Создавање на можности за добивање на производи и услуги кои се недостапни на друг начин;
- Зголемување на можностите за проширување на пазарот и обезбедување на пристап на пазарот;

- *Создавање* услови за подобрување на квалитетот на производите и услугите;
- *Зголемување* на приходите на селското домаќинство;
- *Подобрување* на условите за живот и работа на задругарите и пошироко во селската заедница.

Врз основа на изнесените цели може да се заклучи дека основна причина за формирањето и развој на задругите е зголемувањето на производството и обезбедување пристап на пазарот на задругарите. Парите од потрошувачите во тој случај не одат во трети раце туку во рацете на задругарите.

Според тоа, основна цел на задругата е да им служи на потребите на задругарите, преку постојан дијалог меѓу управата и членството и постојани промени и прилагодувања во работењето на задругата.

Исто така, и задругарите треба да разберат дека целта на задоволување на нивните потреби не смее да се коси со јавниот интерес.

Со новото законско решение задругата навистина треба да претставува организација која ќе ги има сите атрибути на единствена дејност, и ќе мора да дејствува врз примена и унапредување на задружните принципи, а тоа се:

- *Појтпмна отвореност*, доброволен влез и слободен излез од задругата без ограничување и дискриминација по социјална, политичка, расна и религиозна основа;
- *Демократско управување*, задругарите имаат исти гласачки и управувачки права без оглед на капиталот на задругарот кој се користи за работа (еден член – еден глас);
- *Распределба на резултатите од работењето според учеството во нивното создавање*. Овој принцип овозможува резултатите од работењето на задругата да им припаднат исклучиво на задругарите, а со тоа тие се заинтересирани да бидат што подобри;
- *Ограничено враќање на акционерскиот капитал на задругарите*, доколку се користи при работењето;
- *Задружно образование*;
- *Здружена соработка и поврзување на локално, национално и меѓународно ниво*.

Ако се фрли поглед кон глобалната задача може да се заклучи дека задругата ќе мора:

- Да стане фактор на активирање и развој на расположливите ресурси во индивидуалниот земјоделски сектор и на ревитализација на селото во Републиката;

- Да претставува асоцијација преку која земјоделците ќе го зголемат приходот или ќе го намалат расходот;
- Земјоделците да станат субјекти во одлучувањето и распределбата на резултатите од работењето;
- Со цел задругата да биде успешна во агробизнисот, треба да се поврзе на национално ниво во Здружен сојуз. Националната асоцијација – Здружниот сојуз, всушност ќе ја проучува и координира работата на задругите и пред власта ќе ги застапува интересите на задругарите и на задругите.

2.3.3.2. Земјоделски здруженија

Земјоделските здруженија имаат многу значајна улога во земјоделството и селото, затоа што од трансферот и десиминацијата на технолошките нивоа и постапки зависи брзиот развој на аграрот. Земјоделските здруженија придонесуваат не само во аграрниот напредок туку и во вкупната економија на селските домаќинства, подигајќи го социјалното и културното ниво на селската популација. Елементите што им даваат карактер на здружение се во тоа што тие не се темелат врз влогови туку врз годишна членарина и истите не можат да вршат стопанска активност. Тие се непрофитна организација, а остварената добивка треба да биде употребена за поддршка и остварување на основната цел и активноста, утврдена со статутот на здружението. Според тоа, здруженијата можат да основаат друштво со ограничена одговорност и акционерско друштво за остварување на нивните цели, интереси и активности за остварување на функцијата на здружението (член 7 од Законот за здруженија на граѓаните и фондациите).

Во Република Македонија се формирани над 100 струкови земјоделски здруженија и тоа: во овчарството (31), во пчеларството (25), во говедарството (17), во градинарството (4), во овоштарството (4), во полјоделството и во другите земјоделски гранки. Голем дел од здруженијата се организирани на локално, регионално и републичко ниво. Најголем број здруженија се формирани во периодот 1996–1997 година (39 земјоделски здруженија).

Насоки на делување во наредниот период

Стратешка задача на земјоделските здруженија во наредниот период пред сè треба да претставува интензивирање на реализацијата на нивните програмски цели. Најважен сегмент во кој здруженијата би можеле да бидат активни е проблемот на квалитетот на земјоделските производи. Овде можат да одиграат значајна улога при воведувањето на европски стандарди за квалитетот на производите, и тоа со повеќе активности:

- Обука и доквалификација на земјоделските производители;
- Обезбедување мекви кредити на фармерите кои имаат за цел да развиваат

профитабилно производство (подобар квалитет и зголемен пристап на пазарот);

- Поддршка, на секаков можен начин, за реализација на секоја иницијатива за квалитет на земјоделските производи.

Исто така, значаен сегмент, кој многу би придонел во развојот на земјоделското производство е поддршката и унапредувањето на социјалниот развој. Овде пред сè се мисли на активностите на здруженијата насочени кон навремено и квалитетно информирање (советувања, билтени), како и едукација на селската жена.

Постојните земјоделски здруженија треба да помогнат да се формира национално здружение на земјоделците со агенција за маркетинг на земјоделските производи. Значењето и улогата на агенцијата за маркетинг е во тоа што ќе ги преземе проблемите на пласманот на производите со кои се соочуваат индивидуалните земјоделски производители.

Специфичноста на аграрната структура во Република Македонија – (индивидуални земјоделски стопанства со 70% од вкупно обработливата површина, 90% од вкупниот број на условни грла добиток, просечна големина на земјишниот посед од 2 ха) наметнува потреба од водење сметка за постоење на специјални проблеми кои се посебно приоритетни за индивидуалните земјоделски стопанства. Развојот на аграрот и изградбата на руралното општество може да се оствари само преку успешно интегрирање на индивидуалните земјоделски стопанства во него. Затоа, стратегијата за развојот на земјоделството сигурно ќе треба да посвети поголемо внимание на специфичните проблеми на земјоделците, а на кои оперативно најлесно може да им се пристапи преку организациите – *задружиие и здруженијаиѝа*.

2.3.4. Трансформација на *ѝрхранбенатаиѝа индусѝирија* и насоки за идниот развој

Во секторот на прехранбената индустрија, целите треба да бидат насочени кон целосна приватизација. Со тоа, ќе се постигне техничко ниво кое ќе соодветствува на конкуренцијата на меѓународниот пазар. При приватизацијата, се очекува, најголемиот дел да станат акционерски друштва, со заеднички вложувања. Најпогодни акционери се странските инвеститори кои поседуваат високо-развиена технологија, имаат меѓународна репутација и способности за профитно производство на стоки со повисоко технолошко ниво. Овие критериуми можат најцелосно да ги исполнат и да ги испочитуваат мултинационалните компании. Целосната реализација е условена од донесувањето позитивна законска регулатива и од примената на економските и на дипломатските подготовки и на документите за поттикнување на инвестициите.

Предвидувањата на обемот на производството во 2005 година се базираат на оценката дека може да се очекува околу 20% зголемување, поаѓајќи од просечното производство остварено во последните пет години (1994-1998). Притоа, оредувањето на последната година (1998) со очекуваното во 2005 година кај некои производи покажува и помали количини, меѓутоа ќе треба да се споредат податоците и со движењето на обемот на производството во последните пет години (види преглед на обемот на производството сега и предвидувањата во 2005 година). Како што покажуваат податоците од прегледот, достигнатиот обем на производство во некоја година не значи дека тој натаму само ќе расте. Затоа очекувањата за 2005 година, производството да е повисоко за 20% од постигнатото просечно петгодишно ниво, водат до променливи односи со обемот од 1998 година. Таму каде што има релативно зголемување од година во година или релативно мало опаѓање до 1998 година, споредбата покажува значително зголемување во 2005 година. На пример: кај брашното (во однос на 1998 година) зголемувањето е за 20,7%, кај конзервираниот зеленчук и пивото за 29,8%, кај крмните смески за 41,8% и т.н.

Што се однесува до промената на асортиманот, определбата треба да поаѓа од следните стојалишта:

- што е можно повисок степен на финализација и доближување на производите до директната консумација;

- примена на ниски или на никакви термички обработки кај зеленчукот и овошјето, за запчувување на вредните компоненти, како што се витамините и минералните материи;

- што помала употреба на конзерванси, вештачки бои, ароми, адитиви и сл., односно користење самона оние видови и дози што се дозволени;

- ориентација кон еколошко (биолошко) производство врз база на еколошки (биолошки) сертификирани примарни производства (суровини).

Производите врз база на брашно од бели жита сè повеќе треба да се изразуваат со повеќе видови бели печива, со леб збогатен со корисни додатоци, тестенини со додатоци, кекси и слатки и т.н.

Таканаречената конзервна индустрија (преработките на зеленчук и овошје) е од особено значење за агрокомплексот. Насоките овде треба да се кон производства што обезбедуваат зголемување на хранливите вредности што ги содржат плодовите во кои се огледа нашето специфично поднебје (клима) со висока содржина на суви материи, боја, витамини и минерални материи. Затоа, предност имат замрзнатите производи и оние сушените на сонце. Потоа, конзервираниите без конзерванси. Меѓутоа овие форми се со низок степен на финализација. Треба да се оди и на сокови и кечени како повисок степен, а потоа додатоци од зеленчук и овошје на разни производи со: мајонез, чисте маргарини, јогурт, топено сирење, подготвување на готови јадења, сушена суровина за зачини и додатоци за јадења и др.

Производството од овошје и зеленчук мора да стане конкурентно на светскиот пазар, зашто домашниот пазар не може да го потроши.

Во 2005 година, покрај примарните преработки од овошје со шеќер, се очекува производство на: сокови – околу 6000 тони, концентрат од овошје 1800 тони, овошни каша - 2.000 тони и др.

Месните и млечните производи, без оглед на нивниот степен на финализација можат да се потрошат на домашниот пазар. Меѓутоа, ако се оспособат за конкуренција и за супституција на увозот на овие производи. За жал, нашите преработки не се ниту на такво ниво, ниту во таков обем. Од млечните производи мора да се зголеми асортиманот на сирење (топени сирења со додаток на зеленчук), да се произведува путер во секоја млекарница и т.н., а кај месните преработки ориентација мора да биде кон поголем асортиман во кобасичарството, со додатоци од зеленчук, конзервирани готови производи како готови јадења со месо и т.н.

Во винарството, до 2005 година, се очекува произведување и изградба на три нови визби со што капацитетот ќе се зголеми на 2.495.000 хектолитри на сорти сегашните 2.350. Притоа, се очекува, според предвиденото производство на грозје дури 1.541.000 хектолитри вино според нолозите, меѓутоа нашите предвидувања се околу 1.200.000 хектолитри.

Во лозарството и винарството се очекува да се зголемуваат винските сорти на сметка на трпезните сорти, а внатре кај винските сорти да се намалат сортите за бели вина (од 35,8% на 31,5%), а да се зголеми учеството на сортите грозје за црни вина. Соодветно на тоа, се очекува асортиманот на вина да се подобри и да се ориентира кон црни вина, што е наша компаративна предност.

Во винарството е потребно со поголема смелост и брзина да се остварува заштитата на географското потекло, да се истражува пазарот и производството да се ориентира кон него, но и кон познатите светски вина.

Во тутунската индустрија настојувањето секојпат треба да биде кон поголемо производство на цигари, а помало производство и извоз на полу-фабрикат (ферментиран тутун).

Светската глобализација, со поголемата слобода во меѓународната трговија, склучувањето на договори за слободна трговија меѓу одделни земји и Македонија, сè поблиските односи на Македонија со ЕУ и т.н. покажуваат дека не може да се очекува домашното производство да се заштитува од државата при увозот, туку ќе може да опстане само ако се избори со конкуренција на пазарот. Најконкретен показател е претстојното намалување на царинските тарифи кон ЕУ, кои за неколку години ќе бидат укинати и без никакво ограничување ќе можат да бидат увезувани во Македонија производи на прехранбената и тутунската индустрија од најразвиените европски земји (Договор со ЕУ, Загреб 2000).

Какви мерки можат да се преземат? Пред сè поголемо ангажирање на домашното знаење и создавање произведен асортиман конкурентен со квалитет и цена. Потоа потребно е привлекување на директен странски капитал и технологија и влегување во големите светски системи на прехранбената индустрија, индустријата за вино и пијалаци, тутунската индустрија и т.н. Овде се вклопува и потребата од побрза заштита на потеклото на производите, прогласување на национални производи (струмичка мастика, македонски ајвар, галичко сирење) заедно со изготвување на маркетинг стратегија за освојување на пазари надвор од Македонија.

VI. ИНСТИТУЦИОНАЛНА ПОДДРШКА

Покрај мерките од стратешко значење за развој на производствената функција, односно мерките кои го следат производствениот процес, земјоделството има потреба од поддршка преку системските мерки на државата. Институционалната поддршка произлегува од законот на вредноста. Кај поголемиот број производи, пазарната цена ни оддалеку не е идентична со вредноста создадена во производството. Производите кои се произведуваат во понеповолни услови за земјоделското производство имаат повисоки калкулативни трошоци кои формираат производствена цена што е речиси еднаква со светската цена. Обратно, производите коишто се произведуваат во поволни услови за земјоделското производство и имаат компаративни предности, импутите, имаат пониска вредност и формираат цена на чинење многу пониска од светската цена. Производите кои имаат помал диспаритет помеѓу производствената цена и пазарната (светската) цена, заради одржувањето на простата и проширена репродукција, имаат потреба од институционална поддршка во компонентите кои ја формираат производствената цена, односно трошоците на работењето. Затоа, системските мерки и институционалната финансиска поддршка, изразена преку поттикнувачките мерки, исклучиво треба да бидат посврзани со производствениот процес на примарното земјоделско производство.

1. Поддршка на производствената цена

Во Република Македонија се регистрирани 176.000 земјоделски стопанства. Со целосната приватизација, со распределбата на државното земјиште и со реактивирањето на напуштеното обработливо земјиште, фармерското семејно производство ќе има нагорна линија. Поголемиот број фармери стопанисуваат во понеповолни услови за земјоделско производство. Тие располагаат со земјиште од пониска бонитетна вредност и со низок степен на техничко-технолошки развој. Производниот процес се одвива со високи трошоци и создава низок принос. Сето тоа резултира со ниска продуктивност⁶. Поради нискиот степен на производствените сили и

⁶ Македонија, во однос на Западна Европа, има двапати поголема работна сила за одржување на степенот на самозадоволување со основните земјоделски производи. Потврда за тоа е високиот процент на вработеноста во земјоделството, од 22% од руралното население, пониските приноси, по ха, високиот увоз на храна итн.

на продукционите односи, во секторот на земјоделството редовно се случуваат следниве појави:

а) Висината на објективната цена што ја плаќа на потрошувачот која само ги покрива трошоците на работењето и создава минимален профит, е еднаква на светската цена;

б) Минималниот профит е толкав што одвај ги покрива барањата на фискалната политика (фискален систем);

в) Граничната цена се изедначува со цената на прагот;

г) Производствената цена, преку скапите импути кај некои производи, се изедначува со светската пазарна цена, а кај некои производи е и на повисоко ниво;

д) Полето на диференцијалната рента (профитот) е стеснет и речиси не постои, што не овозможува проширена репродукција и развој.

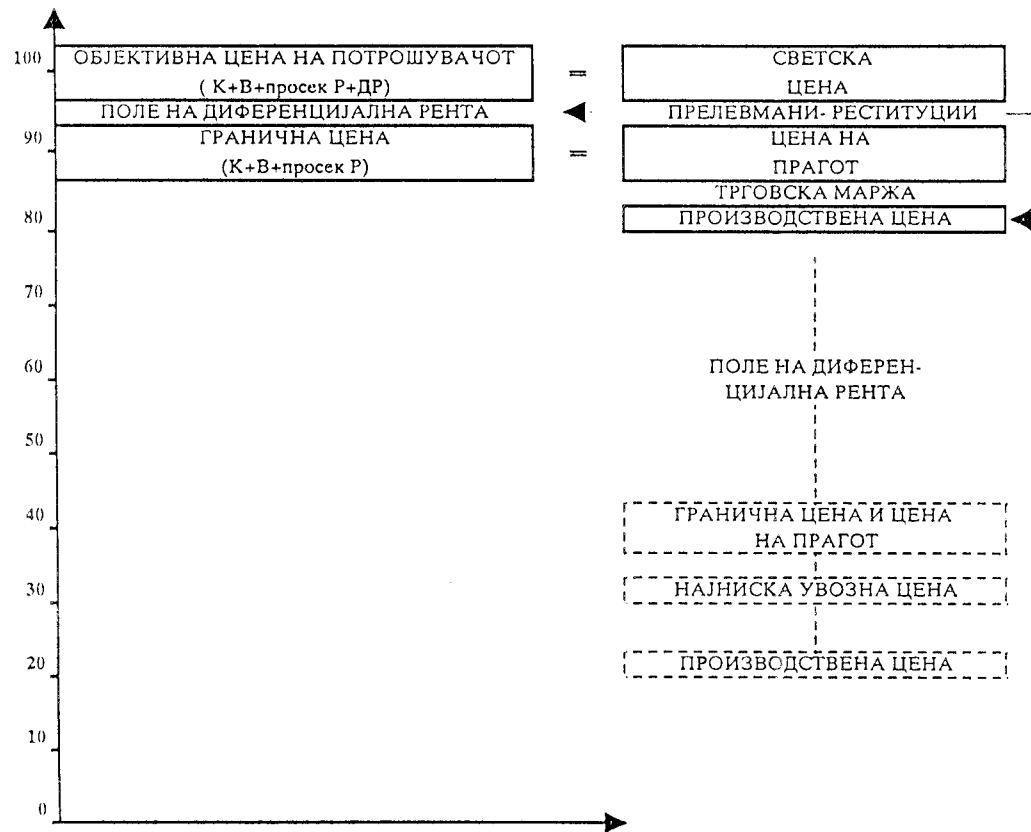
За да се елиминира сето тоа, системските мерки треба да бидат целосно насочени кон покачувањето на продуктивноста на трудот. Потребни се инструменти и мерки кои ќе влијаат врз намалувањето на производствената цена.

Намалување на производствената цена, покрај примената на современите производствени методи и мерки, значително може да се постигне со системските мерки.

Во тие системски мерки, особено е значајно регулирањето на увозот на импутите кои се користат во земјоделството. Големiot број компоненти со висока вредност, во увозниот сектор, неопходно потребни за земјоделската продукција, треба да имаат најниска увозна цена, а готовите производи кои се дефицитарни на националниот пазар, гранична цена и цена на прагот, еднаква на цената применета во ЕУ. На тој начин, производствената цена ќе се намали на нивото кое ќе овозможи покривање на трошоците на работењето и создавање далеку пофлексибилен простор за проширена репродукција.

АДМИНИСТРАТИВНИ (ПОЛИТИЧКИ) ЦЕНИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Индексна цена

Со поместувањето на пониско ниво на производствената цена, на граничната цена, цената на прагот и на најниската увозна цена, земјоделските производители ќе продуцираат многу повисок екстра-профит. Аналогно на тоа, ќе им се овозможи повисок стандард на фармерите и далеку поголем инвестиционен циклус во проширувањето и во модернизирањето на едно профитабилно земјоделско производство.

Во севкупните напори за намалување на производствената цена, особено значење имаат даночниот систем, царинскиот систем, системот на поттикнувачки мерки, инвестирањето и кредитирањето, пазарните прописи и регулирањето на земјоделскиот пазар, социјалното и здравственото осигурување, како и поддршката на приватното фармерство.

1.1. Даночен систем

Определената национална даночна политика треба да има диференциран приод во делот за даноците кои го оптоваруваат земјоделството. Тоа особено се однесува на данокот на додадена вредност кој не ја респектира класификацијата на земјоделското производство. Имено, тој учествува во сите фази на финалниот производ. Во висина од 19% од цената, посебно учествува во фазата на изработка на примарното земјоделско производство, преку набавката на инпутите, посебно во фазата на доработка (на пченицата во брашно), а посебно во фазата на преработка во финален производ (на брашното во леб и во бели печива). Што значи, не се оданочува само новосоздадената вредност на финалниот производ туку и компонентите кои ја сочинуваат таа вредност. Во таа смисла, може да се констатира дека данокот на додадена вредност, за финален производ, кој произлегува од основницата и од стапката, чии производствени компоненти претходно се оданочени, не претставува објективен данок. Суштината е содржана во следново:

1. Диференцијалната рента I која е резултат на природните погодности, во никој случај не треба да претставува основница за оданочување. Таа е плод на природните вредности на почвата и на климатските услови. Нив не ги создал трудот, ниту пак заложбите или некоја друга човечка сила, односно активност. Не постои диференција во структурата на вишокот на вредноста, туку тоа е целина, плод на природата.

2. Семенскиот и посадочен материјал, стадото за приплод и производите наменети за интерна употреба (преработка), се само производ, а не стока, затоа што не се наменети за консумативниот пазар, туку како употребени вредности за друг производствен процес. Затоа, во примарната распределба на вкупниот општествен производ на присвоените сопствени производи, се извлекува само учеството на средствата на трудот (материјалните трошоци) и вредноста на работната сила. Масата на вишокот на вредноста се распределува меѓу

економските субјекти. Во нив треба да се исклучи учеството на фискалните институции затоа што институционалната функција (пазарот, аграрните мерки, итн.) не е присутна. На таква основа треба да се темелат интеграционите процеси на идните репроцелински поврзувања, помеѓу примарното земјоделско производство и индустријата, и од економски и од техничко-технолошки аспект. Разбивањето на агроиндустриските комплекси како спротивен процес на интеграционите процеси, значи, по која и да е основа, мултиплицирано учество на фискалитетот. Се јавува кај ист производ и во распределбата на профитот кај примарното земјоделско производство и во распределбата на профитот во преработките, односно во повисоката фаза на финализацијата. Несомнено е, таквите удели ја намалуваат репродукционата способност на економските субјекти во производството и во преработувачката индустрија, а производот го прават скап и неконкурентен.

Производите наменети за преработка и за сопствена репродукција немаат основа за оданочување на диференцијалните ренти I и II. Во нив спаѓаат производите на примарното земјоделско производство кои имаат третман на суровина и потреба од понатамошна обработка во финален производ и производите што се наменети за обновување на процесот на примарното земјоделско производство. Преработувачкиот сегмент, како интересен пазар, ја исклучува можноста за партиципација на даночниот корисник во создавањето на вишокот на вредноста или диференцијалната рента I и II. Излегувањето на повисоката фаза во финален производ наменет за пазарот за широка потрошувачка, го оправдува учеството на државата во оданочувањето на екстра-профитот, создаден од пазарните погодности. Затоа, екстра-профитот на сурогатите од примарното земјоделско производство, сè до нивната подготовка за директна консумација, треба да има третман на стимулативен и развоен елемент во системот на правилното определување на основицата за оданочување на данокот од земјоделска дејност.

3. Готовите производи, наменети за размена на пазар, имаат употребна вредност. Во нив е вложен труд, средствата на трудот и предметот на трудот. Покрај тоа, во создавањето на употребната вредност учествуваат сопственикот на средствата за производството и фискалните институции, преку создавањето услови за реализација (продажба) и за примена на инструментите и на мерките за регулирање на пазарот. Распределбата на вкупниот приход, помеѓу учесниците, треба да се врши во зависност од вложениот труд, вложениот капитал, знаењето, местото и функцијата на поединецот или на институцијата што ја има и што ја извршува во системот на поделбата на трудот, во процесот на земјоделското производство.

Сето тоа ни дава за право да сугерираме:

- целосно укинување на ДДВ кај репроматеријалите, кај супстанциите на производите од примарното земјоделско производство;

- целосно укинување на ДДВ на погонската и на приклучната механизација, на опремата и на другите технички средства кои не се произведуваат во земјата или се дефицитарни во голема количина; а
- данокот на додадена вредност кај финалниот производ да не изнесува повеќе од 5%.

1.2. Царински систем

Високите царински стапки на увезените репроматеријали и на опремата, кои се компоненти на калкулативните елементи во формирањето на производствената цена, имаат релативно високо учество во трошоците на примарното земјоделско производство. Царината кај суровините и кај репроматеријалите се движи со стапка од 2% до 5%, а кај меркантилната пченица која се употребува како компонента за сточна храна, царината изнесува 16% од цената. Кај машините и кај опремата, оваа давачка изнесува 5,84%. Очигледно е дека царинскиот систем, со царините на производите кои не се застапени во националната стопанска структура, или се недоволно застапени, определува високи царински стапки, со што ја губи развојната компонента во севкупниот фискален систем на државата. Во конкурентноста на земјоделските производи во однос на цената, државата може многу да помогне ако ги намали царините на минимално ниво, за дефицитарните производи, за репроматеријали и опрема и ако ги сведе на нивото на клаузулите за слободна трговија. Исклучок од тоа треба да бидат компонентите кои се употребуваат во процесот на производството, а кои во себе содржат висок степен на токсични материи и елементи на нездрава храна.

1.3. Систем на поттикнувачки мерки

Најраспространет систем на поттикнувачки мерки е субвенционирањето. За Македонија, домашните субвенции имаат најголемо значење затоа што служат за зголемување на домашната понуда. Најбитни се субвенциите (премиите и регресите) кои учествуваат директно во аутпутот (производството). Субвенциите кои се врзани за откупната или за пазарната цена, имаат непродуктивен, односно контрапродуктивен карактер.

Нискиот степен на развој на полјоделското и на сточарското производство, ја наметнува потребата, во аграрната политика, покрај премиите и регресите како поттикнувачки мерки, да се вградат и посебни мерки што ќе ги подобрат условите за земјоделско производство. Во овој контекст, пред сè, мислиме на финансирањето за реализација на Програмата за развој на сточарството, рибарството и пчеларството, потоа, за развој и за поддршка на индивидуалниот (приватниот) сектор во земјоделството, за создавање вештачки ливади, како и за изградба на брани и мали акумулации. Питоа, особено е

значајна финансиската поддршка во развојот на сточарството, во изградбата на мелниоративни системи и во унапредувањето на приватниот земјоделски сектор.

Развојот на сточарството треба да се одвива како и досега, преку проширување на основното стадо, одгледување на женски приплодни грла и зголемување на подмладокот. Во приватниот сектор, покрај тоа, нужно е да продолжи финансирањето на мерките за квалитетно подобрување на говедарството и на овчарството, со внесување на машки приплодни грла од благородни раси, со подобрување на организацијата на откупот на млекото, преку собирните станици, итн.

Унапредувањето на приватното земјоделство го согледуваме и преку субвенционирањето на мерките, какви што се: вештачкото осемнување на кравите, подигањето сило-јами, набавката на сортни семиња за полјоделството и овошни садници за ридско-планинските подрачја, како и за изградбата на мини-фарми за производство на млеко и на месо.

Во контекст на програмите, битно е да се спомене значењето од вградена во аграрната политика, на нови развојни програми и нивната поддршка, како елемент на едно пазарно и извозно ориентирано земјоделско производство. Овие програми би требало да се базираат врз слободна претприемачка иницијатива и врз маркетиншки пристап.

Развојните програми би биле насочени кон постигнување и одржување стабилност во условите за земјоделското производство. Содржината, нужно е да сугерира подобро искористување на агроколошките услови и поттикнување на производителите чие деловно поврзување и заедничко вложување, посебно во извозните проекти, ќе може да донесе добивка, или да привлече странски капитал. Реализацијата треба да се насочува кон ангажирање странски капитал и средства од граѓаните. Резултатите ќе се согледуваат преку зголемување на квалитетот и квантитетот на понудата на домашните и на странските пазари и преку зголемување на извозот на земјоделските и на прехранбените производи.

Врз основа на досегашните анализи за можностите во развојот на производството, преработката и пласманот на некои земјоделски и прехранбени производи, треба да се реализираат следниве програми:

- Програма за производство и за висока финализација на некои видови раноградинарски зеленчуци;
- Програма за слатководно рибарство;
- Програма за унапредување на производството на соја или на производството на тутун;
- Програма за унапредување на производството на семиња и на материјал за садење;
- Програма за унапредување на производството на сортни вина;
- Програма за здрава храна;
- Програма за повеќенаменски акумулации;

- Програма за производство на квалитетно јагнешко месо;
- Програма за производство на говедско месо во ридско-планинските подрачја, и сл.

Поаѓајќи од барањата на светскиот пазар, од научно-технолошките достигнувања во светот и од расположливите природни, производни и работни потенцијали, може да се констатира дека носители на развојните програми ќе бидат стопанските субјекти (преку ангажирање домашен и странски капитал), со основна ориентација кон зголемување на извозот и кон јакнење на конкурентноста на пазарите во странство.

1.4. Инвестирање и кредитирање

Во услови на пазарно стопанисување, значително ќе се зголеми улогата на кредитирањето кај приватниот сектор, и тоа како во областа на тековното така и во инвестиционото кредитирање. Малиот финансиски потенцијал, а посебно недостигот од сопствена акумулација, ќе ги ориентира земјоделските производители кон банките и кон зголемено користење на кредити, бидејќи опремувањето на еден земјоделски производител со современи земјоделски машини и технологија, како и располагање со потребниот обртен капитал, бара значителни финансиски средства. Тие, во голема мера, ги надминуваат можностите за нивно обезбедување од сопствено штедење дури и на подолг временски период.

По осамостојувањето на Република Македонија, во земјоделството се наметна потребата од понатамошно користење на долгорочниот земјоделски кредит. Тој, во пазарни услови на стопанисување, треба да се концепира како кредитен ангажман со сите свои компоненти: камата, рок на враќање, трошоци на кредитот, бонитет на фирмата која го користи кредитот, кредитен ризик итн. Но производството кое, поради својата специфичност (коефициент на обрт, долгиот рок на вложување, итн.), не е во состојба да го поднесе и да го исплати кредитот, а е атрактивно и рентабилно (профитабилно на долг рок), потребно е да се поддржи со поттикнување и со бенифицирање од страна на државата. Затоа, при формирањето на потенцијалите за емитување на аграрниот кредит, мора да се обезбеди реална камата. Оттука, основниот потенцијал за земјоделскиот кредит треба да се бара во: долгорочно штедење на населението; емисија на долгорочни хартии од вредност (државни, фондовски и др.); долгорочен депозит на странските субјекти; формирање наменски фондови за кредитирање на аграрот (фонд за земјиште, фонд за ревитализација на селото, фонд за наводнување итн); емисија на банкарски акции; операција на пазарниот капитал; инокредити; меѓународни банки и други финансиски институции; фонд за ренитеграција; агенција за приватизација; техничка помош; придонеси итн.

За населението кое стопанисува во отежнати услови, поддршката во развојот на стопанските субјекти во прв ред на растителното и на сточарското

производство, треба да биде засновано повеќе на заеми, а кредитите треба да бидат диференцирани со поволни услови на враќање и со подолг грејс-период.

1.5. Пазарните процеси и регулирањето на земјоделскиот пазар

Збогатените содржини на потрошувачите во земјите со развиено пазарно стопанство, од една, и изострените критериуми за квалитетни и за дизајнирани продукти за исхрана, од друга страна, се основните критериуми за селективен извоз на специфични производи што го надопонуваат или го зголемуваат асортиманот на светските пазари. Затоа, во прометот треба да се воспостави висок степен на квалитет на земјоделските производи, односно висок степен на квалитет на сите производи, а особено на производите кои се компонента на извозот. Неопходно е да се врши континуирана инспекциска контрола на прехранбените производи (при колењето на говеда, живина, свињи и риба, при преработката на овошјето и на зеленчукот, итн). Со други зборови, тоа значи дека, хранливи супстанции кои се подложни на расипување и кои се причинители на болести, треба да се прегледуваат и контролираат, за да се заштити потрошувачот.

Строгата државна контрола на цените и заштитните мерки доаѓаат во судир со принципите на либерализацијата, како позитивен процес во развивањето на пазарните механизми. Земјоделските производители имаат потреба од заштита на своето производство на домашниот и на странскиот пазар, сè до моментот кога ќе постигнат висок степен на продуктивност, еднаква на светската продуктивност и на конкурентната способност, според квалитетот и дизајнот на производите. За таа цел, институционалната поддршка треба да биде насочена кон процесот на производството и кон компонентите на репродукцијата.

1.6. Пензиско-инвалидско и здравствено осигурување на земјоделците

Социјалната сигурност и социјалната заштита на земјоделското население претставува еден од најзначајните фактори на севкупниот развој на руралните средини. Досегашниот општествен економски развој доведе до значително влошување на економската и социјалната сигурност на поголем број на земјоделското население, при што, како резултат на несоодветната аграрна и социјална политика сè поголем број земјоделски домаќинства се наоѓаат на работ на егзистенцијата. Според податоците на Државниот завод на статистика, меѓу најранливите групи од населението се и руралните домаќинства. За илустрација, во 1999 година 20,9% од руралното население е сиромашно. Наведениот податок ни дава за право да констатираме дека земјоделските домаќинства, особено старечките, се наоѓаат во исклучително тешка социјална и општествена положба со присутни елементи на нарушена социјална сигурност.

1.6.1. Пензиско-инвалидско осигурување

Материјалното и социјалното згрижување на старите земјоделци во Република Македонија се врши со Законот за старосно осигурување на земјоделците (Сл. весник бр. 15, 1978) и со Законот за пензиско и инвалидско осигурување (Сл. весник бр. 4, 1989, бр. 80, 1993 и бр. 14, 1995).

Со Законот за пензиско и инвалидско осигурување, индивидуалните земјоделци-обврзници на данокот од приход од земјоделската дејност имаат обврска да плаќаат придонес за пензиско-инвалидско осигурување. Стапката на придонесот изнесува 20,64%. Најниската основица за плаќање на придонесот за пензиско-инвалидско осигурување изнесува 30% од просечната плата остварена во Републиката во последните три месеци. Со посебна Одлука се утврдуваат и основиците на осигурување, според кои се пресметува и плаќа придонесот за инвалидско и пензиско осигурување. Со овој Закон земјоделците-обврзници на данок формално се изедначени со останатите вработени.

Просечната пензија на земјоделците е пониска за 30% од просечната пензија во Републиката, додека кај пензионираните земјоделци според Законот за старосно осигурување дури за 50% (таб. 101). Со ваквите износи многу потешко можат да се подмират најнеопходните животни потреби на пензионираните земјоделци.

Табела 101 - Пензии по основ на земјоделско осигурување

	Корисници		Износ во денари	
	Број	%	Вкупно	Просечна пензија
1. Семејни пензии	3.409	20,0	13.843.662	4.061
2. Инвалидски пензии	1.025	6,0	4.389.947	4.283
3. Старосни пензии	12.639	73,0	54.808.655	4.336
Вкупно	17.073	100,0	73.043.265	4.278

Извор: Фонд за пензиско-инвалидско осигурување.

Без разлика на тоа по која основа земјоделците се стекнале со право на пензија, остварениот износ е низок. Со овој износ пензионираните земјоделци кои, се разбира, се во поодминати години тешко можат да ги задоволат животните потреби (храна, огрев, здравствени услуги)

Ваквиот однос на општествената заедница кон земјоделците во буквална смисла е навредлив и современата социјална политика не смее да толерира ваква состојба

1.6.2. Здравствена заштита

Тргувајќи од темелните определби на Уставот на Република Македонија и со Законот за здравствено осигурување (март 2000 година) воспоставено е задолжително здравствено осигурување и на лицата кои се занимаваат со земјоделството, со обврска да плаќаат придонес за здравствено осигурување. Врз основа на здравственото осигурување на осигуреникот, право на здравствена заштита им е обезбедена и на членовите на потесното семејство (брачен другар, ако не е осигуран по друга основа) и на децата до 18 години. Пристапот кон здравственото осигурување го остваруваат земјоделците-обврзници на данокот од приход од земјоделска дејност. Стапката на придонесот за задолжителното здравствено осигурување изнесува 15% од утврдениот катастарски приход.

Табела 102 – Динамика на здравствено осигурани земјоделци

Години	Осигуреници	Членови во семејството	Вкупно	Учество во земјоделското население
1994	36.481	43.365	79.846	35,3
1995	36.205	38.905	75.110	33,2
1996	35.987	37.255	73.242	32,3
1997	31.052	35.872	66.930	29,5
1998	29.338	33.440	62.778	27,7

Извор: Статистички годишник на Република Македонија, 1997, 1999, Републички завод за статистика, Скопје.

Податоците (таб. 102) покажуваат дека бројот на здравствено осигурените земјоделци се наоѓа во постојано опаѓање. Исто така голем број од земјоделското население не е здравствено осигурано, односно две третини од земјоделското население не е во можност да го користи основниот пакет на здравствени услуги (примарна здравствена заштита, специјалистичко-консултативната здравствена заштита и болничка здравствена заштита).

Во сегашниве неповолни економски и социјални промени на живеење поголем дел од селската популација се соочува и со недоволен број на лекари од општа практика и несоодветен распоред на здравствените установи.

Предлоѓ на активности

1. Зајакнување на мерките и активностите креирани за подобрување на социјалната заштита во руралните средини;
2. Обезбедување услови за остварување на правата на социјална заштита (пензиско-инвалидско и здравствено осигурување) на сите лица со земјоделско занимање;
3. Во однос на пензиско-инвалидското осигурување земјоделците треба да се во рамноправна положба со вработените во другите дејности. Пензиско-инвалидското осигурување треба да ги опфати сите членови

- во домаќинствата кои имаат земјоделско занимање, без разлика на тоа дали се даночни обврзници или не;
4. Воспоставување на непосредна и поефикасна здравствена заштита во руралните средини (приватна практика, соодветна опрема и распоред на здравствените установи и слично);
  5. Зголемување на износот на сите видови земјоделски пензии, додека пензиите на земјоделските пензионери кои се пензионирани со Законот за старосно осигурување на земјоделците треба да се зголемат најмалку за 50%.
  6. Обезбедување на средства од страна на државата за плаќање на придонесите за пензиско-инвалидско и здравствено осигурување на земјоделците во ридско-планинските, пограничните и компактно заостанатите подрачја.

1.7. Поддршка на приватното фармерство

Пазарно ориентираното стопанство, во радикално променети услови за стопанисување, има потреба од поддршка од страна на државата во поглед на обезбедувањето средства за разни инвестиции, во вид на индивидуални и на јавни (колективни) добра. Во тие рамки, земјоделските истражувања мора да соодветствуваат на потребите на земјоделците и на потрошувачите и да развијат пазарно ориентирана програма и проект за обучување на сопствен персонал.

Советодавните служби за растително и за животинско производство, вклучувајќи ги и службите за бизнис и за развој, треба да им обезбедуваат информации на земјоделците за своите резултати од истражувањата, за технологијата, за маркетингот и за бизнис-практиката.

Во рамките на средствата за развој, посебно место треба да му се даде на ветеринарството, во развојот на сточарството. Материјалната поддршка е особено значајна во спречувањето на заразните и на паразитските болести кај домашните животни, во контролата на квалитетот на млекото, на месото и на нивните преработки, како заштитна храна и нејзиното влијание врз порастот на продуктивноста по грло, итн.

Потребата од репродукција кај домашните и кај стопански корисните животни, бара посебни средства за водење современо компјутеризирано матично книговодство, за селекција на животните, за вештачко осемнување и за ембриотрансфер, како и за другите активности поврзани со внатрешната дејност.

Основни извори на приходи треба да бидат:

1. Буџетски средства (трансформација на субвенциите);
2. Приходи од увозот на земјоделски производи (царина);
3. Приход од закуп и од концесии на државно земјоделско земјиште;
4. Заеми и кредити од меѓународни институции

Средствата издвоени како поддршка, треба да бидат доделувани како заем и како кредит.

Заемот исклучително треба да се користи за производствени линии кои имаат претензија да ги покријат домашните потреби од дефицитарни производи и од производи кои се наменети за надворешнотрговска размена на конвертибилниот пазар. Исто така, тие треба да дадат силна поддршка во истражувањата на потребите на производителите и во нивна афирмација.

Покрај тоа, основната функција на средствата се состои во поддршката за задоволување на колективните потреби. На тој начин, треба да се обезбеди значајна партиципација во комплетната ревитализација на селото и на неговата функција, особено во поглед на развојот на земјоделството, на задругарството и на селото во целост.

Доделувањето на средствата треба исклучително да се заснова врз правен акт, врз високо продуктивни производствени програми, рецензирани и контролирани од Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство, со обезбедена хипотека, поврзана со земјоделството, во висина на кредитот.

1.8. Цената на земјиштето

Влегувањето на земјоделскиот производител, односно на сопственикот на капитал и на средства, во каков било однос со земјовладелецот, заради производство на земјоделски производи, со себе повлекува закупнички однос. Износот што го плаќаат сопствениците на капиталот (земјоделските производители) поради користењето туѓо земјиште, претставува закупнина или концесија. Заупнината, всушност, е земјишна рента и претставува дел од вишокот на вредноста. Економскиот израз на правото на сопственост на земјата е апсолутна рента. Таа, за производителот, нема продуктивен карактер, бидејќи не е врзана за профитот и за екстра-профитот. Оттука, природната вредност на земјиштето треба да добие третман на елемент кој создава новосоздадена вредност. Државата треба да се откаже од правото на паричен надоместок за доделувањето земјоделското земјиште, а својот удел да го наплати преку позитивните инструменти и преку мерките на даночниот систем, применети на готовите производи. Со тоа, ќе придонесе да се елиминира концесијата како трошкова компонента, во формирањето на производствената цена кај земјоделските производи, наменети за пазарот.

1.9. Цената на водата за наводнување (надоместок за вода)

Дополнителните вложувања во процесот на земјоделското производство преку наводнувањето имаат економска оправданост само ако го покриваат надоместокот за вода и ако остварат диференцијална рента II (екстра-профит). Значи, во услови на наводнување, рентабилно е одгледување култури кои, преку

наводнувањето, создаваат повисок екстра-доход. Поаѓајќи од тие економски принципи, просечниот надоместок за вода, кој во Република Македонија изнесува преку 18.000,00 денари по ха, има висок степен на оптоварување на производствената цена. Високата вредност (цена) значително ги намалува можностите за развој и за осовременување на технолошкиот процес во секторот растително производство. Досегашните истражувања потврдуват дека надоместок за вода, извлечен преку цената на електричната енергија и цената на другите функции на водата пред употребата за наводнување, треба да се движи од 1.200 до 1.500 денари по ха. Имплементацијата на реалната цена на надоместокот за вода, во процесот на примарниот земјоделски сектор, наменета за наводнување, претставува уште една значајна институционална поддршка во намалувањето на производствената цена.

2. Меѓународна техничка помош

За целосна реализација на Стратегијата за развојот на земјоделството во Македонија, неопходно е потребно да се вклучат и меѓународни организации и институции. Постојат голем број меѓународни организации кои, непосредно или посредно, се занимаваат со развојот и со унапредувањето на земјоделското производство. Некои од нив се од општ карактер, а некои имаат строго специјализирана дејност. За нашиот предмет на истражување, значајни се оние меѓународни организации кои водат грижа за развојот на целокупното земјоделство и за исхраната и даваат соодветна техничка помош.

2.1. Организација за исхрана и за земјоделство на ООН

Целите на организацијата за исхрана и земјоделство (FAO) се концентрирани во покачување на нивото на исхраната кај, како и животниот стандард кај производителите. Оваа организација епрекинато работи врз унапредувањето на земјоделското производство во светски рамки и врз подобрувањето на исхраната. Патиштата ги бара во распределбата на производствените потенцијали и во воспоставувањето стабилност на меѓународниот пазар со земјоделски производи. За Македонија, оваа Организација би била полезна со давањето:

- информации и статистички податоци за исхраната, за земјоделското производство и за прометот со земјоделско-прехранбени производи, како годишни извештаи за состојбата во исхраната и во земјоделството во светот;
- помош во изготвувањето на националните научноистражувачки програми од разни области, заради зачувување на природните ресурси и заради ширење современи методи во земјоделското производство;
- техничка и финансиска помош за кредитирање на одделни проекти, значајни за развојот на земјоделството, преку Меѓународната банка за обнова и развој (IBRD) и преку Меѓународниот монетарен фонд (IMF)

ФАО е извршна организација на ООН за реализирање на светски проекти. Како таква, има и други функции кои можат да бидат полезни за македонското земјоделство. Притоа, тоа:

- стипендира школување на стручњаци за работа во земјоделството во земјите во развој, организира курсеви, семинари, советувања, симпозиуми и конференции за одделни прашања и испраќа свои експерти во одделни земји;
- ја анализира состојбата на пазарите со земјоделско-прехранбени производи и подготвува нацрти, односно работни спогодби, за оделни земјоделско-прехранбени производи;
- организира и спроведува светски пописи на земјоделството;
- посебно ги проучува прашањата на аграрната структура, на аграрната реформа, на задругарството, и сл.
- ги потпомага основањето на што е можно поголем број самостојни меѓународни организации за одделни области и унапредувањето на земјоделското производство.

Својата дејност, ФАО ја финансира преку придонеси од земјите-членки. Износот на придонесот се одредува по утврдена скала, заснована врз висината на националниот доход на земјата-членка.

2.2. Евројска економска комисија

(Economic comission for Europe или Економска комисија за Евроја ECE)

ЕЕК (ЕСЕ) претставува регионална економска комисија на ООН за Европа. Таа е под покровителство на Европско-социјалниот совет на Обединетите нации. Членки се речиси сите земји од Европа, Канада, и САД. Преку зајакнување на трговската, научната и техничката соработка меѓу земјите-членки, комисијата се залага за унапредување на стопанската соработка меѓу земјите од Европа и за нивната стопанска соработка со другите земји од светот. ЕСЕ има околу 30 комитети меѓу кои е и Комитет за земјоделство.

Целта на Комитетот е да го следи развојот на земјоделството во земјите-членки. Исто така, дава препораки за меѓусебна соработка и за заеднички акции со организацијата ФАО. Ги шири научните и техничките достигнувања во земјоделството.

Задачите на Комитетот за земјоделство се:

- да го следи развојот на земјоделството во земјите-членки и да публикува периодични прегледи со извештаи за цените на земјоделските производи и на минералните ѓубрива и да прави извештаи за пазарите на земјоделски производи во Европа;
- да го следи унапредувањето на трговската размена, со одредување стандарди за лесно расипливите производи и со утврдување на единствените услови и критериуми за промет на група земјоделски производи (жито, овошје, зеленчук, аргуми и др.);

- да ја унапредува размената на научни и технички информации за земјоделството, преку публикување, организирање семинари, студиски престои и сл., и
- да ја организира работата на посебни работни групи за: механизација во земјоделството, рационализација на земјоделското производство, земјоделска статистика, развој на земјоделството, техничка размена и трговија со земјоделски производи.

2.3. Организација за економска соработка и за развој (Organisation for Economic Cooperation Development – OECD)

OECD им дава материјална, техничка и организациона помош на земјите во развој, за да им овозможи постигнување што повисок степен на економски развој, зголемување за степенот на вработеноста и подобрување на животниот стандард.

Комитетот за земјоделство, при OECD, својата активност ја остварува преку работни групи: за аграрна политика, за млеко и млечни производи, за месо, за овошје и зеленчук, за стандардизација на овошјето и на зеленчукот, за признавање на семињата од новите сорти, за употреба на репродуктивен материјал и за работна група за истражувачки проекти од областа на земјоделството.

Исто така, OECD организира советувања, семинари, курсеви од областа на земјоделството, финансира поголем број проекти за развој на земјоделството и доделува стипендии за создавање земјоделски стручњаци.

2.4. Меѓународна федерација на земјоделскиите производители (International Federation of Agricultural Producers – IFAP или Federation internationale des producteurs agricoles – FIPA)

Оваа Федерација е најсеопфатна меѓународна невладина организација. Организационо е поделена на два дела кои, всушност, претставуваат две регионални организации: американска, со седиште во Вашингтон, и европска, со седиште во Париз.

Задача на FIPA е:

- зголемување и нови идеи, и
- запознавање на производителите благосостојбата и на стандардот на земјоделските производители;
- размена на светски искуства со најновите научни достигнувања.

Исто така, FIPA ги штити интересите на земјоделските производители пред меѓународните организации; работи на унапредувањето и на здружувањето на земјоделското производство; проучува и препорачува мерки заради подобрување на пласманот на земјоделските производи; собира и публикува инфор-

маџин за светските проблеми, значајни за земјоделските производители; организира размена на земјоделски стручњаци по одделни прашања; соработува со специјализираните комитети и со други органи на ОН и на меѓународните институции.

2.5. Меѓународен задружен сојуз

(International Cooperativa Alliance – ACI)

Меѓународниот задружен сојуз е најзначајната организација на светското задружно движење.

Задачите на АСИ се: да го развива задругарството во сите земји во светот, посебно во неразвиените; да ги пропагира задружните принципи и да ги штити интересите на задружните организации. Целта на овие активности е меѓусебно поврзување на националните задружни организации и побрзо ширење на идеите за задругарството, како, форма на здружување во земјоделството.

2.6. Меѓународна конференција на инженерите и земјоделските техничари *Confederation internationale des ingenieur et techniciens is agriculture – СИИТ*

Оваа организација е професионално структурирана организација. Својот придонес може да го даде во грижата за унапредување и за заштита на земјоделската струка и на земјоделските стручњаци во Македонија.

2.7. Европско друштво на агроекономистите

(European Association of Agricultural Economis – ЕААЕ)

Агроекономистите од Македонија, преку ова друштво, можат да ја развиваат меѓусебната соработка и ги разменуваат мислењата за проблемите кои се поврзани со развојот на земјоделството во Македонија.

VII. ПОЛИТИКА НА НАДВОРЕШНОТРГОВСКА РАЗМЕНА

Развојот и подобрувањето на платнобилансната позиција на земјоделството со партнерите во странство, треба да се одвива преку пазарната политика и политиката на цени. Таа во себе треба да ги инкорпорира државните резерви, прашањата по однос на конкуренцијата и промотивниот приод.

Политиката на цени, согласно со пазарните правила на меѓународните односи, а особено на ЕУ и со СТО, во основа треба да обезбеди значително помала флукуација на домицилните цени, во однос на цените во меѓународната трговија. Инструментариумот на заштитната политика, главно, треба да се темели врз гарантирани и индикативни цени. За основните земјоделски производи, ќе мора да се воведат заштитни цени, по кои државата ќе врши откуп во количини еднакви на потребните државни резерви. Суштината на таквата определба е вградена во откупот, чии рефлекси им обезбедуваат стабилен приход на производителите и стабилни цени за потрошувачите.

Приспособувањето на аграрната политика во делот на пазарната политика и политиката на цени според условите на ЕУ и на СТО, може да се рефлектира во зголемувањето на буџетските средства. Меѓутоа, договорот за асоцијативното членство, засновано на клаузулата за најповластена нација и на асиметричната трговија, треба да ги ублажи или целосно да ги елиминира разликите во увозните цени на инпутот и во извозните цени на аутпутот, преку средствата на Фондот за гаранција и насоките на ЕУ и преку пропишаната можност за автономија на земјите во развој во определувањето на степенот на намалување на царината по производи и поддршката на производството. Отстапувањето од пропишаните можности, доведува до пребрза пазарна либерализација која, со сигурност, носи катастрофални последици по земјоделскиот развој.

Позитивното поместување на конкурентноста, треба да се движи преку соодветни структурални промени (поголеми фарми), висока современа едукативност на фармерите, подобрена техника и организација, итн.

Промотивниот приод треба да ги користи сите можни елементи на транспарентност на производите, на подготвеност и на конкурентни на странскиот пазар.

1. Политика во извозот

Во рамките на поранешната југословенска федерација, заштитната политика на надворешнотрговската размена на земјоделски производи беше дефинирана на сојузно ниво. Во тие рамки, вршена е регионална распределба. Сегашната состојба ја налага потребата од предефинирање на заштитните мерки. Аграрниот протекционизам, прикажан преку класичните царини, контингентите (квоти), нормативите за квалитетот и преку другите перформанси на стоката, на извозните такси и на административните мерки, целосно не го вклопуваат македонскиот аграр. Целокупното количество на неколкуте позначајни производи наменети за извоз, не се вклопуваат во контингентите на светската трговска економија. Хиперпродукцијата од македонското поднебје на: јагнешко месо, зеленчук, овошје (јаболко), вино, тутун, а во некои години и на ориз, тешко ја наоѓа својата реализација на дефицитарниот европски пазар. Така, Германија чувствува потреба од увоз на зеленчук, овошје, вино, телешко и свинско месо, потоа, италијанскиот и грчкиот пазар имаат недостиг од јунешко, телешко, јагнешко и свинско месо, додека на Холандија, Луксембург, Ирска и Данска им недостига вино, овошје и зеленчук.

Кога станува збор за одделни производи, посебно е значаен извозот на тутун, на јагнешко месо и на вино, и, нешто помалку, на овошје и зеленчук – свежи и конзервирани.

Во поглед на тутунот, кој претставува мошне карактеристичен извозен производ на македонскиот аграр, ЕУ овозможува преференцијален третман, особено за типот „Прилеп“, но во контингент до 15.000 тони, додека типот „Јака“ се извезува во Италија. Напорите треба да се насочат кон сигурно одржување на овие релации, како и кон нивно зголемување, по квалитет и разгранетост на пласманот и во други земји. Готовите производи на тутунската индустрија – цигарите, преставуваат посебен аспект, заради различните услови на нивното производство (тие се индустриски, а не земјоделски производи).

Во однос на јагнешкото месо (живи и заклани) и виното, Македонија има примат како производител и како извозник меѓу поранешните југословенски републики. Тоа сугерира дека Македонија треба да добие високо самостојно учество во контингентите на ЕУ за јагнешко месо и за вино.

Пораст на извозната ориентација, кај другите суфицитарни производи, може да се постигне ако во аграрната политика, се вградат позитивни елементи за поттикнување на квалитетно земјоделско производство, според вкусот на потрошувачите. Пред сè, станува збор за извозни субвенции, за помош во израмнувањето на нашите стандарди со стандардите и прописите на ЕУ и на останатиот свет и за усогласување во надворешнотрговскиот режим и во условите за увоз на суровини и на репроматеријали.

Извозните субвенции на земјоделските производи треба да се однесуваат, пред сè, на производите од повисоките фази на преработка и на производите со високо учество на домашните супстанции. Нивото на субвенциите треба да се утврди селективно и да се приспособува, во зависност од долгорочните билансни прогнози и од конјуктурните движења на домашниот и на странскиот пазар, како и од нивото на протекционизмот на извозниот пазар. Големината е определена од материјалните можности.

Израмнувањето на стандардите е потребно за да се отстранат техничките пречки во прометот и за да се изврши приспособување на единствениот внатрешен пазар на ЕУ. Тоа се однесува, особено во областа на новата технологија, на ветеринарната и фитосанитарната контрола, потоа на хигиенско-санитарната исправност и на квалитетот на производите, на нормите во поглед на квалитетот во производството и прометот на семенскиот материјал и материјалот за садење, како и на земјоделската механизација, прехранбената индустрија, итн. Во принцип, многу големо влијание може да има интензивноста во примената на научните достигнувања во земјоделското производство, пред сè, во однос на подобрувањето на квалитативните перформанси на македонските аграрни производи. Исто така, битно е детално проучување на нормативната регулатива, на земјите во кои се одвива нашиот меѓународен промет со аграрни производи. На ова се надоврзува стандардизацијата и кодирањето на артиклите.

Гледано долгорочно, подобрувањето на извозната ориентација, треба да се набљудува и преку реструктурирање на извозниот асортиман, според специфичностите на побарувачката на пазарите што се наша цел. Може да се случи на Македонија да ѝ биде одобрен релативно висок контингент за извоз. Но токму поради слабостите во областа на неценовните фактори врзани со конкурентноста, постои уверување поголемиот извоз да не се реализира. Практично гледано, од овие причини, постојните компаративни предности не се претворени во стекнати конкурентни предности при извозот на земјоделски производи од Македонија. За совладување на браните што ги поставуваат државите во надворешнотрговската размена со аграрни производи, со што, воедно, се постигнува и се одржува стабилноста на условите за земјоделските производители, постигнувањето на висока неценовна конкурентност на извозот, може да има доминантно значење.

Протекционизмот во надворешнотрговската размена на земјоделски производи постапно го напушта системот на заштита преку ценовните фактори на конкурентност. Овде, пред сè, се мисли на царините. Субвенциите, а особено прелевманот, се најприменета мерка на ценовната заштита од примарно влијание.

Инструментарниумот на субвенционирањето во извозот зависи од материјалните можности на државата. Идеално би било кога Македонија би можела да ја субвенционира целокупната земјоделска продукција, реализирана во извоз по светска цена, пониска од домашната производствена цена. Широка е листата на

производитите кои конкурираат за извоз, а имаат ниска продуктивност на трудот, високи трошоци и висока производствена цена. Нивната конкурентност на меѓународниот пазар, односно израмнување на домицилната, со ниската светска цена, бара висока партиципација. Користењето на субвенциите во извозот на земјоделски производи, допушта правичност, реалност и економичност, само во услови на задоволителни државни финансиски резерви и на хиперпродукција која го загрозува стандардот на производителот, економскиот и политичкиот систем на државата.

Македонија, како земја со ограничен финансиски капитал, може да си допушти субвенционирање директно во процесот на земјоделското производство, преку премии, регреси и компензации. Изборот или комбинацијата на партиципацијата има смисла доколку служи како надоместок на производствените трошоци во импутот од увоз.

Најдобро е, партиципацијата на извозната компонента да се одвива преку субвенционирање на транспортните трошоци и на енергентите, преку намалување на данокот, а најмногу, преку одобрување потрошувачки кредити на земјата увозничка на македонските земјоделски производи.

Прелевманите што ЕУ најмногу ги експлоатира во својата практика, треба да имаат повремена примена и кај нас. Тие претставуваат разлика помеѓу повисоката домашна и пониската увозна цена. Таа разлика ја плаќа увозникот. Со неа се штитат домашните земјоделски производители од странската конкуренција, на штета на домашните потрошувачи. Во случаите на примена на прелевман во надворешнотрговската размена, македонското земјоделство треба да се одлучи и заштитата да ја сведе на договор. Тоа не треба да биде договорна царина, туку согласност за намален прелевман за определен број производи со страна на странскиот партнер.

Независно од тоа дали станува збор за извоз во ЕУ или во другите интеграции и земји во светот, каде што, во основа, постои сличен начин на регулирање на надворешнотрговската размена, аграрната политика треба да се насочи кон минимизирање на браните што ги наметнуваат другите земји, како целни пазари на македонскиот извоз. Приодот треба да биде ориентиран кон намалување на сè поголемата изразеност на инструментите со примарно влијание преку количеството и инструментите со секундарно влијание изразени преку нецарински брани.

Во листата на квантитативните мерки на заштита, најприменети се квотите (контингентите), а во нецаринските ограничувања, квалитативните перформанси на производот и царинската процедура. Станува збор за влијанието на т.н. неценовни фактори на конкурентноста на извозот.

Надворешнотрговската размена на аграрни производи од Македонија треба да им посвети посебно внимание на неценовните фактори на конкурентност. Во тој контекст, квотите, како заштитна мерка, имаат приоритетно

значење. Добрите деловни односи со партнерите треба да произведат поголеми квоти од земјоделски производи од Македонија, во земјите-увознички кај кои се дефицитарни таквите производи. Меѓутоа, во земјите-увознички кои применуваат ограничувања на контингентите во период на полна зрелост на сопственото земјоделско производство, треба да се користат договорените квоти, од проста причина што, ограничениот мал контингент, значи целосно оневозможување на поголем пласман.

Аграрната политика, исто така, треба објективно да ги согледа конкретните брани во однос на обезбедувањето сертификати и на нормативите за квалитет. Настојувањата за приложување документи поврзани со потеклото на производот, квалитетот, здравствената состојба, итн., треба да се исполнат и да се испочитуваат. Гаранцијата сугерира издавање на државен документ.

Царинската процедура во Македонија е мошне усложнета. Неопходно е потребно, таа да се упрости. Ова е особено значајно за земјоделските производи со расипливи карактеристики, наменети за извоз.

За подобрување на влијанието на неценовните фактори поврзани со конкурентноста, нужно е да се бара прифаќање на една, за Македонија, релативно нова ориентација во целокупната надворешнотрговска размена. Изборот треба да се темели врз повисоки и посовремени форми на извоз. Македонскиот аграр треба, во нив, долгорочно да добие доминантен ориентиран и доминантно учество. Основната логика, при овие повисоки облици на надворешнотрговско работење, претставува директното поврзување со странски партнери, преку најразлични форми на кооперативни и на слични видови соработка.

Со таквите кооперативни односи, надворешнотрговската размена на аграрниот сектор во Македонија, може релативно најефикасно да ги постигнува специфичните перформанси (пред сè неценовните). Тие овозможуваат потрајни релации и износи во меѓународната размена, стабилност на условите под кои стопанисуваат земјоделските производители и предизвикуваат заинтересираност кај странските претпријатија за влегување во кооперативни аранжмани.

Кога се работи за можностите за пораст на извозот на оние производи кои носат карактеристики на повисок степен на преработка (цигарите на пример), една од ориентациите во политиката на надворешнотрговската размена, сигурно е дека соработката може да биде поефикасна.

2. Политика во увозот

Увозот на земјоделско-прехранбени производи може да биде:

- а) слободен;
- б) контингентираан (според количеството и според вредноста), и
- в) сезонско ограничен.

Слободниот увоз, по правило, важи за оние производи кои не се произведуваат во земјата, или пак, се произведуваат во недоволни количества (трајно дефицитарни).

Многу е важно воспоставувањето усогласеност во слободниот увоз, во рамките на надворешнотрговскиот режим кој е различен, во зависност од производите.

Увозот на готовите производи со повремен дефицит (пченица, масло за јадење, шеќер, млеко и млечни производи, месо и месни производи) треба, да биде под режимот на царинската заштита. Основната логика на заштитниот царински систем е изедначување на странските цени со домашните. Товарот на разликата во цената се прелева кај потрошувачот, но се штити производителот. За евентуалниот увоз на аграрни производи во Македонија, условен со извоз на аграрни производи од Македонија, политиката, во основа, треба да биде насочена кон рестрикција на увозниот контингент, или кон делумно намалување на сопствената увозна заштита.

Суровините и компонентите, потребни за производство на вештачки ѓубрива, средствата за заштита на растенијата и на животните, потоа, протекните компоненти за сточна храна, амбалажата, опремата и механизацијата, треба да имаат увозна политика која е насочена кон либерализација и кон намалување на увозните давачки, според режимот на минималните царински давачки. Ова е битно од проста причина што царината ја зголемува цената на производствената компонента од увоз, а ја намалува профитната стапка на земјоделската продукција.

Прифатливи мерки се, исто така, увоз заради извоз и увоз со задолжително релативна употреба на супстанцијата во готовиот производ за извоз.

Наведените производи и супстанции, дефицитарни на домашниот пазар, треба да имаат третман на субвенционирање, во случај кога извозната цена е пониска од индикативната. Висината на поттикнувачката компонента (субвенцијата), треба да биде, најмалку, во висина на разликата помеѓу остварената извозна и индикативната цена.

Либерализираниот контингентиран увоз, практично, се однесува на земјоделските производи и на нивните преработки за кои се утврдува посебен облик на цената, како и на производите кои можат да се произведат во земјата во доволни количества. Тој опфаќа редовен увоз, врз основа на долгорочна производствена кооперација, увоз заради облагородување и производство за извоз и увоз за интервенција на домашниот пазар.

Всушност, увозот треба да се темели врз заштитните мерки врзани со количествата (квоти), врз календарот на увоз, врз државната трговија и државните интервенции и врз увоз заради извоз. Глобалниот контингент се утврдува на почетокот на економската година, врз основа на билансната прогноза, додека неговата распределба се врши динамички, квартално преку целата година, во

согласност со движењето на понудата, на побарувачката и на другите услови на домашниот пазар.

Сезонското ограничување на увозот, во прв ред, се однесува на производите за кои се утврдува посебна цена, и тоа во сезоната на жетвата, на бербата и на откупот, како и на другите производи, во сезоната на нивното пристигнување за продажба на пазарот. Како квалитативни мерки на заштита, се користат квоти, дозволи и календар на увоз.

3. Политиката на надворешнотрговската размена кон републиките на поранешна Југославија

Промените во системските мерки, ги изменија условите и опкружувањето, во кое егзистира македонското земјоделство. Размената на аграрните производи со републиките на поранешна Југославија е во рамките на надворешнотрговската размена. Затоа, насоките на надворешнотрговската размена со нив, начелно, се движат во рамките на принципите на која било земја во надворешниот промет. Во таква една констелација, сосема е опортуно, политиката на надворешнотрговската размена со републиките од поранешна Југославија да се насочи кон одржување на квантитетот и на степенот на слободата на поранешната размена. Поради таквата поволност, сугестиите се насочени кон проширување на таквата размена. Економската ефикасност се темели врз изграденоста на аграрната структура. Надополнувањето на недоволните количества од одделни земјоделски производи, и понатаму ќе се одвива со поволна надворешнотрговска размена. Тоа е особено значајно за извоз на оризот, потоа за градинарските, за овоштарските и за лозарските производи, но, и за други суфицитарни производи, како и за увоз на месо, млеко, сточна храна, пченица и други производи, дефицитарни на македонскиот пазар.

Билатералните или мултилатералните аранжмани, во рамките на надворешнотрговската размена, треба да се задржат и да се продлабочат. Взаемната заинтересираност за соработка во меѓународниот промет, со понагласен оптимизам за либерализација, ќе создаде можности да се сведе до најмала мера сегашната недоволна трговија, преку шверц на месо и на млеко во Македонија, како и на ориз, на зеленчук, и на други земјоделски производи, од Македонија во Србија, како и во другите републики на поранешна Југославија.

Во поретки случаи, за одделни производи кои Македонија ги извезува, поради високата цена, определбата на другите републики може да се насочи кон набавка од трети земји. Тогаш, аграрната политика треба да ја изрази својата флексибилност. Преку преговарање, со билатерално компензирање или со примена на друг механизам, политиката на надворешнотрговското работење треба да постигне поволни услови за размена.

4. Политиката на надворешнотрговската размена кон ЕУ и Светската трговска организација

Во сложенниот систем на меѓународната трговија, најсуштествено е како да се воспостави повисок степен на либерализација во режимот на протекционизмот на Европската унија. Иако Македонија не е постојана членка на ЕУ, таа, секако, треба да настојува, преку вградување инструменти и мерки, постапно, да се приспособи кон критериумите на надворешнотрговската размена со ЕУ и со Светската трговска организација (СТО), бидејќи интегрирањето на Македонија во Светската трговска организација и во Европската унија покрај другото, е условено и од адаптацијата на аграрот, во рамките на Уругвајската рунда на преговори. Адаптацијата, во прв ред, се однесува на ограничувањата во однос на пазарите, цените на земјоделските производи и на извозот. За таа цел, формирани се две групи на дозволени мерки.

Во првата група, таканаречената зелена група на дозволени мерки во надворешнотрговската размена, спаѓаат оние мерки кои имаат минимално влијание врз слободната размена, како, на пример: социјалното осигурување на земјоделците, советодавните служби, образовните програми, програмите за заштита на животната средина, обезбедувањето бесплатна храна на најсиромашните слоеви, намалувањето на производствените површини под одделни култури, и сл.

Во втората група, таканаречената сина група, спаѓаат мерките врзани со директните исплати на производителите чија цел е намалување на производството. Овие мерки се однесуваат на фиксни површини, односно на глави добиток и фиксни приноси.

Политиката на надворешнотрговската размена на Македонија со ЕУ и со СТО го вклучува и Договорот за примената на санитарните и на фитосанитарните мерки. Целта на овој Договор е да ги отстрани дискриминаторските мерки, кои го ограничуваат пристапот кон пазарите, поради нереалните санитарни и фитосанитарни услови за извоз на производи во некои земји. Тоа претпочита прифаќање и спроведување на меѓународните стандарди, кои ги пропишуваат: FAO/WHO Codex Alimentarius Commission (квалитетот на храната), Office international des épizooties (здравствената состојба кај животните) и Меѓународната конвенција за заштита на растенијата (здравствената состојба кај растенијата и растителниот карантин).

Царините, наместо денешните заштитни мерки при увоз, треба да се намалат за 10%, односно 1% годишно, согласно со барањата на ЕУ за земјите во развој.

Употребата на државни резерви за одржување на заштитната цена, во услови на висок степен на отвореност на царинската заштита, треба да се ограничи и постапно да се напушта.

Заедничката аграрна политика на ЕУ оди кон максималното можно ограничување на увозот на тутун. Дobar дел од површините под житни култури, ги насочува за производство на нискостеблести зеленчуци.

Сепак, западноевропскиот пазар е предизвик за македонското земјоделство. Таму, во споредба со другите пазари, девизниот ефект е многу поголем. Настојувањата за интеграција на Македонија со ЕУ, треба да бидат проследени со внимание и со респект, кон коњуктурата, кон изострените критериуми во однос на цените и на квалитетот, со сите елементи за проследување на маркетинг-миксот. Ефикасниот природ ги зголемува шансите за прифаќање на Заедничкиот европски пазар, на македонската хиперпродукција на тутун, како и на раноградинарските култури, на производите од овоштарството, лозарството и сточарството и за снабдување со репроматеријали, опрема и готови производи, со релативно пониски цени.

5. Политиката на надворешнотрговската размена кон другите земји

Современите промени во меѓународните економски релации, отвораат простор и можности за посилен настап во надворешнотрговската размена со аграрни производи и во земјите на SEV. Имено, до неодамна, источноевропската политичка и економска интеграција – SEV, се засноваше врз интеграционите релации кои, во голема мера, го оневозможуваат извозот на аграрни производи од Македонија во нив. Во SEV, особено во однос на одделни земјоделски производи (градинарски производи, овошје и сл.), Бугарија, практично, имала монопол, и во производството, а исто така и во размената. Распадот на SEV, ваквите позиции ги менува од темел. Пазарите за одделни аграрни производи, посебно на некои земји – поранешни членки на SEV (на пример, Русија, Полска, Чешка, Словачка), сега стануваат незаситени. Како такви, отвораат патишта за конкурирање и за пласман. Логично е, и размената со аграрни производи од Македонија, да добие во интензитет. Преку билатерални и мултилатерални компензациони ангажмани, политиката на надворешнотрговската размена со аграрни производи, може да направи напори, да бидат вклучени и одделни аграрни производи кои можат да најдат побарувачка на тие пазари. Така, во прв ред, веројатно би дошле предвид градинарските култури и овошјето – свежи, замрзнати или конзервирани – но и други производи.

Конечно, определени можности, пред сè за пласман на аграрни производи од Македонија, претставуваат пазарите на блискосточните (арапски) земји. За размената со овие земји, не се најтипични компензационите принципи. Меѓутоа, потенцијални можности за македонските аграрни производи може да се бараат, главно, за извозот на јагнешкото месо, на зеленчукот и на овошјето

6. Влијание на царинската заштита и степенот на отвореност

Увозот на земјоделските и прехранбените производи се врши за да се воспостави рамнотежа на понудата и побарувачката, за подобрување на асортиманот, за јакнење на конкуренцијата на домашниот пазар и за воведување на технолошки иновации. Увозот по поволни услови треба да обезбеди битни производствени импути, да го надополни и да го поткрепи производството наменето за извоз и за други посебни намени. Увозната заштита се воведува за земјоделски и за прехранбени производи чие производство во земјава е рационално, квалитетно и во доволни количества. Притоа, заштитата на домашното земјоделско производство треба да биде прилично еластична и селективна.

При поттикнувањето на извозот, како и кај увозната заштита, мора да се уважува принципот на еластичност и селективност. Притоа, неопходно е активно следење на пазарните состојби.

Стимулирањето на извозот на земјоделски и на прехранбени производи ќе се применува сè додека на светскиот пазар владее аграрен протекционизам. Средствата за поттикнување на извозот во аграрот, селективно ќе се насочуваат во повисоките фази на преработката, изразени преку знаење и услуги. Изворите за субвенционирање на извозот треба да се темелат врз средствата што ќе се издвојат од буџетот на Републиката. Нужно е, овие средства селективно да се насочуваат по производи, во зависност од девизните нето-ефекти и од степенот на финализијата на аграрните производи. Тежиштето треба да се помести на производите од повисоката фаза на преработка, во согласност со конјуктурните движења и со нивото на аграрниот протекционизам на меѓународниот пазар. Поаѓајќи од овие критериуми, очекуваме зголемување на нивото на дополнителните поттикнувања. Тоа е обусловено од порастот на извозот, реструктурирањето на производството и од подобрувањето на квалитетот на производите според барањата на светскиот пазар.

Екстензивното земјоделско производство во некои делови на Републикава, како и ниската продуктивност, сè уште наметнуваат контингентирани либерализација на увозот на извесни земјоделски производи. Неопходно е постоењето на либерализиран увоз на опрема и на механизација за земјоделството и за прехранбената индустрија, како и увоз на вештачки ѓубрива, на средства за заштита на растенијата и животните и на некои компоненти на сточната храна.

За да се оствари увоз на суровини и на компоненти за производство на вештачки ѓубрива и на амбалажа, како и на протеински компоненти за производство на сточна храна, потребно е намалување на царините и на увозните давачки.

Имајќи го предвид сезонскиот карактер на земјоделското производство и неговата заштита, пожелно е да се воведат сезонско ограничување на увозот (по време и по количество), со посебни давачки на увозот на земјоделски производи, наменети за широка потрошувачка.

Во структурата на земјоделското производство остануваат бројни производи што се со специфична понуда и побарувачка, чија флексибилност, најчесто, е невидлива. Во оваа група производи се вбројува овошјето, градинарските култури, трпезното грозје и други. Тие производи, според обемот и според учеството во исхраната, се мошне значајни. За да бидат понудени не само сезонски, туку преку целиот консумативен период и за да се ублажи нефлексибилноста на понудата, добар дел од нив се преработува и се трансформира за консумација, со продолжен период. Заради тоа, во рамките на заштитната политика за овие производи, најпрво треба да се води сметка за дозволата на увозот на контингентите, во времето кога производите од домашно потекло се нудат на домашниот пазар. Во секој случај, и увозните давачки на тие производи треба да бидат поставени така што ќе ги изедначат цените на увозните производи со домицилната цена. Разликата што се остварува од увозот до реализацијата на домашниот пазар, да служи како еден од изворите за определување на субвенција на домашното производство за извоз. На тој начин, ќе се стимулира извозот на производите од овоштарството и од градинарството и нивните преработки наменети за надворешниот пазар. Субвенцијата за најквалитетните производи за извоз, да биде на нивото, што ќе обезбеди рамноправна конкуренција со истородните производи на другите афирмирани земји, присутни на пазарот. Тоа го предлагаме затоа што дополнителните стимулативни мерки во извозот, за одржување на конкурентската позиција на нашите производи во извозот, во изминатиот период, не обезбедија рамноправна конкурентна способност на нашите производи на надворешниот пазар. Причината е во тоа што, од другите земји, се активирани механизми за заштита на домашното земјоделско производство од увоз.

Критериумите за воведување на мерките на увозна заштита се:

1. Движење на производството и на потрошувачката на земјоделски и на прехранбени производи;
2. Остварување на програмите за развој на земјоделството и на најважните земјоделски и прехранбени производи;
3. Конјунктурната ситуација на домашниот и на странскиот пазар.

Потребата за остварување на домашното стопанство, се наметнува и во областа на земјоделството. Промените на меѓународните земјоделски пазари, посебно на единствениот европски пазар, ја наметнуваат потребата од неколку позначајни приспособувања.

Прво, треба да се донесат програми за приспособување на активностите на домашниот пазар, според барањата на светскиот пазар, како што се: нормите и стандардите, ветеринарната и фитосанитарната контрола, потоа, санитарната исправност, воведувањето земјоделска механизација и опрема за прехранбената индустрија, како и заштита на животната средина, нови технологии, услуги, и друго.

Второ, треба да се организира постојана и систематска размена на информации за техничките, технолошките, научните и за други достигнувања, заради зголемување на продуктивноста во земјоделството и заради поорганизиран настап на светскиот пазар.

Трето, треба да се донесат програми за краткорочните и за долгорочните активности, заради приспособување кон Светската трговска организација, со цел да се зголеми надворешнотрговската размена.

VIII. НОСИТЕЛИ НА ПОЛИТИКАТА НА РАЗВОЈОТ, НА ИЗВОЗОТ И НА УВОЗОТ

Носителите на политиката на развојот, на извозот и на увозот во земјоделството и во агрокомплексот, во целост, главно, можат да се поделат во три групи:

- а) владини институции,
- б) агенции и стручни служби,
- в) стопански субјекти.

Елаборацијата за функциите и значењето на агенциите и на стручните служби се инкорпорирани во групата владини институции, како конститутивен дел на институциите на системот. На тој начин, носителите на извозната политика се лоцирани во две групи: а) институции на системот и б) стопански субјекти.

I. Институции на системот

Институциите на системот, како носители на развојот, на извозно-увозната политика, ги опфаќа, главно, некои владини институции (министерствата) и помошните стручни служби, поврзани со државните органи и организации.

Од министерствата, во извозно-увозната политика на производите од агрокомплексот, значајно е вклучувањето на министерствата за економија, за земјоделство, за надворешни работи и за финансии.

Од државните стручни служби, како конститутивни единки на министерствата и на државата во развојот, извозот и во увозот на производите од агрокомплексот, значајна улога треба да одиграат:

- Агенцијата за промоција на инвестициите,
- Стопанската комора,
- Заводот за стандардизација,
- здруженијата на земјоделците,
- образовните институции итн.

1.1. Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство

Главната институционална поддршка за развој на земјоделството ја има Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство. Во делокругот на

Министерството е предлагањето, спроведувањето и надзорот на потребните законски прописи и одредени стручни работи во развојот на земјоделството и други дејности во врска со земјоделството. Тоа се активности и законски обврски кои во моментот се однесуваат на земјоделството, рибарството, прехранбената и тутунската индустрија, ветеринарството, водостопанството, земјоделското и шумското земјиште и поврзаните инспекциски работи по однос на нивното спроведување.

За извршување на своите обврски, Министерството е организирано во одделни сектори: а) сектор за земјоделство (со одделенија за полјоделство, сточарство и агроэкономика); б) ветеринарна служба; в) инспекциска служба и г) сектор за водостопанство (со оддел за хидромелиорации и нивно користење). Пред извесно време и Агенцијата за унапредување на индивидуалното земјоделство беше во составот на Министерството, но и покрај тоа што е самостојна институција, таа врши координаторска улога.

Меѓутоа, иако во Министерството постои одделение за агроэкономика, сепак не се доволно опфатени работите околу агромаркетингот, информатиката и критичката анализа на аграрната политика. За оваа цел предлагаме формирање на Агро-бизнис информативен центар при Земјоделскиот факултет, кој во голема мерка ќе овозможи поефикасно креирање и спроведување на аграрната политика во секторот на земјоделството и агропреработувачката индустрија.

1.2. Други позначајни владини и невладини институции

Покрај МЗШВ, во креирањето на аграрната политика учествуваат и други министерства и тела. Така, на пример, МЗШВ предлага финансиски поттикнувачки мерки, а Министерствата за финансии и економија ги определуваат царините, извозните стимулации, увозните квоти и други ограничувања. Во врска со надворешната трговија, важна улога има и Министерството за надворешни работи.

Во рамките на Министерството за економија е и Бирото за материјалните резерви, одговорно за чување на стратешки резерви на позначајни земјоделски производи.

Меѓутоа, се чини на МЗШВ не му е дадена нужната водечка улога по однос на креирањето и спроведувањето на аграрната политика. Често пати по однос на формулирањето на аграрната политика и следењето на домашниот и надворешен пазар се наметнува Министерството за финансии а приоритет треба да има МЗШВ. За таа цел корисна е идејата да се формира Совет на наведените ресорни министерства на чело со МЗШВ.

Покрај владините институции не смее да се потцени и улогата на невладините организации, какви што се Стопанската комора и Здруженијата на

земјоделците. Во составот на Стопанската комора делуваат т.н. групации за земјоделството, прехранбената и тутунската индустрија, со претставници како од претпријатијата на овие сектори така и на индивидуални земјоделци во групациите на земјоделството. Се чини дека по реорганизацијата на поранешните агрокомбинати и тие ќе имаат потреба од посебна асоцијација за заштита на своите економски интереси, нешто што, на пример, индивидуалните земјоделци го остваруваат преку Здруженијата на индивидуалните земјоделци.

На крајот треба да се напомене дека во моментот има потреба од поголема соработка помеѓу МЗШВ и Стопанската комора кога е во прашање спроведувањето на новата аграрна политика за остварување на среднорочните цели во развојот на агрокомплексот.

2. Стопански субјекти

Во развојот и во пласманот на примарното земјоделско производство и на преработките, можат да се вклучат повеќе организации и институции. Од нив, најбитни се:

а) трговските претставништва на домашните извозно-увозни субјекти, основани во странство;

б) агроберзата на земјоделско-прехранбените производи.

2.1. Трговски претставништва на домашните субјекти, основани во странство

Еден од битните фактори на развојот е прометот. Економската размена со странство, како компонента на прометот, претставува конститутивен дел на стопанскиот развој. Унапредувањето на стоковната размена на меѓународниот пазар, бара континуирано присуство на производствените субјекти. Тоа се постигнува преку претставничка мрежа во странство. Со други зборови, унапредувањето на македонскиот извоз на земјоделско-прехранбени производи е возможно со осовременување и со приспособување на организацијата на надворешната трговија.

Република Македонија располага со бројни субјекти кои се занимаваат со надворешна трговија. Денес мрежата се карактеризира со уситнетост и расцепаност. Не постои меѓусебна интерна координација што често доведува до нелојална конкуренција на надворешниот пазар. Последиците од тоа се рефлектираат со ниските цени и со губењето на значаен девизен прилив. Овие недостатоци, придружени со уште многу иценовни фактори на конкурентноста, бараат да се формира ефикасна мрежа на национални претставништва во странство. Досега, македонското стопанство има отворено 21 претставништво во странство, на одредени блиски пазари. Тоа е недоволно, а особено на пазарите од

земјите на ЕУ, на САД и на Азија⁷. Со оглед на тоа дека постои интерес за отворање на претставништва на македонските стопански субјекти, логично би било тие да се основаат врз билатерални и врз мултилатерални договори, со заеднички интерес во меѓусебните односи (платен промет, заштита на инвестициите, избегнување на двојното оданочување, регулирање на сообраќајот, односно транспортот, итн.).

Формираните претставништвата во странство, треба да дадат целосен придонес и поддршка во извозот на земјоделско-прехранбените производи. Тоа е можно да го остварат доколку се засноваат на:

- концепција за долгорочен развој и за унапредување на извозот и на другата стоковна размена со странство;
- долгорочна кооперација;
- современа научно-техничка и производно-финансиска доктрина;
- динамичка инвестициона политика;
- план и програма за заеднички настап на трети пазари, итн.

Темелени врз тие основни принципи, претставништвата треба да ги следат состојбите на надворешниот пазар; да вршат афирмација и промоција на домашната понуда, наменета за извоз; да вршат координација во настапот на домашните претпријатија во странство и да не дозволат појава на нелојална конкуренција, заради зачувување и унапредување на сопствениот углед и угледот на земјата во целост. Значајна е, исто така, улогата на претставништвата во утврдувањето на бонитетот на странските фирми и на деловните партнери во меѓународниот промет.

Претставништвото, во својата основна дејност, треба да ја вгради информативната улога за пазарна конјуктурност во земјата каде што е седиштето и каде што функционира; да прибира и да доаѓа до релевантни податоци во врска со рекламациите за квалитетот на стоките и на услугите кои ќе имаат поучна содржина за нашите производители.

Развојот и интензификацијата на извозот на земјоделско-прехранбените производи зависи и од улогата на претставништвата во проширувањето на соработката со странство, преку други форми и преку промотивно-пропагандната дејност.

Сето тоа укажува дека трговските претставништва на домашните субјекти, основани во странство, претставуваат сегмент од надворешнотрговската мрежа која, преку бројот, структурата и активностите, ги отсликува интересот за настап на странските пазари и можностите за извоз.

---

⁷ Австрија има вкупно 87 претставништва, од кои 32 се лоцирани во Европа (Извор: Стопанска комора на Македонија)

2.2. Агроберза на земјоделско-прехранбени производи

Македонската агроберза на земјоделско-прехранбени производи има исклучително значење за извозниот сегмент на производите од земјоделството, па и за агрокомплексот во целост, наменети за надворешниот пазар. Оваа пазарна институција има задача да овозможи непречена концентрација и поврзување на понудата и на побарувачката, односно на продавачите и на купувачите. Исто така, во зависност од трендовите на побарувачката, таа овозможува насочување на производствената функција кај одделни видови земјоделски култури и приближно ја предвидува висината на цената, одделно. Основната дејност на берзата е продажба на суфицитарните земјоделско-прехранбени производи и набавка на репроматеријали кои се дефицитарни на домашниот пазар.

Основниот белег на агроберзата, што истовремено ја издвојува од општите карактеристики на трговијата, е организираниот пристап во поврзувањето и во концентрацијата на понудата и на побарувачката на земјоделски производи на определено место и во определено време. Купувачите и продавачите редовно се состануваат во определено време, заради склучување трговски договори. Наместо нив, трговците се повикуваат на посебни ознаки за видот, квалитетот и за потеклото на стоката. Се работи по однапред утврдени правила, узанси и стандарди.

**IX. МАТРИЦА НА МЕРКИ ЗА СПРОВЕДУВАЊЕ
НА СТРАТЕГИЈАТА**

Цел	Мерки	Носител
1. Проширување на пазарот Либерализација во надво решнотрговската размена Поддршка на фондовите на ЕУ за развој на земјоделството	1. Клаузула на најповластена нација 2. Асиметрична трговија 3. Реформи во аграрната политика	- МЗШВ
2. Приватизација и земјишна политика. Довршување на при- ватизацијата и консоли- дација на земјоделските претпријатија коишто произлегле од приватизацијата на агрокомбинатите	1. Формирање на Агробизнис центар за давање услуги по однос на агроменаџмент, маркетинг и книговодствен мониторинг за земјоделските претпријатија и семејните земјоделски стопанства. 2. Реформска консолидација по формално-правната приватизација на претпријатијата. 3. Анализа и модификација на приватизацијата на 10% од земјиштето користено од земјоделските претпријатија 4. Организирање репроцелински кооперативи (здруженија) на ниво на агроиндустриски преработувачки претпријатија	- Земјоделски факултет - Министерство за земјоделство, шу- марство и водо- стопанство - Агробизнис центар - Агенција за прива- тизација и транс- формација на општествен ка- питал. - Катастар - Минстерство за правда и Министер- ство за финансии
3. Индивидуални (семејни) земјоделски стопанства и зголемување на земјишниот посед	1. Донесување закон за спречување намалување на земјишниот посед и ситнење на парцелите. 2. Редифинирање на семејните стопанства според ЕУРОСТАТ и како такви попишување со следниот попис на населението. 3. Обука по менаџмент и агротрговски маркетинг на семејните фармери 4. Мониторинг по типови на се- мејни стопанства според ФАДН	- Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство - Министерство за правда - Државен завод за статистика - Агенција за унапредување на индивидуал. земјоделство - Агробизнис центар

<p>4. Формирање нови облици на задруги и здруженија на индивидуални земјоделци</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Донесување нов закон за задругарството во услови на пазарно стопанство 2. Закон за специфични здруженија на земјоделците (општни, гранкови, за корисници на ХМС и др.) 	<ul style="list-style-type: none"> - Министерство за земјод. шум. и водостопан. - Министерство за правда
<p>5. Развој на финансиски институции кои ќе обезбедат поволни обртни, среднорочни и долгорочни кредити за развој на индивидуалните стопанства и земјоделските претпријатија</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формирање на револвинг фонд за развој на земјоделството со почетни средства од: буџетот, капиталот на деловните банки и меѓународни институции, приходи од закуп и концесии на земјоделско земјиште и др. 2. Развој на штедно-кредитни потрошувачки задруги во селските средини 	<ul style="list-style-type: none"> - Министерство за финансии - Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство - Мин. за правда - Земјоделска и други комерцијални банки
<p>6. Реформи во ценовната, даночната и трговската политика и прилагодување на аграрната политика кон СТО и ЕУ</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Напуштање на директни финансиски надокнади по основ на интервентни цени за позначајни земјоделски производи и заменување со поттикнувачки директни плаќања на производителите по моделот на ЕУ. 2. Формирање на Фонд за поддршка на развој за земјоделството за финансирање на финансиските надокнади кои ќе произлезат од определбите под 1, како оправдани субвенции за нашата земја во развој, според правилата на СТО и ЕУ. 3. Реформи во Бирото на стратешки резерви. Откуп на стратешки резерви во тек на годината според билансните потреби за позначајните производи според заштитни цени и обезбедување потребни резерви. 4. Одржување увозно-извозните царински давачки на ниво на заштита кое се толерира за земјите во развој со правилата на СТО и ЕУ 5. Намалување на увозните царини за инпутите во земјоделството. 6. Корекција на даночната политика со цел намалување на ДДВ за инпутите во земјоделството. 	<ul style="list-style-type: none"> - Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство - Министерство за финансии - Биро за стратешки (пазарни) резерви - Министерство за економија - Министерство за надворешни работи

<p>7. Воспоставување систем на цени приближно еднакви на светските цени, кои ќе можат да обезбедат адекватна заштита на домашното производство, без трговски ограничувања и со прифатливост од потрошувачите, согласно со стандардот</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Укинување на паритетните цени; 2. Намалување на увозните царини до минимум, кај импутите; 3. Намалување, со можност за укинување, на данокот на додадена вредност за дефицитарните земјоделски производи и за импутите кои не се произведуваат во државата; 4. Утврдување на годишни заштитни цени, на нивото на светските цени; 5. Ослободувања и олеснувања за производителите со неповолни услови за стопанисување и во случај на природни непогоди 6. Намалување на цената на водниот надоместок; 7. Евентуално укинување на концепцијата за купување на земјоделско земјиште. 	<ul style="list-style-type: none"> - МЗШВ - МЕ - МФ
<p>8. Интензивен извоз на суфицитарни производи</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Намалување на производствената цена; 2. Употреба на реституции во извозот, согласно со принципите на ЕУ и клаузулата за најповластена нација; 3. Примена на стандардизацијата и на прописите на ЕУ и на СТО 	<ul style="list-style-type: none"> - МЕ - МФ - МНР - ТИПА - Завод за стандардизација - Агроберза
<p>9. Намален увоз на основните и на стратешките земјоделско-прехранбени производи и увоз на репроматеријали, механизација и опрема со пониски цени</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Асиметрична трговија; 2. Контингентирани либерализација 3. Минимални царински стапки; 4. Субвенционирање на увозот на дефицитарните импути. 	<ul style="list-style-type: none"> - МЕ - МФ - МНР - ТИПА - Агроберза
<p>10. Регионален развој на земјоделството</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Посебно насочување на средства од Фондот за поддршка на развојот на земјоделството во ридско-планинските рурални подрачја. 2. Трансформација на Агенцијата за стопански недоволно развиени подрачја и утврдување на посебни ридско-планински рурални подрачја во Македонија. 	<ul style="list-style-type: none"> - Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство - Министерство за финансии - Министерство за економија - Земјоделски факултет

<p>7. Воспоставување систем на цени приближно еднакви на светските цени, кои ќе можат да обезбедат адекватна заштита на домашното производство, без трговски ограничувања и со прифатливост од потрошувачите, согласно со стандардот</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Укинување на паритетните цени; 2. Намалување на увозните царини до минимум, кај импутите; 3. Намалување, со можност за укинување, на данокот на додадена вредност за дефицитарните земјоделски производи и за импутите кој не се произведуваат во државата; 4. Утврдување на годишни заштитни цени, на нивото на светските цени; 5. Ослободувања и олеснувања за производителите со неповолни услови за стопанисување и во случај на природни непогоди 6. Намалување на цената на водниот надоместок; 7. Евентуално укинување на концепцијата за купување на земјоделско земјиште. 	<ul style="list-style-type: none"> - МЗШВ - МЕ - МФ
<p>8. Интензивен извоз на суфицитарни производи</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Намалување на производствената цена; 2. Употреба на реституции во извозот, согласно со принципите на ЕУ и клаузулата за најповластена нација; 3. Примена на стандардизацијата и на прописите на ЕУ и на СТО 	<ul style="list-style-type: none"> - МЕ - МФ - МНР - ТИПА - Завод за стандардизација - Агроберза
<p>9. Намален увоз на основните и на стратешките земјоделско-прехранбени производи и увоз на репроматеријали, механизација и опрема со пониски цени</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Асиметрична трговија; 2. Контингентирани либерализација 3. Минимални царински стапки; 4. Субвенционирање на увозот на дефицитарните импути. 	<ul style="list-style-type: none"> - МЕ - МФ - МНР - ТИПА - Агроберза
<p>10. Регионален развој на земјоделството</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Посебно насочување на средства од Фондот за поддршка на развојот на земјоделството во ридско-планинските рурални подрачја. 2. Трансформација на Агенцијата за стопански недоволно развиени подрачја и утврдување на посебни ридско-планински рурални подрачја во Македонија. 	<ul style="list-style-type: none"> - Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство - Министерство за финансии - Министерство за економија - Земјоделски факултет

	3. Изработка на физибилити студија за утврдување на ридско-планинските и рурални подрачја и нивниот развој.	- Агро-бизнис центар
11. Реформи во улогата на Агенцијата за унапредување на индивидуалните производители	<ol style="list-style-type: none"> 1. Со завршување на Проектот за поттикнување на развојот на приватните земјоделски стопанства, Агенцијата, покрај советодавната работа од областа на агротехнологијата да се оспособи и за вршење обука на земјоделските производители по агроменаџмент, агромаркетинг и ширење на применети истражувања за технологии во земјоделството со добри економски резултати. 2. Утврдениот Фонд за применети истражувања, да продолжи и по завршување на Проектот. 3. Учествување во мониторинг заедно со Агро-бизнис центарот, за следење на бизнис резултатите на избран репрезентативен примерок на индивидуални (семејни) земјоделски стопанства, по системот ФАДН од ЕУ. 	<ul style="list-style-type: none"> - Агенција за унапредување на индивидуалните производител. - Земјоделски факултет - Агро-бизнис центар - Министерство за земјоделство шумарство и водостопанство - Министерство за финансии
12. Образование и наука	<ol style="list-style-type: none"> 1. Анализирање и ревидирање наставни планови и програми во средното и високошколското земјоделско образование со цел да се овозможи на идните стручњаци добивање на агро-економски знаења кои ќе придонесат за развој на пазарно ориентиран земјоделски сектор во стопанството. 2. Во врска со претходниот предлог стои и повеќе пати предлагана посебна агро-економска насока како четиригодишни студии на Земјоделскиот факултет, Скопје 3. Поголемо ангажирање на научни и стручни кадри во научноистражувачки проекти од областа на земјоделството. 	<ul style="list-style-type: none"> - Министерство за образование и наука - Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство - Земјоделски факултет - Научно-истражувачки институти од областа на земјоделството.

<p>13. Формирање суштинска стокова берза за примарни земјоделски производи и за прехранбени производи, со регионални собирно-дистрибутивни центри, врз принципите на глобалните светски стандарди и аукциска продажба</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Организирање на земјоделските производители во берзански здруженија 2. Создавање и обука на брокери за продажба 3. Воспоставување и осовременување на гросистичката и на малопродажната мрежа 4. Воведување на современа подготовка на производот наменет за пазар 5. Воведување на единствена маркица за потеклото и за квалитетот на производот 	<ul style="list-style-type: none"> - Јавно претпријатие за берзанско работење
<p>14. Ревитализација на постојни и изградба на нови ХМС</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Довршување на ревитализацијата односно инвестиционите активности на реконструкција и модернизација на некои, продолжување на преостанати и започнување на нови ХМС. 2. Организирање на здруженија на водокорисници на ХМС за подобро користење на водата за наводнување и наплата на водарината. 	<ul style="list-style-type: none"> - Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство - Министерство за животна средина
<p>15. Реформа на постојниот пензиско-инвалидски и здравствен систем за земјоделците</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Анализа на потребата на Фондот за капитал и изнаоѓање начини за негово обезбедување за нормално пензиско-инвалидско и здравствено осигурување на земјоделците. 2. Фондот треба да има посебна грижа за нормално пензиско-инвалидско и здравствено осигурување на земјоделците во неразвиените рурални подрачја. 	<ul style="list-style-type: none"> - Министерство за труд и социјална политика - Министерство за здравство
<p>16. Еколошко (биолошко) земјоделско производство</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Донесување на Закон и придружни акти 2. Организирање курсеви и семинари за земјоделците 	<ul style="list-style-type: none"> - МЗШВ - Аген. за развој - Земј. факултет - Здруженија
<p>17. - Зајакнување на трговската, на научната и на техничката соработка со меѓународните организации кои се занимаваат со развојот и со прометот на земјоделското производство; - Повисок степен на економски развој; - Покачување на степенот на вработеноста; - Подобрување на ж. станд. на производителите.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Техничка и финансиска помош за кредитирање на профитабилни проекти; 2. Размена на светски искуства и на нови идеи; 3. Примена на најновите научни достигнувања. 	<ul style="list-style-type: none"> - МНР - МЗШВ - МЕ - МФ

2

IX. ЛИТЕРАТУРА

1. Анакиев Борис: *Извоз на аџрокомилексоџи*. Стратегија за извоз на Република Македонија. МАНУ, Скопје 1999.
2. Анакиев Борис и др.: *Можноџии и џерсеќеџиви за орџанизирање на биолошко (орџанско) земјоделе во Република Македонија*. Животна средина бр. 1/97. Скопје, 1997.
3. Анакиев, Борис и др.: *Примарноџо земјоделско џроизводсеџво во Република Македонија, база за џовисок сеџеџен на финализаџија и извоз*. Завршен извештај. Министерство за наука, Земјоделски факултет. Скопје, 1997. 100 стр.
4. Анакиев Борис и др.: *Сосеџоџба, заџиџиџа и можностџи за корисеџење на земјоделскоџо земјџиџе и развој на земјоделсеџвоџо*. Експертски елаборат за потребите на просторниот план на РМ. Скопје, 1998.
5. *Доџовор за сеџабилџаџија и асоџијаџија меџу Република Македонија и Евроџскиџа заедница и неџзинџе земји членки (документџи)*.
6. *FADN – The Farm Accountancy Data Network*. European Commission, Brussels.
7. Филиповски, Ѓорџи и др.: *Караќеџерисеџиќи на климаџско- веџеџаџиско- џочвениџе зони (реџиони) во Република Македонија*. Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 1996. 177 стр. : илустр.
8. Галев Тодор, Анакиев Борис и Лозановски Ристо: *Сосеџоџба и сеџраџеџија за развој на земјоделсеџвоџо во Република Македонија*. Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 1996.
9. Галев, Тодор: *Сосеџоџбаџа и развојоџи на земјоделскиџе џреџеџријаџија во џосеџеџиваџизаџионоџи џериод во Република Македонија*. Здружение на агроеконистите на Република Македонија. Скопје, 1999.
10. Герасимовски, Дончо: *Демоџрафски караќеџерисеџиќи на Република Македонија сеџред новаџа џерџеџоријаљна џоделба*. Завод за статистика на Република Македонија. Скопје, 1997.
11. *Информаџија за џрансформаџија на земјоделскиџе џреџеџријаџија и задрџџи*. АРМТПОК, Скопје, 1999.
12. Јовановиќ, Мирослав: *Економика евроџске заеднице*. Савремена администраџија, Београд 1985.
13. *МАМА - Македонски сосеџоџби и џерсеќеџиви: млеко и млечни џроизводи; добџеџок и месо* – Проект за агробизнис маркетинг во Македонија. Скопје, 2000

14. Михајловиќ, Лазо, Ђорђевиќ, Ђорђи: *Економика и полјопривреда са задружарството* (Универзитетски учебник). Нови Сад, 1994, 352 стр.
15. Мишев П.: *Агротржиште*. Горекс прес, Софија 1996.
16. Мурарџалиев, Александар: *Нов период кон предметиот економика на аграрот*. Економски институт – Скопје, Скопје, 1999.
17. *Национална одгледувачка програма за сточарството на Република Македонија за периодот од 2000 до 2009 година*. Министерство за земјоделие, шумарство и водостопанство на Република Македонија, Скопје, 2000.
18. Национална стратегија за економскиот развој на Република Македонија, развој и модернизација. Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 1997. 413 стр.
19. *Некои аспекти од развојот на македонската економија во услови на транзиција*. Економски институт – Скопје, Скопје, 1999.
20. *Основи за заокружување на сточарскиот комплекс во новите услови на сточарството во Република Македонија*. Институт за сточарство, Скопје, 1993.
21. Пашоја, Б.: *Денешна состојба и проблеми во заједницата во Република Македонија*. Здружение на агроекономистите на Република Македонија, Скопје, 2000.
22. *Попис на населениеот во 1994*, книга 10/97.
23. *Private Farm Support Project – FY Republic of Macedonia*. Credit and Project Summary, WB, 1996.
24. *Private Farm Support Project – FY Republic of Macedonia*. Investment Centre FAO/World Bank Cooperative Programme, Rome, 1993.
25. Република Македонија, *Прогнозен план – нацрт*. Скопје, 1998.
26. Saint Ange P. and others: *Private Farm Support Project – Republic of Macedonia*. FAO Investment Center, Rome, 1993.
27. Службен весник на РМ.
28. *Согласност за стабилизација и асоцијација меѓу Република Македонија и ЕУ*. Неофицијален текст на превод, 2001.
29. Статистички годишник на Република Македонија.
30. *Стратегија на развојот на земјоделството, шумарството и водостопанството во Македонија*. Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство, Скопје, 1996.
31. *Стратегија на словенечкото земјоделие (преглед)*. Република Словенија – Министерство за земјоделство и шумарство.
32. *Strategija razvika hrvatske poljoprivrede* Ministerstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske. Zagreb, 1995.

33. *Стратегија за извоз на Република Македонија*. Македонска академија на науките и уметностите. Скопје, 1999. 216 стр..
34. *Стратегијата за развојот на земјоделството, шумарството и водостопанството*. МЗШВ, Скопје, 1996.
35. *The Agricultural Situation in the European Union – Report 1998*, Brussels.
36. *Услови, можности и потребни мерки за зголемување на производството на млеко и месо во Република Македонија*. МЗШВ, Скопје, 1992.
37. *Водостопанството во Република Македонија* (реферати и соопштение). Седмо советување, 1–3 јуни 2000, Струга, Македонија.
38. Wemer, J.: *Participatory Development of Agricultural Innovations, Procedures and Methods of On-Farm Research*. GTZ, GmbH, Eschborn, Germany, 1993.